

**REALITĂȚI ȘI CONTROVERSE
DIN VIAȚA AROMÂNILOR**

REALITĂȚI și CONTROVERSE DIN VIAȚA AROMÂNILOR

Idei selectate din unele studii
despre aromâni, grupate și comentate de
Vasile Dimaca

EX PONTO
2016

Prepress, coperta: Raluca BUZOIANU

Corectură: Sorin ROȘCA

Notă: Dintr-o eroare regretabilă, această carte (editată recent într-un număr redus de exemplare), a apărut cu unele greșeli de corectură, fapt pentru care a fost necesară retipărirea ei.

Noua editare apare cu sprijinul conducerii societății comerciale **CELCO S.A.**, căruia îi sunt profund recunoscător.

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

REALITĂȚI ȘI CONTROVERSE DIN VIAȚA AROMÂNILOR / Idei selectate din unele studii despre aromâni, grupate și comentate de Vasile Dimaca. - Constanța : Ex Ponto, 2016.

ISBN 978-606-598-517-9

008(=135.1)(497)

94(=135.1)(497)

ISBN: 978-606-598-517-9

© Ex Ponto 2016

CUPRINS

Cuvânt înainte // 5

Abrevieri bibliografice // 9

CAPITOLUL I. MULTE NECUNOSCUTE DIN TRECURT

1. CUM SUNT CUNOSCUȚI AROMÂNII?

1.1. Un popor, mai multe nume // 13

1.2. Denigrați de greci // 17

1.3. Opinii ale românilor // 19

1.4. Străinii par imparțiali // 21

2. ORIGINI ȘI ATESTĂRI CONTROVERSATE

2.1. Primele informații despre aromâni // 25

2.2. Răspândiți în tot Balcanul și nu numai // 28

2.3. Veniți din nord sau autohtoni // 32

2.4. Romanizarea Peninsulei Balcanice // 43

3. UN POPOR FĂRĂ PATRIE

3.1. Lipsa unui stindard // 47

3.2. Asăneștii // 50

3.3. Vlahiile // 53

3.4. Alte încercări // 54

CAPITOLUL II. MEREU DIVIZAȚI

1. PERSONALITĂȚI ALE AROMÂNILOR

1.1. La Academia Moscopolleană-limba greacă // 59

1.2. Alții au promovat limba aromână // 60

1.3. Mari donatori // 61

1.4. Oameni de stat, luptători // 64

1.5. Personalități religioase // 66

1.6. Oameni de cultură // 69

1.7. Multe laude inutile // 70

- 2. ÎNTRE ELENISM ȘI ROMÂNISM
 - 2.1. *Propaganda românească* // 75
 - 2.2. *Riposta grecilor și a grecomanilor* // 83
 - 2.3. *Tragicul an 1913* // 89
 - 2.4. *Evoluții ulterioare* // 92
 - 2.5. *Emigrarea în Cadrilater* // 96
 - 2.6. *Atacurile grecilor au continuat* // 101
 - 2.7. *Aprecieri critice referitoare la poziția României* // 105

- 3. O NOUĂ SCHIZMĂ
 - 3.1. *Inițiativa de la Freiburg* // 111
 - 3.2. *Controversatul popor makedonarmân* // 112
 - 3.3. *Disputa limbă sau dialect* // 125
 - 3.4. *O nouă standardizare a scrierii* // 132
 - 3.5. *Statutul de minoritar divide în România* // 143
 - 3.6. *Dezbinările se mențin și în Balcani* // 165
 - 3.7. *Cu ceartă nu se clădește nimic* // 172

CAPITOLUL III. VIITORUL PARE INCERT

- 1. CULTURA ȘI TRADIȚIILE AROMÂNILOR
 - 1.1. *Cultura aromânească* // 179
 - 1.2. *Hora și cântecul* // 182
 - 1.3. *Alte obiceiuri și tradiții* // 185
- 2. LIMBA ȘI SCRIEREA AROMÂNILOR
 - 2.1. *O încercare nefinalizată* // 187
 - 2.2. *Limba aromânilor rămâne neunitară* // 189
 - 2.3. *Norme de scriere nu se respectă* // 195
- 3. DIFICULTĂȚI ÎN FORMAREA UNEI LIMBI UNITARE
 - 3.1. *Mai multe predicții pesimiste* // 202
 - 3.2. *Apar deja comunități diferite* // 211
 - 3.3. *Necesitatea unui stat protector* // 216

Cuvânt înainte

Într-o zi am fost rugat de un nepot, aflat la vârsta adolescenței, să-i explic câte ceva despre trecutul aromânilor, în special despre originea acestui neam. Pe moment, i-am dat numai câteva informații, din cauza timpului limitat. După câteva zile, pornind de la această solicitare, mi-am propus să scriu un rezumat cu ideile mai importante din scrierile referitoare la aromâni pe care le-am citit eu, sperând că acest mic compediu să fie util tinerilor care nu au timp să citească mai mult.

O altă cauză care m-a determinat să iau această hotărâre a fost existența a numeroase discuții contradictorii, destul de aprinse, între aromânii cu care am venit în contact. În cele mai multe cazuri divergențele se refereau la originea, numele și limba aromânilor. De fapt, discuțiile reprezentau, la scară redusă, acele mari controverse apărute între reprezentanții Societății de Cultură Macedo-Română, care susțin ideea că aromânii reprezintă ramura sud dunăreană a poporului român și cei ai Comunității Aromânilor din România care se declară a fi urmașii antecilor macedoneni și, nesocotindu-se români, au solicitat statutul de minoritate etnică în România.

În aceste dispute unele persoane, care nu au studiat diversele teorii existente, se situază de o parte sau de alta a baricadei, de cele mai multe ori, din motive subiective, exprimându-și mai mult o dorință. Se spune că aromânul acceptă cu greu o afirmație care nu este în

concordanță cu părerea sa, altfel spus, cine are o altă părere riscă să fie pus la zid.

Având în vedere vidul de informații existent pentru multe secole din viața aromânilor, este dificil de stabilit adevăruri unice în probleme controversate. Eu, nefiind specialist, nici nu mi-am propus acest lucru și am redat părerile pro și contra ale istoricilor, lingviștilor sau ale altor persoane care au scris despre acele controverse. În același timp, am considerat că este bine ca, odată cu redare unei idei, să prezint și punctul meu de vedere referitor la acea temă. Uneori l-am redat imediat după prezentarea unui citat, dar, mai pe larg, acesta rezultă din comentariile ce însoțesc fiecare problemă. Deși mi-am dorit să rămân imparțial, să fiu nepărtinitor, în final, prin prezentarea comentariilor, a trebuit să-mi manifest dezacordul față de unele idei care circulă printre aromâni. Oricum, am urmărit și cred că am reușit să nu blamez niciuna din cele două tabere.

Comentariile mele se doresc a fi simple opinii ale unui om de bună credință care constată cu neplăcere cum, din diferite interese, se susțin afirmații fără nici o acoperire și fără ca prin acele afirmații să se poată realiza ceva concret în folosul aromânilor. Cineva zicea, pe drept, că istoria nu este matematică, că faptele istorice sunt interpretate diferit chiar de către cei care au fost martori oculari ai evenimentelor. Din această cauză și comentariile mele trebuie primite cu rezervă, având nota lor de subiectivitate. Este dreptul fiecărei persoane să-și formeze opinii proprii. Numai că acele opinii trebuie să se bazeze pe argumente sau să țină cont de ideile pro și contra ale celor care s-au documentat mai mult și s-au exprimat în aceste dispute. Și, mai important, este ca acele opinii să fie susținute fără a jigni pe cineva care are un punct de vedere diferit.

Prezenta lucrare nu are pretenția de a clarifica anumite probleme controversate din istoria aromânilor, ci numai de a prezenta diversele opinii existente. Ea nu poate fi considerată o carte științifică deoarece nu aduce nou-tăți. Toate informațiile prezentate există deja în diverse publicații, eu numai le-am selectat și le-am grupat pe anumite teme. Din aceste considerente cartea trebuie privită numai ca o simplă sursă de informații pentru tineri.

Sunt conștient că există pericolul ca un citat dintr-un autor să fie înțeles eronat dacă a fost scos din context și nu se cunoaște și ce s-a mai spus înainte sau după acel citat, deși am căutat să elimin astfel de capcane. De asemenea, pot fi acuzat că am urmărit să-l manipulez pe cititor prezentând într-o mai mare măsură ideile unei părți în defavoarea celeilalte. Am prezentat ce am citit eu. Cu siguranță, sunt multe alte studii despre care nu am auzit sau nu am avut posibilitatea să le consult. În general, cu unele excepții, am evitat să prezint informații care se găsesc pe internet, deoarece multe din ele sunt lipsite de autenticitate, acolo, fiecare poate scrie o informație, fără a prezenta sursa și fără a-și asuma responsabilitatea.

La început, intenția mea a fost să scriu numai o mică istorioară despre ce au fost aromânii, dar, în final, povestea mea s-a întins cam mult, deși, cu siguranță, au rămas și alte informații pe care nu le-am prezentat și, cu timpul vor apărea multe altele, tot așa de importante. Mi-am dorit să rețin numai problemele esențiale, să fiu cât mai obiectiv, dar se vor găsi și destui cârcotași.

Unii vor fi nemulțumiți pentru faptul că nu i-am lăudat pe aromâni, cum au făcut-o mulți până acum, și că nu am prezentat numai aspectele pozitive. Eu i-am prezentat și cu bune și cu rele. Mulți nu vor agreea faptul că i-am prezentat pe aromâni ca pe un popor divizat, cu personalități care și-au urmărit numai interesele proprii sau ale

grupului. Am considerat că lăudându-ne mereu, spre exemplu, cu măreția Moscopolei sau cu faptul că aromânii, în trecut, au avut mari personalități, nu-i ajutam cu nimic pe cei de azi. Nu putem trăi numai în trecut, mai important este prezentul și ce vor deveni aromânii mâine, dar și mai important este să respectăm adevărul.

Este posibil ca previziunile mele să nu se adeverească și viitorul să fie favorabil aromânilor. Chiar mi-aș dori ca ele să fie infirmate, având în vedere nota pesimistă din finalul acestei lucrări.

Aș fi foarte mulțumit dacă cel care va citi aceste rânduri, luând cunoștință de existența mai multor păreri divergente, va deveni mai tolerant, va înceta să mai aducă injurii consăngeanului său care vede lucrurile altfel decât el și chiar va face pași pentru unitatea aromânilor. Și, la fel de mulțumit aș fi, dacă aceste rânduri l-ar îndemna pe cititor să caute a afla mai multe informații despre trecutul strămoșilor săi.

V. D.

ABREVIERI BIBLIOGRAFICE

Cod	Denumirea titlului și anul editării
Almanah	Almanah macedo-român, editor Atanase Nasta // 1992
ArmEu	Revista Armâneamea trâ Europa
Bacu	Mihaela Bacu, Între aculturație și asimilare. Aromânii în secolul XX // 2012 ^(I)
Bardu	Nistor Bardu, Un grai aromânesc în Dobrogea // 1993 ^(II)
Boia	Lucian Boia, Cum s-a românizat România // 2015
Bujduv1	Tănase Bujduveanu, Romanitatea balcanică și civilizația aromânilor // 1997
Bujduv2	Tănase Bujduveanu, Creștinismul aromânilor din Balcani // 2005
Capidan	Theodor Capidan, Macedoromânii // 1942
Carageani	Gheorghe Carageani, Studii aromâne // 1999
Caraiani	Nicolae Gh. Caraiani, Nicolae Saramandu, Folclor aromân grămostean // 1982
Cardula	Ioan M. Cardula, Istoria armănjilor //2001
Cazacu	Matei Cazacu, Vlahii din Balcanii Occidentali // 2012 ^(I)
Cândrov1	Hristu Cândroveanu, Aromânii ieri și azi // 1995
Cândrov2	Hristu Cândroveanu, postfață la Dumitru Bacu, Cântiți trâ niagârșari //1996
Cândrov3	Antologie lirică aromână, selecție de texte, transpunere și cuvânt înainte de Hristu Cândroveanu //1975
Cândrov4	Antologie de proză aromână, selecție de texte, transpunere și prezentare de Hristu Cândroveanu //1977
Coman	Virgil Coman, Scurtă privire asupra meglenoromânilor până la sfârșitul secolului al XX-lea // 2012 ^(III)
C.L.	Ziarul Cuget liber
Cunia1	Ilie Traian, Un coresi aromân Tiberiu Cunia // 2002
Cunia2	Tiberius Cunia, Bituli 1997 - Un simpozion trâ standardizari a scriariljei armânească // 1997

Cunia3	Dictsiunarlu T. Papahagi turnat tu un dictsiunar rumân-armân, editat de Tiberiu Cunia, // 1995
Cunia4	Tiberiu Cunia, Minduiri trâ ândriptaru ortografic și orto-epic armânescu // 1996
Cușal	Nicolae Cușă, Macedoromânii pe văile istoriei // 1990
Cușă2	Nicolae Cușă, Istoria zbuciumată a macedonenilor- aromâni din România //2015
DDA	Tache Papahagi, Dicționarul dialectului aromân // 2013
DIARO	Matilda Caragiu Marioțeanu, Dicționar aromân, (macedo-vlah) vol.I // 1997
Djuvara	Neagu Djuvara, Diaspora aromână în secolele al XVIII-lea și al XIX-lea // 2012 ^(I)
ExPonto	Revista ExPonto nr.3/2008
FamRo	Revista Familia română, decembrie 2010
Gica	Al. Gica, Introducere în istoria recentă a aromân. // 2012
Giosu	Ștefan Giosu, Obiectul dialectologiei... // 1975 ^(IV)
Iorga	Nicolae Iorga, Cugetări //197x
Ivănescu	Gheorghe Ivănescu, Istoria limbii române // 1980
Khal	Thede Khal, Istoria aromânilor // 2006
Kira	Antologie de poezie populară aromână, ediție îngrijită, prefată și transpunere de Chirața Iorgoveanu // 1976
Lascu	Stoica Lascu, Romanitatea balcanică în conștiința societății românești până la Primul Război Mondial // 2013
Matilda1	Matilda Caragiu Marioțeanu, Dodecalog // 1996
Matilda2	Matilda Caragiu Marioțeanu, Dialectul aromân, megle-noromân, istroromân // 1977 ^(IV)
Matilda3	Matilda Caragiu Marioțeanu, Compendiu de dialectologie // 1975
Murnu	George Murnu, Studii istorice privitoare la trecutul românilor de peste Dunăre // 1984
Nasta	Ecou de cântec aromânesc, antologie; selecție, cuvânt înainte, notă, portrete de Atanase Nasta //1985
Năsturel	Petre Ș. Năsturel, Vlahii din spațiul bizantin și bulgăresc până la cucerirea romană //2012 ^(I)
Negoită	Cătălin Negoită, Țara uitată. Cadrilaterul în timpul administrației românești 1913-1940 //2008

Nicolau1	Irina Nicolau, <i>Aromânii, credințe și obiceiuri</i> // 2001
Nicolau2	Irina Nicolau, <i>Haide, bre!</i> –Biblioteca Proiect Avdela
Papana1	Constantin Papanace, <i>Pro balcanica și fermentul aromîn (macedo-român) în sud-estul european</i> // 2004
Papana2	Constantin Papanace, <i>Geneza și evoluția conștiinței naționale la macedo-români</i> // 1995
Papatha	Ianni A.Papathanasiu, <i>Istoria vlahilor în imagini</i> // 2003
Peyfuss1	Max Demeter Peyfuss, <i>Chestiunea aromânească</i> // 1994
Peyfuss2	Max Demeter Peyfuss, <i>Aromânii în era naționalismelor balcanice</i> // 2012 ⁽¹⁾
Poghirc	Cicerone Poghir, <i>Romanizarea lingvistică și culturală în Balcani. Supravețuiri și evoluții</i> // 2012 ⁽¹⁾
R.L.	<i>Ziarul România liberă</i>
Saraman	Nicolae Saramandu, <i>Cercetări asupra aromânei vorbită în Dobrogea</i> // 1972
Stefan1	C. B. Ștefanoski, <i>Limba traco - dacă fondul limbilor indo-europene</i> // 1995
Stefan2	Branislav Ștefanoski - Al Dabija, <i>Scurtă istorie descriptivă despre originea makedon-armânilor</i> // 2011
Tambozi	Justin Tambozi, <i>Despre originea aromână a unor domnitori</i> // 1995
Tanașo1	Nicolae Șerban Tanașoca, <i>George Murnu-istoric al românilor de peste Dunăre</i> //1984 ^(v)
Tanașo2	Nicolae Șerban Tanașoca, <i>cuvânt înainte în Gheorghe Carageani, Studii aromâne</i> //1999
Trifon1	Nicolas Trifon, <i>Aromânii pretutindeni, nicăieri</i> // 2012
Trifon2	Nicolas Trifon, <i>Unde e Aromânia?</i> // 2014
Tușa	Enache Tușa, <i>Imaginar politic și identități în Dobrogea</i> // 2011
Weigand	Gustav Wiegand, <i>Armânii, vol. I, Țară și oameni</i> // 2015
Zbucnea	Gheorghe Zbucnea, <i>O istorie a românilor din Peninsula Balcanică</i> //1999

Note:

⁽¹⁾ Din volumul *Aromânii, istorie limbă destin*, coordonator Neagu Djuvara, ediția a II-a, 2012;

- ^(II) Din volumul *Analele științifice ale Universității Ovidius*, secțiunea Filologie, tom.IV / 1993;
- ^(III) Din volumul *Aromânii, meglenoromânii, istroromânii – aspecte identitare și culturale*, coord. Adina Berciu-Drăghicescu 2012;
- ^(IV) Din volumul *Dialectologie română*, de Matilda Caragiu Marioțeanu, Ștefan Giosu, Liliana Ionescu, Romulus Tudoran / 1977;
- ^(V) Din volumul George Murnu, *Studii istorice privitoare la trecutul românilor de peste Dunăre* / 1984.

CAPITOLUL I. MULTE NECUNOSCUTE DIN TRECURT

Informațiile referitoare la trecutul aromânilor le avem din scrierile celor care au cercetat cronicile bizantine, arhivele unor state europene, jurnalele de călătorie a unor străini care i-au vizitat pe aromâni în Balcani etc. Sunt surse care au apărut relativ târziu și care nu se referă la trecutul îndepărtat al aromânilor. În lipsa dovezilor, despre originea aromânilor s-au emis diferite ipoteze, dar acestea sunt destul de controversate.

1. CUM SUNT CUNOSCUȚI AROMÂNII ?

1.1. *Un popor, mai multe nume*

Persoanele care i-au cunoscut pe aromâni, de-a lungul veacurilor, au avut păreri foarte diferite despre ei. Unii i-au văzut ca oameni de nimic, alții le-au apreciat calitățile în mod deosebit. Dar, mai întâi, să vedem sub ce nume au fost cunoscuți.

În general, populațiile de limbă romanică din partea est-europeană erau numite de către cei din jur cu apelativul *valahi*, (*vlahi*), atât în stânga cât și în dreapta Dunării. Cei din Peninsula Balcanică aveau și alte nume. Ei erau numiți și: *cuțovlahi* (vlahi șchiopi) în Grecia, *țințari* în Serbia, *ciobani* sau *rremeni* în Albania, *macedoneni* (*makedoni*) în România. Între ei aromânii se definesc simplu: ***armâni***⁽¹⁾ sau ***râmăni***.

(1) Forma *armăni* apare ca o particularitate a graiului lor. Este vorba de „proteza lui *a-*: legea fonetică de alipire a unui suport fonetic *a* la inițiala cuvintelor care încep cu vocale sau prin consoanele *r*, *l* și altele: *a-ungu*, *aurlu*, *aroșu*, *arău*, *aștergu*, etc” (DIARO, p.xviii). Situația se întâlnește, în special, în graiul grămostean, deoarece cel fășerot are forma *râmăni*.

În cele mai multe cazuri, aromânii se autodefinesc și se separă între ei după numele localității de reședință. Avem și în prezent: *avdil'iați* (după numele localității Avdela), *plisoți* (Pleasa), *moscopoleni* (Moscopole), *fărșeroți* (Farsala, Farșari), *livezeși* (Livădz), *părvul'iați* (Perivole), *aminceși* (Aminciu), *lupuveși* (Lupova), *viryași* (Veryia), *crușoveși* (Crușova), *grămosteși* (Gramostea), *sărmâniați* (Samarina), etc. Există zeci de astfel de etnonime derivate de la toponime.

Aceste diviziuni se grupează și ele, în funcție de numele regiunii în care au trăit, astfel că istoricii au identificat mai multe grupuri sau tulpini, din care cele mai importante sunt: (i) *pindenii* care locuiau în Munții Pindului, Epir și Tesalia; (ii) *grămostenii* așezați în regiunea Gramos, la frontiera dintre Grecia și Albania, în regiunea Bitolia din R.Macedonia și în Munții Traciei (Bulgaria) (în aceste două tulpini există un grup destul de mare care își zic *cipani*); (iii) *fărșeroții* existenți în teritoriul din sudul Albaniei, și din nord-vestul Greciei, în jurul localității Edessa (fostă Vudena); (iv) *muzăchiarii*, în regiunea Muzachia, din Albania. (cf. *Cușal*, p.29,30).

Unii istorici îi identifică și pe *moscopoleni*, ca o tulpină separată, alții îi includ în grupul *fărșeroților*, după cum în unele scrieri, *pindenii* sunt considerați *grămosteni* iar în altele figurează ca o tulpină independentă (vezi și pag.190). Lipsa de unitate a specialiștilor a apărut din considerente lingvistice. Din acest punct de vedere, se semnalează două tipuri de graiuri mai semnificative: *grămostean* și *fărșerot* (*moscopolean*).⁽²⁾

Dacă facem abstracție de grupările în funcție de graiuri și de numele pe care și le-au atribuit după localități sau regiuni, rămân numai etnonimele *râmăni* și *armăni*.

⁽²⁾ Pentru simplificare, în continuare, voi face referi numai la aceste două **grupări lingvistice**, cu următoarea precizare: grupul *grămostenilor* îi cuprinde și pe *pindeși*, *cipași*, *livezeși*, *părvul'iați*, *aminceși*, *lupoveși*, *crușoveși*, *sărmâniați*, *mulovișteși*, *gupișași*, etc iar cel al *fărșeroților* și pe *moscopoleși*, *avdil'iați*, *plisoți*, *viryași*, *muzăchiari*, etc.

Din informațiile furnizate de Francois Pouquieville (1770-1838), fost consul al lui Napoleon Bonaparte pe lângă Ali Pașa din Ianina, care i-a studiat pe aromâni la ei acasă aflăm, încă din 1826: „*Toți (aromânii), în general, revendică cu mândrie numele de rumâni sau romani*” (Papana1,p.197).

După câțiva ani, în 1831, cercetătorul francez Esprit-M. Cousinery se referă și el la aromâni: „*ei vorbesc mereu latina și dacă-i întrebi: ce nație sunteți?, ei răspund cu mândrie: rumâni*” (ils repondent avec fierte: Rouman)” (ibid).

Un alt francez, arheologul Leon Heuzey (1831-1922), a efectuat o călătorie în Balcani în anul 1857 și s-a referit la afirmația unui păstor aromân: „*Când, de departe, în munți, îl strigăm pe cineva din neamul nostru: Cine ești? El ne răspunde: român!*” (Trifon1, p.198).

Mai mult ca sigur cercetătorii Pouquieville, Cousinery și Heuzey sau traducătorii scrierilor lor, nu au redat cu exactitate pronunția cuvântului, cea de *rămân*, *armân*, pe atunci aromânilor nefiindu-le cunoscut cuvântul *român*. În alte lucrări cuvântul „*rouman*” a fost tradus prin *armân* așa cum a procedat vlahul I.Papathanasiu (cf,Papatha,p.43).

Puțin mai târziu, în 1894, apare și lucrarea *Die Aromunen*, a filologului german Gustav Weingand (1860-1930), care a contribuit la răspândirea printre specialiști a etnonimului *aromunen* (în România în forma *aromân*), deși nici acest etnonim nu este chiar atât de corect deoarece „*prin termenul aromân sunt desemnați și așa-numiții fărșeroți care se numesc ei înșiși, nu armâni, ci rămăni*” (Peyfuss1,p.12).

Recent, volumul I din cartea lui Weigand a fost tradus în limba română cu titlul *Armânii*, fapt ce a stârnit controverse. Redau două opinii din știrile online *Constanța noastră*:

Mariana Bara (editoarea cărții) justifică de ce nu a folosit cuvântul aromâni: „*Dacă Weigand ar fi spus în germană aromâni, cuvântul ar fi fost atunci Arumänen, așa cum în limba germană români se traduce prin Rumänen și nu Romunen*”.

Nistor Bardu, pe baza afirmațiilor lui Weigand scrie că termenul *romunen* este creat de Weigand (recunoaște chiar autorul), după ce a constatat că aromânii au mai multe denumiri: *armân* (în centru și sud), *arămăñ* (*arumăñ?*), *arămeñ* (în nord). Numai că el a pornit de la *arămăñi*, denumire care nu se aude nicăieri (în nord se aude numai *rămăñ* «*rumăñ?*»), *rămeñ*, la care Weigand a adăugat „a”-ul specific celor din sud).

Începând cu a doua jumătate a secolului al XIX-lea, în România, prin Societatea de Cultură Macedo-Română, s-a impus etnonimul macedo-român, deși „*nu este potrivit, deoarece aromânii nu locuiesc numai în Macedonia*” (Poghirc,p.16).

Recent, Matilda Caragiu Marioțeanu a propus: „*numele aromânilor trebuie să fie: aromân și macedo-vlah*” (Matilda1, p.18), pentru a exclude orice confuzie cu etnonimul *macedo-slav* din R.Macedonia. Tot ea este de părere că „*adjectivul macedonean folosit singur cu privire la aromâni este echivoc: el indică numai proveniența din provincia istorică Macedonia, nu și etnicitatea unui grup social*” (Matilda2,p.171, nota 6).

Recent a apărut o nouă dispută referitoare la numele aromânilor, după ce Kira Iorgoveanu Manțu a propus denumirea *makedonarmân*” (Trifon2,p.82), idee asupra căreia voi reveni în partea a treia a capitolului următor, atunci când voi prezenta disputele apărute după așa numita mișcare de la Freiburg.

Comentariu:

Din multitudinea de etnonime cu care sunt apelați aromânii, este bine să fie reținute numai cele cu care s-au autodefinit ei din cele mai vechi timpuri, adică *armâni* și *rămăni*. Trebuie să se păstreze tradiția strămoșească și să nu se mai adauge alte creații artificiale inutile. Cu timpul, este de preferat să fie generalizat etnonimul ***armân***, folosit de vorbitorii graiului grămostean, deoarece aceștia sunt mai numeroși, dar și pentru că este mai cunoscut printre învățații străini. În legătură cu numele aromânilor există multe controverse. Acestea s-au ampli-

ficat nedorit de mult în ultima perioadă. Pentru a nu mă repeta, voi prezenta punctul meu de vedere referitor la aceste dispute în comentariul de la punctul 3 al capitolului următor, unde se vor face relatări despre poporul makedonarmân.

1.2. Denigrați de greci

Etnonimul vlah sau cuțovlah folosit de greci pentru a-i numi pe aromâni are, „*în mod curent, un sens depreciativ, ironic, batjocoritor sau injurios*”(Trifon1,p431). Mult timp, grecii i-au denigrat pe aromâni, fapt ce rezultă din scrierile lor.

Să notăm, în primul rând, afirmațiile cronicarului Ke-kaumenos: „*neamul vlahilor e cu totul necredincios și destrămat întrucât nu are lege nici față de Dumnezeu, nici față de împărat și nici față de o rudă sau prieten al său, ci umblă pe toți să-i înșele și mai mult minte și fură; și cu toate că pe fiecare zi face jurăminte, le calcă ușor*”, apoi adaugă că este „*cel mai mișel, cel mai netrebnic, cel mai destrămat popor din lume!*” (Murnu, p.116 și 117); Probabil că autorul era supărat deoarece în anul 1066, aromânii, în frunte cu Niculiță, s-au răsculat împotriva grecilor (bizantinilor), din cauza dărilor impuse.

În mod surprinzător, George Murnu nu-l contrazice: „*Suntem datori să recunoaștem în parte, mai ales relativ la populația nomadă a **românilor***⁽³⁾, *mai mult decât un sâmbure de adevăr obiectiv*” (Murnu,p.118).

Dar, tot G.Murnu îi scuză pe aromâni: „*Să nu uităm că și condițiile extraordinare în care trăiau românii de când îi răzbișe puhoiul slavilor și bulgarilor nu putea să lase neschimbat caracterul lor moral. Înghesuiți de semințiile barbare cu care stăteau în veșnică hărțuire, ei au fost nevoiți să se acomodeze... cu lumea din jurul lor*” (Murnu,p.122).

(3) Începând cu a doua jumătate a secolului al XIX, în România, aromânii au fost considerați români, români sud dunăreni, macedo-români,etc.

Istoricul grec Nicetas Choniates, numit și Acominatos, (1155-1215), deși era erudit, a folosit expresii injurioase la adresa aromânilor: *„neam obraznic și necredincios ca o femeie desfrânată ori ca o juncă gonită de streche”* (Papana2,p.169). El îi atacă pe aromâni, oricând găsește o ocazie. Astfel, vorbind despre măcelul cumanilor din Tracia din 1205, a scris că aceștia au procedat precum vlahii, cu *„o ură de moarte față de noi, pe care o transmit din generație în generație”* (Trifon1, p.95).

Un alt istoric grec Panaiotis Aravantinos (1809-1870) își manifesta supărarea față de fărșeroți că *„arată către rasa grecească atâta aversiune și ură, încât niciodată nu se cata-dixiră să se încuscrească cu ei, și în mânia sa îi califică de barbari, sălbatici și execrabili”* (Papana2,p.227).

Realitatea este că așa erau vremurile. Între două părți aflate în divergență tot timpul există ură și injurii. Denigrările erau reciproce, dar numai de la greci au rămas cronici. Ura bizantinilor nu s-a îndreptat numai împotriva vlahilor ci și asupra celorlalte popoare din regiune. Erau două tabere: pe de o parte bizantinii (grecii) iar pe de altă parte toate celelalte națiuni balcanice (cf.Papana2,p.177).

Și despre greci se poate spune că erau perfizi, barbari și neomenoși. Chiar învățatul grec D. Kydones (1324-1398) care se refugiase în munți, pe lângă vlahi, pentru a scăpa de ciuma din Constantinopol, se confesa unui prieten, afirmând că este *„nefericit în compania acestor vlahi lipsiți de cultură și barbari, răutăcioși și împătimiți doar de jafuri și de desfrâu”*, dar dă dovadă de sinceritate, adăugând că și grecii sunt lipsiți de virtuți: *„situația nu este mai bună în capitala Imperiului: oamenii nu practică violența orbește, aidoma barbarilor, ci cu dexteritate, de aceea este foarte greu să te protejezi. Odată acuzați, ei știu chiar să-i convingă pe ceilalți de nevinovăția lor, ceea ce este culmea nedreptății...”* (Trifon1, p.96).

O prezentare similară găsim în Cronica Moreei: *„să nu crezi niciodată grecului pentru tot ce-ți spune cu jurământ.*

Când el... vrea să te înșele te face cumătru sau frate de cruce ori te face cuscru ca să te piardă” (Murnu, p.124).

Ultimile două relatări îi prezintă perfect pe greci prin ceea ce numim „bizantinism”, caracterizat prin: „intrigile de curte și slugărnicia sau lichelismul” (ibid).

Referindu-se la atitudinea denigratoare a grecilor față de aromâni, N.Trifon constată că, inițial, aromânii nu erau considerați greci: „atât populația cât și oamenii de știință din Grecia ignorau originea greacă a aromânilor și apartenența lor neîntreruptă la națiunea greacă”(Trifon1,p.431).

Mai târziu, din interese politice, despre care vom vorbi în capitolul următor, s-a lansat teza că aromânii sunt greci romanizați. Și, dacă erau greci nu mai trebuia să-i vorbești de rău. În epoca modernă Antonios Keramopoulos, arheolog grec de origine aromână (1870-1960), l-a combătut pe Kekaumenos, caracterizându-l ca fiind „orbit de patimă față de vlahi” și că „din cauza patimei, a lipsei de simț istoric și a neștiinței nu sunt de crezut digresiunile sale istorice” (Papana2,p.142).

Și Achile Lazarou urmărește să demonstreze, că aromânii sunt greci, chiar dacă în trecut vlahii erau considerați barbari. El folosește numai etnonimul armân care pare să atenueze, „pe termen lung, accepția depreciativă a cuvântului valah, în limbajul de toate zilele al grecilor” (Trifon1,p431). Se vede că părerile se schimbă după interese politice de moment.

1.3. Opinii ale românilor

Ziaristul interbelic Pamfil Șeicaru, îi prezintă: „S-a făcut apel la acea splendidă spiță a națiunii noastre la macedoneni... elementul românesc cel mai tare și cel mai rezistent... Eu le-aș spune corsicanii națiunii noastre. Sunt înzestrați cu orgoliul acela corsican, au aceeași datină năpraznică de vendetă. Românii de aici acceptă nedreptatea; macedonenii nu ți-o acceptă, nu ți-o uită, până nu ți-o plătește”(Trifon1,p.339).

Criticul literar Eugen Simion îi prezintă ca fiind intoleranți: „*Pentru imaginarul colectiv, aromânul, acest frate meridional... vorbește de rău despre toți, cum să spunem, are o limbă de viperă, este mai bine să nu-l contrariezi și, dacă o faci, poți să te aștepți la o ceartă pe viață*”(Trifon2,p.34).

Petre Țuțea, care i-a cunoscut pe aromâni în închisorile comuniste, i-a apreciat în mod deosebit, fapt ce rezultă dintr-o conversație pe care a avut-o cu scriitorul Marin Preda. Deoarece M.Preda îi ataca pe aromâni, i-a replicat: „*Domnule Marin Preda! Macedo-românii nu sunt români! Sunt super-români! Români absoluți – atât de loviți și de goniți, că au instinct național de fiare hăituite; iar eu și cu dumneata, trăind în siguranță aici – avem forța domestică de rațe! Măcăim în bățătură! Eu am stat cu macedo-români în temniță... Păi nu sunt oameni, domnule! Sunt semizeii! Dacă pe unul îl bate până nu-i mai rămân ochi în cap – nu declară nimic. Au o bărbăție atât de perfectă!*” (Cândrov1, coperta IV).

După o relatare a lui Cornel Cotuțiu, Nicolae Steinhardt „i-a considerat pe aromâni un fel de aristocrați ai gândirii și simțirii românești”, apoi referindu-se, în mod special la Teohar Mihadaș, care era sărbătoritul acelei festivități, „a încheiat așa: *E o mare satisfacție, e o mândrie să poți afirma: sunt prietenul unui aromân*” (FamRo,p.24).

În final, redau câteva păreri reținute din scrierile Irinei Nicolau (aromâncă după tată): (i) Oameni cinstiți. În peregrinările lor, bunurile „le lăsaus la prieteni, lăsaus și bani... - Și nu vă e frică? l-am întrebat pe M... - Păi cum?! Era mai sigur decât la bancă. Banca dă faliment, omul are cuvânt-”. Tot ea precizează că erau aromâni și între hoți și tâlhari, numai că „*uscăturile au fost mai puține la număr decât în alte părți*” (Nicolau2,p.15,17); (ii) Popor descumărit care se adaptează ușor la orice situație ca unameleon. Ea dă exemplul unui hangiu din Bitolia, care „*avea trei feluri de tacâmuri: pe unele scria «poftă bună» pe grecește, pe altele în turcește și pe altele în*

aromână. *Cosmopolit și versatil, așternea masa ținând cont de etnia clientului*”(Nicolau2,p.36); (iii) Neam priceput la toate: „În Balcani au coabitat multe neamuri, unul negustor și navigator, altul agricultor, altul mercenar; fiecare popor și-a definit o vocație. Aromânul numai face figura omului total, în afară de navigație este prezent în toate, păstorește, cară marfă, prelucrează aurul, argintul, arama, piatra, fierul, vindecă de boli, luptă, zidește, țese, coase, face cărbuni și plăcinte, tipărește cărți, împânzește cu oi munții și șesurile”. Totuși recunoaște că cei mai mulți dintre ei au fost păstori, astfel că la o eventuală întrebare: -Ce a fost mai întâi oul sau găina?, se poate răspunde: „la aromâni, la început a fost oaia” (Nicolau2, p.38).

Într-un dialog cu E.Guzin, N.Djuvara nu-i vede pe aromâni numai ciobani: „au fost foarte luptători, dârzi, înzestrați pentru comerț. Mai tot comerțul dintre Constantinopol și Europa Centrală a fost făcut de către vlahi” (FamRo,p.20).

1.4. Străinii par imparțiali

Rabinul spaniol Beniamin de Tudela care a vizitat Grecia între anii 1165-1166 s-a referit și la vlahi, cu acuze, dar și cu laude: „Aici e începutul Vlahiei, ai cărei locuitori ocupă munții, iar ei înșiși poartă numele de vlahi. Asemenea căprioarelor de iuți la fugă, ei se coboară în țara grecilor ca să despoae și să prade. Nimeni nu-i poate ataca prin război, nici un rege nu-i poate domoli..., în sfârșit viețuiesc fără legi” (Murnu,p.119). Precizez că acest rabin, fiind în trecere prin Grecia, a scris din auzite, fără a-i cunoaște direct pe vlahi.

O părere asemănătoare, cu bune, dar și cu rele, avea și Leon Heuzey în 1857: „vicleni, mereu la pândă, înaintând atât ziua cât și noaptea, ei nu vor pierde nicicând ocazia de a jefui, de a le oferi oilor o pășune cu grâu verde... Ostenelile și lipsurile pe care le suferă i-au transformat într-un neam de fier” (Trifon1,p.174-5).

Diplomatul francez F.Pouqueville îi apreciază în mod deosebit pe aromâni: „*sunt ca un roi de albine care fac miere în crăpăturile stâncilor*” (Djuvara,p.121).

În schimb, G.Chiari, consulul austriac pentru Epir și Tesalia, avea o părere contrarie (în 1872): „*un popor nesupus și războinic care a furnizat întotdeauna un însemnat contingent de bande de tâlhari și de răzvrățiți*” (Peyfuss1,p.47,nota 52).

Părerile lui Morangies apărute în „Spicuitorul moldo-român” din 1841 par mai obiective. El îi vede pe aromâni ca pe niște „*buni sălbatici*” care „*trăiesc ignorați de secole în Munții Pindului, fără altă ambiție decât aceea de a trăi o viață simplă și liniștită, de mii și mii de ori mai fericiți decât acele popoare neliniștite și nestatornice care-și caută fericirea pretutindeni, fără să o găsească nicăieri*” (Peyfuss1,p.32).

Într-o notă favorabilă îi prezintă pe aromâni și lingvistul german G.Weigand: „*cu toate că sunt rudimentari și neștiutori m-am simțit totuși bine între ei, căci în fond sunt buni, deschiși și cinstiți, ospitalieri și loiali*” (Weigand,p.62).

Tot G.Weigand, referindu-se la o apreciere anterioară a arheologului englez W.Martin-Leake scrie: „*de ar fi cunoscut el (W.M.-Leake) Krușovo, Nevesca și alte sate așezate în nord, uimirea i s-ar fi transformat în admirație. Când cineva a văzut mizerabilele sate bulgărești cu colibele lor de lut mici și murdare sau tot așa de nevoiașele cătune grecești din Epir..., va fi cu atât mai încântat de satele armânești*” (Weigand,p.266).

Totuși neamțul rămâne obiectiv prezentând și satele de munte ale aromânilor: „*construite numai din pietre, fără a folosi mortar. Ca să oprească vântul pătrunzător peretele interior era acoperit numai cu un strat de lut*” (Weigand,p.217).

Istoricul Dușan Popovič, care nu-i prea simpatiza pe aromâni pentru îndârjirea lor în căutare de profit, este nevoit să recunoască: „*la cotitura dintre secolele al XVIII-lea și al XIX-lea, țințarii au alcătuit osatura târgurilor și orașelor din Serbia... Aromânii au fost... din punct de vedere intelectual și ar-*

tistic, cu mult superiori germanilor și sârbilor... Când într-o zi se va face analiza sângelui marilor noștri oameni, se va vedea că un mare număr dintre ei...erau urmașii acestor oameni” (Djuvara,p.132,134).

Un alt sârb, geograful și etnologul sârb Jovan Cvijić (1865-1927) îi prezintă într-o lumină nefavorabilă: „Goana după câștig, rabota perpetuă, domină toată activitatea lor. Nici un mijloc nu li se pare ilicit, numai să le aducă profit: s-ar zice chiar că preferă căile și mijloacele necinstite, ilegale... Sunt în cea mai mare parte nemiloși cămătari. La toți este de regulă economia excesivă, zgârcenia crasă”(Papana1,p.226).

Și croatul Radici îi critică pe aromâni: „Noi suntem guvernați nu chiar de sârbi, ci de țințari, de cuțovlahi, jumătate greci, jumătate levantini, care au păstrat de la strămoșii lor vechile obiceiuri de arbitrar și de corupție”(Papana1,p.241);

Scriitorul Kadare îi vede merituosi: „meritele lor în istoria țării, devotamentul lor, numărul impresionant de martiri care s-au sacrificat pentru cauza albaneză, precum și numărul de vlahi care s-au distins în toate domeniile, pledează în favoarea bunei înțelegeri albanezo-vlahe” (Trifon2,p.158);

Dar cel mai frumos îi prezintă pe aromâni, ziaristul austriac Karl-Markus Gauss: „există niște oameni, aromânii, receptivi la tot ce există în lume...; care nu văd o problemă și chiar, dimpotrivă, doar o plăcere în a gândi și a vorbi în două sau mai multe limbi...; pentru care frontierele nu constituie o obsesie, ci un pasaj cotidian; care dintotdeauna practică comerțul și circulația între est și vest, nord și sud...; Pe scurt: noul om european există. El este aromânul...” (Trifon1,p.525).

Comentariu (pct. 1.2 – 1.4).

Este posibil ca aromânii să fi fost denigrați de greci numai din ură, deoarece nu s-au lăsat supuși și s-au răsculat împotriva lor. La început, i-au ponegrit neconsiderându-i greci, dar, ulterior, având interese de a formula pretenții teritoriale în Ma-

cedonia, unde grecii erau minoritari, au lansat teoria că vlahii sunt greci romanizați și nu trebuie stigmatizați. Modul diferit de exprimare a lui A.Keramopoulos în 1939 față de afirmațiile lui Kekaumenos din sec.XI, confirmă această idee. Din bătrâni am aflat că și aromânii i-au desconsiderat pe greci.

Părerile românilor și ale străinilor sunt mult mai obiective. Chiar dacă din relatările unora, aromânii apar, în trecut, ca fiind sălbatici, se confirmă și că erau cinstiți și drepti. Nu putem să negăm faptul că, cel puțin păstorii, izolați în munți, erau lipsiți complet de educație, fiind nevoiți să se adapteze condițiilor existente pentru asigurarea minimului necesar traiului.

Este o certitudine că popoarele se influențează reciproc. **Aromânii nu pot fi prea diferiți de celelalte neamuri pe lângă care trăiesc, nici mai răi, nici mai buni.** În trecut, ei au primit influență de la turci, greci, albanezi, etc. Azi sunt influențați și de români, deși unii dintre ei îi vorbesc de rău pe români. Nu mi se par corecte acuzațiile globale, poți acuza comportamentul unor persoane, nu un întreg neam. Din viața de zi cu zi, se observă că și aromânii, ca și românii, dau șpagă pentru a-și rezolva o problemă, și ei sunt oportuniști, căutând să obțină o poziție privilegiată, pe căi nu tocmai ortodoxe. Este greu să-i deosebești pe unii de ceilalți. Mi se va reproșa că, proporțional, numărul „uscăturilor” este mai mic la aromâni, dar acest fapt are mai puțină importanță, deoarece nu vorbim numai de câteva cazuri izolate. Cu siguranță, dacă ar fi trăit printre nordici sau occidentali, ar fi împrumutat din caracterul acelor neamuri.

Nu este corectă defăimarea aromânilor pe nedrept, dar nici prezentarea lor numai în culori trandafirii nu este de dorit. Însuși faptul că au rămas peste 2000 ani izolați în munți, cu o viață simplă, când alții se organizau în state autonome, nu poate constitui un titlu de glorie pentru ei. Și toate acestea s-au întâmplat, deși printre ei au fost și mari personalități.

2. ORIGINI ȘI ATESTĂRI CONTROVERSATE

2.1. Primele informații despre aromâni

Cea mai veche mărturie, deși nu specifică expres numele de aromâni sau vlahi, poate fi considerată relatarea făcută de Theofilact Simocatta și, după el, de Theophan Confesorul despre evenimentul din anul 587, din timpul luptelor dintre romani și avari. *„Este vorba de faimoasa poveste cu catârul care, răsturnându-și povara, provoacă strigătele de atenție ale unui tovarăș al stăpânului său: „Torna, torna” după Theofilact Simocatta; cu varianta „Torna, torna, fratre” după Theophan Confesorul. Strigătul a fost repetat de soldații care, crezând că era ordinul de a face cale întoarsă, au fugit. Se menționează că strigătul conducătorului catârului a fost „în limba țării”... „în limba maternă”, „ceea ce dovedește existența în regiune a unei populații romanofone” (cf. Poghirc, p.44).*

După unii, cei care au rostit aceste cuvinte erau aromâni (vlahi): *„Soldații erau de origine bessă. Cu mândrie acești bessi își spuneau români așa cum își zic descendenții lor de azi, aromânii (vlahii)” (Bujduv1, p.36).* Alții afirmă că este posibil să fi fost chiar români, dacă avem în vedere teoria că poporul român s-a format de o parte și de alta a Dunării.

A urmat o perioadă de circa trei secole (între veacurile VI-IX) în care a existat o așa zisă „conspirație a tăcerii”. Din interese politice cronicarii bizantini nu au mai vorbit despre populațiile latinofone din regiune (cf. Papana2, p.142, 143).

După Cicerone Poghirc *„argumentul tăcerii este fals”*. El afirmă că bizantinii i-au ignorat pe vlahi un timp deoarece nu au avut ce să relateze despre acești păstori (cf. Poghirc, p.42).

Totuși, și din această perioadă, există *„însemnările mânăstirii Castamunitul, în care, după unii cercetători, se vorbește despre vlahorinhini în Macedonia și pe Muntele Athos în*

anii 726–780. Dar, după alte cercetări sursa este mult mai târzie și este prea puțin clară”(Carageani,p.22).

După aproape 200 ani, în anul 976, apare o relatare a cronicarului bizantin Giorgios Kedrenos, despre asasinarea prințului David, fratele țarului bulgar Samuil, care s-a pus în fruntea răscoalei împotriva Bizanțului și care „a fost răpus pe drumul dintre Castoria și Prespa, pe locul numit Stejarii-Frumoși, atacat de niște **vlahi** călători”. G.Kedrenos preia informația din cronica lui Skylitzes. Deși istoricii o consideră a fi certă, G.Murnu are rezerve deoarece: (i) în acele vremuri, cuvântul „vlah” avea și semnificația de păstor (nomad), nu indica exclusiv etnia; (ii) dintr-un alt izvor bulgăresc rezultă că regele David a domnit până în anul 980, când a cedat tronul fratelui său Samuil și s-a călugărit (cf.Murnu,p.68,69).

O atestare, asupra căreia nu există nici o suspiciune, apropiată ca datare de relatarea lui G. Kedrenos, provine direct din cancelaria împăratului Vasilie al II-lea (Bulgaroctonul). Autorul hrisovului, prezentat ca fiind nepotul lui Niculiță, nu este numit. Informația este atribuită generalului Kekaumenos, contemporan și înrudit cu autorul. Acest hrisov menționează că în anul 980 împăratul Vasilie al II-lea i-a dăruit lui Niculiță „domnia peste **vlahii** din Elada”(Murnu,p.71).

Rezultă că în anul 980, „vlahii tesalioți se afirmaseră tot mai puternic în viața Imperiului bizantin ca un factor nu numai economic, dar și militar și politic” (Tanașocal,p.42).

Urmează două mențiuni la un interval scurt de timp: prima indică un hrisov din 1019 emis de către împăratul Vasilie al II-lea prin care se hotărăște că vlahii din întreaga Bulgarie „să asculte bisericește” de arhiepiscopia din Ohrida iar a doua la mențiunea din 1027 din *Anales Barenses* din care aflăm că vlahii faceau parte din armata împăratului Constantin al VIII-lea, care lupta în Sicilia contra Saracenilor (cf.Murnu,p.85 ,86).

Mai multe informații despre viața, obiceiurile și ocupațiile aromânilor găsim în lucrarea *Sfaturi și povestiri*

scrisă de Kekaumenos prin anii 1075-1078. În această scriere se consemnează numeroase știri referitoare la modul de viață, obiceiurile, ocupațiile precum și la trecutul îndepărtat al vlahilor din Tesalia, inclusiv la originea lor: „*Kekaumenos, amintind proveniența acestor români (vlahi), pomeneste pe daci și bessii, pe Traian și Decebal, dar nu ne spune nimic despre epoca descălecării lor...*”(Murnu,p.74).

Kekaumenos menționează că vlahii „*locuiau înainte pe lângă Dunăre și râul Saos, acum Sava, unde nu de multă vreme locuiesc sârbii*” și, pentru că nu s-au supus romanilor, au fost atacați: „*Atunci ei s-au împrăștiat prin întregul Epir și Macedonia și majoritatea s-a stabilit în Grecia*” (Poghirc, p. 22). Ar fi o dovadă că aromânii au trăit alături de români?

Tot de la Kekaumenos avem amănunte despre desfășurarea mișcărilor antibizantine ale vlahilor, începând din anul 1066, în timpul domniei împăratului Duca al X-lea, deoarece acesta i-a împovărat cu numeroase biruri (cf. *Tanașocal*,p.37).

Cronica bizantină întocmită de Ana Comneana ne informează că vlahii „*s-au răsculat împreună cu bulgarii pentru a opri, în 1091, pericolul reprezentat de pecinegi*”, precum și că, „*în 1094 fruntașul vlah Poudilos, (Pudilă sau Budilă) l-a anunțat pe împărat că cumanii trecuseră Dunărea* (Carageani,p23).

Au fost cazuri în care aromânii au fost numiți latini, așa cum rezultă din Hronicul editat în secolul al XII-lea de către Diocleei, care vorbește despre venirea slavilor, de unde rezultă că bulgarii luaseră „*întreaga provincie a latinilor, care se chemau pe atunci romani, dar pe care îi numim acum morovlachi, adică latini negri*”(TrifonI,p.113).

Mărturii despre vlahi mai apar și în legătură cu răscoala izbucnită la Târnovo sub conducerea fraților Asan și Petru precum și în legătură cu constituirea Vlăhiilor, dar despre acestea, se va vorbi mai jos, la punctul 3 al acestui capitol.

Cercetătorii vorbesc și de existența unor inscripții în limba aromână. Există o primă atestare în această limbă, scrisă

cu *litere grecești*. Ea datează din anul 1426 și se referă la pisană mănăstirii din localitatea Linotopi din Albania, construită de aromâni: „*Cari va s-yină și va s-înclină cu evlavie, la aastă bisearică, Dumidză va s-l'i agiută, 1426*”⁽⁴⁾ (Cine va veni și se va închina cu evlavie, la această biserică, Dumnezeu îl va ajuta). Autorul informației este cercetătorul aromân Socrate Liaku din Grecia, un adept al teoriei care-i consideră pe aromâni ca fiind greci la origine. Probabil, din această cauză el nu a dat mai multe informații și, între timp, este posibil ca inscripția să fi fost distrusă, cum obișnuiesc grecii. (cf. *Cândrov1, p.24*).

După M.Caragiu Marioțeanu, primul text scris *în limba aromână* ar fi o inscripție a lui Nectarie Țărbu pe o gravură de la Ardenica (Abania) din 1731: „*Viryiră, mumă-al Dumnedză, oară tră noi pecătoșli*” (Fecioară, maica lui Dumnezeu, roagă-te pentru noi păcătoșii). Totuși, ea adaugă că „*este posibil să fi existat scrieri mai vechi ca aceasta - Liturghierul aromânesc pare a fi una dintre ele-, dar inscripția lui Nectarie Țărbu este, deocamdată, cel dintâi text aromânesc datat*” (*Matilda1, p.27*).

Comentariu:

După cum se poate constata, până aproape de anul 1000 nu există dovezi certe referitoare la viața aromânilor, astfel că, în prezent, nu se pot face afirmații sigure despre trecutul lor. Din această cauză, este mai corect să exprimăm numai ipoteze, dar mai cu seamă, să discutăm fără patimă și să admitem că nu există numai un singur adevăr.

2.2. Răspândiți în tot Balcanul și nu numai

Din relațiile specialiștilor rezultă că aromânii nu erau stabiliți numai în Macedonia, cum cred azi mulți aromâni. Mai

⁽⁴⁾ În toate cazurile în care textul a fost scris în aromână, s-a respectat scrierea folosită de autor.

numeroși au fost în Tesalia și Epir, unde au apărut chiar unele stătulețe: Ei ocupau „după părerea unora numai zonele muntoase ale Tesaliei, după alții întreaga Tesalie”, precum și „partea meridională și orientală a Epirului”(Carageani,p.25)

Aromânii erau **răspândiți**: „importante grupuri neslave subzistau pretutindeni în Balcani și printre acestea cel mai numeros era, fără tăgadă, cel al vlahilor” (Cazacu,p.101).

Ei au fost identificați „în Muntenegru și în Herțegovina și pe o bună parte a litoralului dalmat încă din secolul XIV. În Croația se vorbește de vlahi (tot din aceeași perioadă) când sunt numiți morlaci (maurovlahi)” (Cazacu,p.107).

În grupuri numeroase erau întâlniți și în Calcidica („cei care au tulburat tihna călugărilor de la Athos”) și chiar mai departe, în Eubeia Peloponez, Corfu, (cf.Năsturel,p.73-76).

„În trecutul apropiat mai existau colonii aromânești în Turcia asiatică și în Liban” (Peyfuss1,p.14). Este posibil ca cei menționați în ultimile două relatări să fi fost puțin numeroși.

Din cauza slavilor și bulgarilor, aromânii au căutat adăpost pe plaiurile cele mai înalte. „Împinși în Balcani de avari, slavi, turanieni, acești latinofoni au constituit... insulițe lingvistice pe care simplitatea vieții și contactele menținute prin transhumanța ciobanilor le-au apărut de asimilarea de către popoarele sud-estului european”(Năsturel,p.62).

Într-o cronică din 1308, intitulată *Descrierea Europei Orientale*, un autor anonim scrie: „între Macedonia, Achaia și Tesalonicul se găsește un popor foarte mare cu numele vlahi, care... din cauza terenului roditor și plin de verdeață, trăiau odinioară în Ungaria (Panonia), unde se aflau pășunile romanilor. În urmă, fiind izgoșiți de aici de unguri, au fugit în alte părți”(Capid, p.25). De reținut: între Macedonia, Achaia (adică Atena, din sud) și Tesalonic, nu înseamnă în Macedonia!

Sunt informații că în secolele al XIV-lea și al XV-lea, grupuri de populații vlahe „venite din regiunea Kosovo și de pe Vardar emigrează spre nord și se instalează în Valea Timo-

cului și a Moravei. Alte mișcări au avut loc, în aceeași epocă, de la Niș în Bulgaria până la Sredna Gora, apoi de la Sofia spre nord-vest până la frontiera sârbă”(Cazacu,p.106). Cei din Timoc sunt strămoșii actualilor români de acolo? Nu se știe...

Istoricii admit că a existat și o migrație de la sud la nord. După căderea statului bulgar din veacului al XI-lea a apărut, foarte probabil, un nou prilej de împrăștiere. Tot pe atunci a fost și o retragerea din Balcani spre Carpați (cf,Murnu,p.76).

Aromânii și-au părăsit vatra, plecând uneori foarte departe. Chiar și emigrarea lor spre Europa Centrală nu a fost cauzată numai de distrugerea Moscopolei în anul 1788, migrația începuse cu peste un secol înainte, din perioada în care s-a dezvoltat comerțul între Austria și Turcia (cf.Djuva,p.125).

O sinteză a regiunilor locuite de aromâni o face Stoica Lascu: „*ramura sudică a romanității orientale, se întindea de la extremitatea nordică a Daciei Traiane... până înspre nordul muntos al Greciei, de la Marea Neagră până la Marea Adriatică. Unitatea aceasta... a fost spartă odată cu așezarea slavilor la sud de Dunăre*” (C.L./27.08.2004). Această romanitate s-a divizat: dacoromânii la nord de Dunăre, aromânii și meglenoromânii în Peninsula Balcanică.(vezi și harta anexată).

Fiind mereu în mișcare, acum, după cum spune N.Trifon, „*sunt pretutindenii și nicăieri*”, situație sugestiv redată într-un cântec popular: „*Nă răspândimu un câti un, zori s-n-adunămu deadunu*” (Ne-am răspândit unul câte unul, greu să ne mai adunăm la un loc). Mulți nici n-au mai supraviețuit ca neam.

Cel mai intens proces de **asimilare** a fost cel al vlahilor nord-balcanici, care au dispărut complet din partea de nord a Bulgariei, Dalmației, Muntenegrului, etc. Și G. Murnu, referindu-se la românii din Munții Haemus (Balcani), scrie că pe la mijlocul secolului al XIII-lea, „*împrejurările politice au determinat declinul romanității balcanice în întregul ei, fie prin emigrarea spre nordul Dunării, fie prin asimilarea ei progresivă de către popoarele balcanice*” (Tanașoca1,p.60).

Acțiunile de asimilare s-au intensificat și în Grecia. După opinia geografului francez Elisee Reclus (1830-1905), datorită condițiilor existente, aromânii nu puteau rezista: „*Izolați printre musulmani (albanezi), țințarii din Pind simt nevoia de a se alipi la o patrie. Această patrie este lumea greacă... Nu au învățat decât recent să se simtă solidari cu românii din nord și cu italienii*” (Trifon1, p.37).

O altă cauză care a contribuit la asimilarea aromânilor a fost urbanizarea. Cei așezați în centrele urbane și în localitățile de la șes au fost atrași de cultura elenă și s-au dizolvat printre greci. Mai mult au fost asimilați în Macedonia unde au rămas ca insule printre celelalte neamuri. Nu același lucru s-a întâmplat cu păstorii din regiunile muntoase care, neacceptând niciun compromis, au rămas nealterați. Mai bine s-au conservat în regiunea Pindului, în Epir și Tesalia (cf. Papana1, p.179).

La asimilarea aromânilor a contribuit și faptul că ei nu au avut o cultură într-o limbă a lor proprie și nici o conștiință națională, fiind nevoiți să se încadreze cultural și mai ales religios în viața grecilor, parțial în cea a slavilor, după regiunile în care locuiau. Fiind mai puțin numeroși, dar în special fiind ortodocși, au fost ușor asimilați (cf. Djuvara, p.133).

Această idee este subliniată și de G. Murnu: „*Grecismul și slavismul aveau un turn cu mult mai puternic decât însăși puterea lor numerică: era biserica națională și limba lor sfântă care se impunea tuturor*” (Papana2, p.161)

Din cauza asimilărilor „*Toate trăsăturile care-i deosebeau de celelalte populații balcanice (locuință, limbă, tehnologii, forme de organizare socială) sunt doar amintire. Identitatea aromânilor se afirmă în prezent nu prin apartenența la o etnie, ci prin statutul de minoritate culturală*” (Bacu, p.203).

În același sens se exprimă și P.Ș. Năsturel care, după ce menționează că trecutul aromânilor este legat de istoria Bizanțului și a Imperiului Otoman iar în prezent de istoria statelor balcanice în care trăiesc, precizează: „*treptat-treptat, acultura-*

ția șlefuieste și netezește deosebirile care vor sfârși prin a se contopi spre interesul general” (Năsturel,p.62). Nu este vorba numai de aculturație, ci de ceva mai rău, asimilare completă.

Comentariu:

În trecut, în Peninsula Balcanică, probabil și în celelalte regiuni, populațiile erau în continuă mișcare. Aromânii s-au răspândit pe o arie foarte mare, forțați de celelalte neamuri. Au fost și mișcări nesilite. Fiind în cea mai mare parte păstori, au migrat dintr-o regiune în alta în căutare de pășuni. Nici cei care au avut alte activități n-au fost prea stabili, interesele personale fiind întotdeauna prioritare. Prin plecarea în diaspora numărul celor rămași în locurile de baștină s-a micșorat continuu și, astfel, au fost ușor asimilați de către populațiile majoritare. Din nefericire, migrația a continuat și în epoca modernă.

2.3.Veniți din nord sau autohtoni

Problema originii aromânilor a rămas controversată, neexistând un punct de vedere unanim acceptat de istorici. De fapt, neclară este și originea poporului român despre care se cunosc două teorii mai importante: (i) *teoria originii carpato-balcanice*, conform căreia „poporul român s-a format atât la nordul cât și la sudul Dunării mijlocii și de jos” și (ii) „*teoria originii exclusiv balcanice*” (cf.Ivănescu,p.49). Am făcut această divagație în ideea că ar putea contribui la înțelegerea mai corectă a afirmațiilor privind originea aromânilor. Din multitudinea ideilor exprimate am structurat următoarele:

2.3.1. Aromânii au venit din nord, prin această afirmație, unii consideră că au venit **din Dacia**, în timp ce alții că au venit **din nordul Peninsulei Balcanice**. Să începem cu controversata relatare a lui Kekaumenos, redată mai sus (vezi pag.27) care susține că aromânii „*locuiau înainte pe lângă Dunăre și*

râul Saos, acum Sava, unde nu de multă vreme locuiesc sârbii. Fiind atacați de romani, „ei s-au împrăștiat pe întregul Epir și Macedonia” (Poghirc,p.22). Sursa nu ne spune dacă, atunci, în Epir și Macedonia mai erau și alți vlahi sau numai noii veniți.

Unii istorici români, printre care Miron Costin, Dimitrie Cantemir, Petru Maior, s-au exprimat *„în favoarea tezei coborârii aromânilor pe actualele teritorii, coborâre care a avut loc însă chiar din nordul Dunării” (Carageani,p.34).*

Miron Costin *„era pe deplin conștient de unitatea de neam a tuturor românilor, de originea lor romană”* iar Dimitrie Cantemir este de părere că *„Împăratul Aurelian, în anul 274 să fi trecut de pe malul de miazănoapte al Dunării pe cel de miazăzi (adică în Moesia)... Dintre aceștia o parte s-a întors în Dacia, iar altă parte și-au păstrat aceleași așezări, așa cum și le păstrează și astăzi” (Lascu1,p.11,15).*

Și reprezentanții Școlii Ardelene vorbesc de unitatea românilor cu cea a aromânilor. Redau mai jos numai două opinii: (i) Samuil Micu: *„Acestea nici cu limba, nici cu neamul, nici cu obiceiurile nu se osibesc de românii cei din Dachii....”;* (ii) Gh.Șincai: *„Este împrăștiat (neamul românesc) la fel prin Noua Dacie sau Dacia lui Aurelian, care cuprinde părțile Moesiei de jos, ale Bulgariei de acum, Moesiei de Sus, ale Serbiei și Dardaniei, ale Albaniei... după unirea imperiului vlahilor cu bulgarii s-au împrăștiat peste întreaga Bulgarie, munții Hem și Pind, peste Moglena, o provincie din Tesalia, Macedonia, Tracia, Crimea, Podolia, Pocuția...” (Lascu1,p.19,20).*

Mai târziu, istoricii C.C.Giurescu și Gh.I.Brătianu recunosc originea nord-balcanică a aromânilor afirmând că după venirea slavilor la sud de Dunăre *„viitorii aromâni au trebuit să fie împinși către Pind și Tesalia” (Capid,p.136).*

P.Ș.Năsturel îi dă crezare lui Kekaumenos. El apreciază că această cronică a fost scrisă pe la anii 1075-1078, adică după 10-15 ani de la răscoala din Tesalia și că autorul avea la dispoziție mărturii orale pe care le-a auzit *„din copilăria sa despre*

acest popor vlah, coborât înaintea secolului al X-lea cu mult în sudul Dunării” (Năsturel,p,66).

Lingviștii, cu unele excepții, bazându-se și pe asemănările dintre limba aromânilor cu cea a românilor, „*cred că aromânii nu sunt localnici, ci s-au coborât în locurile pe care le ocupă azi în sec.VII-X, de prin părțile dunărene*” (Capid, p.138).

O afirmă și Gh.Carageani: „*atât numele cu care se auto-definește cea mai mare parte dintre ei (armâni), cât și denumirea răspândită în mărturiile vremii (vlahi) ar demonstra... unitatea dintre românii nord- și sud-dunăreni*” (Carageani,p.21).

Tot pe baza unor argumente lingvistice, Nistor Bardu a constatat că „*Dintre toți aromânii veniți în Dobrogea, moscopolenii prezintă cele mai mari asemănări fonetice, morfologice și lexicale cu dacoromâna*”. El îl citează pe G.Ivănescu „*care susține migrarea mai târzie a unor aromâni în Albania*” și concluzionează: (i) „*moscopolenii trebuie să fi fost ultimii care s-au desprins din trunchiul comun al românilor de pe ambele maluri ale Dunării*; (ii) „*din convețuirea mai îndelungată cu vorbitorii românei comune, trebuie să rezulte apelativul etnic **rămân** (român) și toate celelalte apropiieri de grai ale moscopolenilor cu dacoromâna*” (Bardu, p.41-43). Deși referirea este numai pentru moscopoleni, ea poate fi extinsă la toți fărșeroții.

2.3.2. Aromânii sunt autohtoni în regiunile din Peninsula Balcanică. Și această afirmație nu este categorică: unii istorici susțin că aromânii provin din **romanizarea populațiilor din Macedonia, Tesalia, Epir, etc.** iar alții că **o parte a aromânilor a venit din ținuturile de nord ale Peninsulei Balcanice, nu neapărat din Dacia.** Ideea că aromânii sunt autohtoni în Balcani are cei mai mulți susținători. Iată câteva opinii:

A.D.Xenopol admite că aromânii „*reprezintă populații autohtone romanizate în Moesia*”, de unde au coborât spre sudul Peninsulei, dar ei „*se deosebesc prin origine de dacoromâni*”, care au fost romanizați în Dacia (Capid,p.133,134), alt-

fel spus, aromânii și românii nu au avut origini comune. Se zice că, prin această poziție, a urmărit să-l combată pe Rösler, cel care susținea că românii nu au fost autohtoni în România.

Un alt istoric, D.Onciul acceptă că „*macedoromânii își au originea în nordul Peninsulei Balcanice*”(Capidan,p.134), dar se diferențiază de Xenopol, deoarece el „*nu ar fi acordat atenție suficientă textului lui Kekaumenos... cu privire la originea comună a aromânilor și a românilor*” (Trifon1,p.291).

N.Iorga, precizează: „*Elementul macedoromân trebuie derivat din populațiunea romană din regiunile ilirice, tot așa cum albanezii stau înaintea noastră, singuri, ca o rămășiță a populațiunii neromanizate din aceleași provincii*”(Capid,135).

George Murnu pune în evidență unitatea de neam și de limbă a românilor din sudul și din nordul Dunării, afirmând că și unii și ceilalți sunt „*rezultatul romanizării popoarelor traco-ilirice în cuprinsul vast de la Marea Adriatică până la Marea Neagră și de la Carpați până în nordul Macedoniei și Traciei... Înainte de secolul al X-lea... masa centrală a românimii, definitiv încheată, a fost despărțită în trei grupuri: românii din văile și podișurile Carpaților, cei din Haemus, aproape identici cu ei, care se întindeau până în Serbia și nordul Albaniei și aromânii, sau românii din Pind, răspândiți în Tesalia, Epir și Macedonia*”(Tanașoca1,p.59). Rezultă că au existat și unele grupări care erau autohtone la sud de Munții Balcani.

Tache Papahagi împarte romanitatea traco-iliro-dacică, nu în trei grupe, cum a procedat G. Murnu, ci numai în două: „*Romanitate nord-balcanică* (nu numai nord-dunăreană), „*adică romanitatea dintre versantul nordic al Munților Balcani și Carpați... și din care a ieșit ramura daco-română*” și „*Romanitatea sud-vest-balcanică, adică romanitatea dintre Adriatică, versantul sud-vestic al Balcanilor, Egee și Tesalia, romanitate din care au ieșit aromânii*”(Carageani,p.33).

În lumina unor ultime cercetări, C. Daicoviciu, Em. Petrovici și Gh. Ștefan susțin că „*poporul român născut în spațiul*

cuprins între Carpați și Hemus (Balcani)... a radiat în perioada secolelor VII-IX către nord în Dacia, către sud și vest în Peninsula Balcanică” (Papana2,p.155).

Și Gheorghe Carageani este edificat „asupra evidentei comunități de origine și limbă a românilor și aromânilor, dar este conștient deopotrivă și de particularitățile cu totul frappante pe care istoria le-a imprimat acestora din urmă, după ce i-a izolat de cei dintâi” (Tanașoca2,p.8).

Cicerone Poghirc îl combate pe Kekaumenos. El afirmă că poate fi vorba de „un episod secundar de infiltrare și nu de colonizare a Macedoniei cu latinofoni...(de lângă Dunăre). Cei-lalți cronicari bizantini, deși afirmă adesea înrudirea dintre vlahii din Dacia și cei din Pind, nu explică niciodată acest fapt printr-o deplasare de la Nord la Sud sau invers, ci prin originea lor comună”. Tot el adaugă: „adesea romanii, după o victorie asupra unui dușman periculos, deportau un mare număr de persoane active și le dispersau în interiorul imperiului, făcându-le astfel inofensive” (Poghirc,p.21 și 23).

În opinia lui Neagu Djuvara, Kekaumenos s-a referit la „zdrobirea dacilor de către Traian și la o pretinsă împrăștiere atunci a dacilor și a besilor până în Macedonia, Epir și în Elada” (Poghirc,p.22), adică nu e vorba de o migrație din nord.

Intervievat de E.Cuzin, Djuvara e categoric: „cea mai logică explicație a prezenței aromânilor în munții Pindului, în Tesalia, în Epir, ar fi că aceștia sunt rămășițe din cei care au fost latinizați, romanizați chiar înainte de romanizarea Daciei” (FamRo,p.19), adică aromânii sunt autohtoni în Balcani.

După I.Cardula, „Armănjli s-trag di marili laou di tu antichitate cai suntu pelasgo-tracii, di cari arazgă s-trag shi dacoromănjli. Arazga armănjilor ăchiseashte di tu periodlu neolitic, tora shi vărănă 6000-5000 di anj. Pelasghyilj cai bănau tu reghionlu Pind s-acljima machidunits” (Cardula,p.11). (Aromânii se trag din marea lume a antichității care a fost pelasgo-tracii, din a cărei rădăcină se trag și dacoromânii. Rădăcina aro-

mânilor începe din perioada neolitică, acum vreo 6000-5000 de ani. Pelasgii care trăiau în regiunea Pind se numeau macedoneni).

Matilda Caragiu Marioțeanu se separă de ceilalți lingviști: „*Aromânii sunt dintotdeauna sud-dunăreni*”, și că procesul romanizării „*s-a desfășurat pe un teritoriu destul de mare și de compact, care se întinde între Carpații de nord și până la sud de Balcani*” (Matilda1, p.6). Aceeași opinie a fost exprimată și de lingviștii C.Poghirc și N.Saramandu (cf. Poghirc, p.21).

Referindu-se numai la fărșeroți N.Cușa scrie: „*strămoșii noștri au fost coloniști romani aduși în Iliria și Tesalia, din Italia, după lupta dintre Cezar și Pompei*” iar apoi, fără a-i menționa numai pe fărșeroți continuă: „*vechii macedoneni au fost romanizați iar noi suntem urmașii macedo-romanilor*” (Cușa2, p.8). Altfel spus, unii sunt urmașii romanilor, alții sunt urmașii macedonenilor. Ar fi fost, la origini, două popoare diferite!?

Și Enache Tușa face o afirmație asemănătoare despre originea fărșeroților: „*Românii (aromâni fărșeroți) din Albania sunt descendenții trunchiului românesc din Balcani și urmașii coloniștilor Romei antice din provincia romană Illiricum*” (Tușa, p.447). S-ar deduce că fărșeroții n-ar fi makedoni...!?

Mult mai surprinzător este cercetătorul Branislav Stefanoski, aromân din R.Macedonia: „*Ultimile descoperiri arheologice arată că armânii-macedoneni sunt urmașii regelui Filip al II-lea al Macedoniei și a regelui Alexandru Macedon, a cărui limbă maternă era limba armână*”. El afirmă că se bazează „*pe descifrarea textelor de pe inscripțiile funerare care datează din secolul al VIII-lea î.H*” (Stefan1, p.29), deși exemplificările nu reușesc să convingă că a existat o limbă aromână. Este multă exagerare să afirmi că Alexandru cel Mare vorbea limba armână. Mai corect ar fi să se spună că vorbea limba macedoneană, care, este posibil, să fi fost apropiată de limba dacilor, a romanilor, și cu aromâna de mai târziu.

Exagerată, fără dovezi, este și afirmația lui Stefanoski că „*aromânii poartă acest nume din timpuri imemorabile, fapt*

ce se poate dovedi cu numele purtat de etnia armeană” (Stefan1,p. 30), adică armenii și aromânii ar avea origini comune!

Același B.Stefanoski vorbește și de bessii, un alt trib de traci: „În perioada Imperiului Roman, numele de traci se pierde, în schimb se folosește numele de **bessi**, până prin secolele VI-VII d.H., după care se adoptă numele de romei... Bessii sunt menționați de Herodot în cartea POLIMIA, cap.III iar în perioada Imperiului Roman, cu acest nume sunt identificați armânii”. Dacă și bessii se identifică cu armânii, nu e corect să scrie numai că: „Acum patru mii de ani, numele de macedonean se identifică cu armânii ” (ibid).

Autohtonismul este susținut și de mulți străini: Istoricul englez T.J.Winnifrith (n.1938): „o discuție despre originea aromânilor trebuie să înceapă cu Olimpia și Filip al Macedoniei” (Trifon2,p.130), adică ei sunt urmașii macedonenilor.

Istoricul suedez J.Thunmann (1746-1778): „macedoromânii (aromânii) vin din romanizarea elementului din Tesalia, Macedonia și Tracia” (Capid,p.131). De reținut: și Tracia!

După orientalistul ceh W.Tomaschek (1811-1901) aromânii sunt „bessi romanizați” care, „împinși de năvălirea bulgarilor, s-au coborât în sudul Peninsulei, așezându-se în munții Pindului” (Capid,p.131,132). Am putea să-i numim bessii?

Istoricul elvețian Fr. Sulzer „vede în macedoromâni tulpini românești care s-au format în unitate teritorială cu românii”. El pune la îndoială posibilitatea ca „în două țări atât de îndepărtate, cum sunt Moldova și Albania ori Macedonia, la două popoare deosebite și în epoci diferite, să fi putut lua naștere aceeași limbă” și concluzionează: „nu macedoromânii au plecat din Dacia... ci dacoromânii au venit din ținuturile pe unde se află răspândiți macedoromânii”. De aceeași părere cu Sulzer sunt Fr.Miclosich și R. Rösler, care susțin că atât aromânii, cât și românii, s-au format în ținuturile răsăritene ale Mării Adriatice, dar părerile lor pot fi ignorate, deoarece au făcut aceste afirmații fiind interesați să dovedească că românii nu au

fost autohtoni în Dacia și că Ardealul este al ungurilor (*cf. Capidan, p. 132, 133*). De multe ori, istoricii sunt influențați politic.

Fără a exprima o părere categorică, istoricul austriac (cu rădăcini aromâne) Max D. Peyfuss (n. 1944) analizează trei ipoteze: (i) ideea că aromânii au parcurs o evoluție separată de dacoromâni, dar care nu prea se poate susține; (ii) localizarea etnogenezei românești exclusiv la sud de Dunăre, apreciată ca fiind și mai puțin convingătoare și (iii) „populația romanică a stăpânit până la invazia slavilor un teritoriu relativ întins, care cuprindea nu numai Dacia Traiană și Dacia Aureliană, ci și ambele Moesii... momentul definitivei separări a comunității romanice prin migrarea către sud a unei părți a populației, trebuie fixat la multă vreme după primele invazii slave”. El admite și posibilitatea ca cei care au emigrat spre sud să se fi stabilit „în Macedonia, Albania, Epir și Tesalia, peste resturi dintr-o populație autohtonă romanizată acolo” (Peyfuss I, p. 17).

În condițiile în care nu există dovezi care să ateste care a fost situația în trecut, unii istorici admit și posibilitatea ca atât în teoria autohtoniei, cât și în cea care susține că aromânii au venit din nord, să se găsească adevăruri parțiale:

Th. Capidan: „după cercetări amănunțite..., pentru cunoașterea originii comune a tuturor populațiilor românești, socotesc că adevărul trebuie căutat la mijloc” (Capidan, p. 138).

Gh. Carageani: „teza formării poporului român... pe un teritoriu extins, la nord și la sud de Dunăre, este astăzi acceptată de majoritatea învățaților” (Carageani, p. 85).

C. Poghiric: „O poziție exclusivistă în problema autohtoniei/imigrației este tot atât de nerealistă. Nu există nici un motiv istoric suficient pentru ca întreaga populație romanică din Provincia Macedonia să fi dispărut cu totul. Pe de altă parte, este natural ca, în fața invaziilor venite din nord, acea parte a populației romanice care a reușit să scape de năvălitori să se fi instalat printre românii din Grecia septentrională. Aceasta, după părerea noastră, rezultă clar din diferen-

țele lingvistice existente între dialectul meridional și cel septentrional al limbii aromâne” (Poghirc,p.57). Se pare că au dreptate cei care afirmă că unii au fost autohtoni iar alții au venit din nord, nu neapărat din Dacia.

În final redau părerea cronicarului grec, Halcondyles care susține „*identitatea (a)românilor din Pind cu cei din Carpați*”, dar nu este complet dumirit, „*dacă cei dintâi au venit de la ceilalți, sau dimpotrivă*” (Murnu, p.77). Avem multe păreri, dar nu și o certitudine. Oricum, mai mulți învățați recunosc că aromânii și dacoromânii au origini comune

2.3.3. Am întâlnit și *păreri mai puțin credibile*. Spre exemplu, cercetătorul grec Antonios Keramopoulos a susținut că „*aromânii nu sunt altceva decât greci vlahofoni (sau greci latinofoni)... care au păstrat idiomul lor romanic de-a lungul secolelor*”, teorie combătută de Gh.Carageani deoarece aceasta ar însemna „*a-i exclude din discuție pe aromânii care nu trăiesc în Grecia, ci în alte țări balcanice*”, precum și că „*din punct de vedere etnic, ei (aromânii) i-ar reprezenta, în orice caz, nu numai pe grecii romanizați, dar și pe iliri, pe dardani, pe mezi, pe besi, etc., care au dispărut cu toții, ca entități etnice, tocmai ca urmare a romanizării*”(Carageani,p.32,33). Gh. Carageani are în vedere faptul că nu toți aromânii cunoșteau limba greacă, făcând referire la aromânii care trăiau în teritoriile incluse în prezent în Bulgaria și în fosta Iugoslavia.

Teorie lui Keramopoulos a fost reactivată în prezent de Achile Lazaru, autorul expresiei: „*Nu toți grecii sunt valahi, dar toți valahii sunt greci*” (Trifon1,p.428), tot fără dovezi.

Cronicarul bizantin Kinnamos din secolul al XII-lea, avea o altă teorie: „*Se spune că vlahii sunt aduși din Italia*” (Papal,p.197). Această teorie este susținută și de istoricul roman Tacit: „*numeroși coloniști romani au fost stabiliți în Macedonia*”(Papana2,p.69), precum și de Pouqueville: „*Megalovlahiții... se pretind, fără a aduce vreo probă istorică, des-*

cendenții armatei lui Pompei, care s-au refugiat în Munții Tesaliei, după bătălia de la Farsala” (Papana2, p.224).

C.Poghirc respinge teoriile care susțin că aromânii „*provin din populații autohtone (în primul rând din cea greacă) sau că sunt numai militari și coloni romani, aduși din alte regiuni ale imperiului”*, afirmând că aceste teorii „*sunt false dacă sunt luate ca absolute, și adevărate, în parte, dacă sunt combinate*” (Poghirc,p.20). Adică și autohtoni și coloniști...

Comentariu:

După părerea mea, pare mai credibilă teoria susținută de acei cercetători care afirmă că, din cele mai vechi timpuri, **ceea ce numim azi români și aromâni formau o unitate într-o regiune situată de o parte și de alta a Dunării** și că, după năvălirea și așezarea în Peninsula Balcanică, mai întâi a sârbilor în anul 549 și apoi a bulgarilor în anii 679–680, aceste populații au fost obligate să se despartă. Unele grupuri s-au retras spre nord, peste Dunăre, unindu-se cu populațiile care erau deja acolo, în timp ce altele, viitorii aromâni, au fost împinse spre Hemus și chiar mai la sud, în Macedonia, Tesalia, etc. **Este verosimilă și ipoteza celor care afirmă că populațiile din cel de al doilea grup, care s-au așezat în regiunile din sud, au găsit acolo și alte populații romanizate sau chiar foști combatanți din armata romană rămași (aduși) înainte de venirea slavilor.**

În acest fel s-ar putea explica și **diferențele lingvistice** existente între graiul grămostean și cel fărșerot. **Având în vedere că fărșeroții vorbesc un idiom mai apropiat de limba română, se poate presupune că ei sunt cei care au venit mai târziu din nordul Peninsulei Balcanice, unde au trăit în apropierea românilor, în timp ce grămostenii ar fi fost băștinași.** Este posibil ca aceste diferențe de grai să fie cauzate și de alte migrații, cum ar fi sosirea mai târzie în regiunile sudice ale Peninsulei Balcanice a unor populații care, inițial, erau așezate în Panonia (tot în apropierea românilor), fiind alungate de unguri sau prin teoria referitoare la proveniența fărșeroților din coloniști ai

armatei lui Pompei. Rezultă că din multitudinea ipotezelor existente nu putem avea adevăruri indubitabile.

Un adevăr de necontestat îl constituie faptul că, în trecutul mai îndepărtat, **populațiile nu erau stabile ci mereu în mișcare** și prin regiunile la care ne referim s-au perindat mai multe neamuri. Din această cauză, istoricii nu pot formula certitudini că cei romanizați, viitorii aromâni, au fost pelasgi, traci, iliri, dardani, mesi, besi, macedoneni, greci, etc.

În lipsa unor dovezi, **afirmațiile grecilor din care rezultă că aromânii sunt greci romanizați, ale albanezilor că sunt iliri romanizați sau ale unor aromâni care nu acceptă altă soluție decât aceea că sunt macedoneni romanizați, rămân numai simple ipoteze care nu pot fi dovedite științific, mai ales că ne referim la o perioadă de peste două mii de ani.** Aceste afirmații sunt lansate din interese mai mult sau mai puțin politice. Nu-i putem considera complet dezinteresați pe A.Keramopoulos sau pe A.Lazarou. Pe de altă parte, chiar dacă par mai obiectivi, **este posibil să greșim dacă îi dăm crezare numai lui T.J.Winniffrith care pornește de la Olimpia și Filip al Macedoniei sau numai lui Tomaschek, care îi vede pe besi ca strămoși ai aromânilor.**

Din aceste considerente, afirmațiile celor care susțin că românii și aromânii au conviețuit la început pe un teritoriu comun, sunt mai ușor de acceptat. Numai astfel se poate explica existența aceleiași limbi pe o regiune așa de întinsă, din Bucovina și până în Tesalia. Ulterior, prin separarea celor două grupări, din cauza influențelor diferite venite de la celelalte neamuri, au apărut și diferențierile de limbaj care există în prezent. Limbajul unora a primit, în principal, influențe de la slavi iar al altora de la greci. **Nu pot fi de acord nici cu acele persoane din România care, din lipsa unei informări corecte, au rămas cu percepția eronată că Macedonia este unica regiune în care au trăit aromânii. Ele acceptă această variantă numai din dorința de a avea un trecut glorios. Mai corect este să spunem că nu se știe cum a fost.**

2.4. Romanizarea Peninsulei Balcanice

Cei mai mulți lingviști și istorici consideră că, după cuceririle făcute de romani, a existat un proces de romanizare a populațiilor de origine tracă din dreapta Dunării, precum și a celor din Dacia. Acest proces a început în Macedonia după înfrângerile lui Filip al V-lea, (197 î.Hr.) și a lui Perseu (168 î.Hr.) și a continuat apoi în Tracia (46 d.Hr.), și în Dacia, (106 d.Hr.). C.Poghirc prezintă aceste etape ale cuceririlor romane, pe care le consideră etape ale romanizării. El vorbește despre rolul armatei romane, al veteranilor de război rămași în regiune, în desfășurarea acestui proces (*cf. Poghirc, p.24*). L-am menționat numai pe C.Poghirc, dar faptul că a existat un proces de romanizare, care a dus la formarea unei limbi latinofone la sud de Dunăre, este unanim acceptat de către specialiști. Este varianta oficială și pentru limba română.

În afara acestei variante, trebuie să menționăm că mai există și teoria tracologilor apărută mai recent, susținută, în principal, de Napoleon Săvescu, care respinge existența unui proces de romanizare, dar până în prezent comunitatea științifică nu a luat în serios teoriile lui N.Săvescu.

Tracologilor li s-a adăugat și aromânul Branislav Stefanoski din R.Macedonia care ajunge la concluzia că: „*Acum circa 4000 ani, în Europa de răsărit, de sud, centrală..., precum și în Asia Mică până la Sinai, trăia un popor numeros care vorbea o singură limbă, limba tracă*” (*Stefan1, p.100*). El susține că a ajuns la această concluzie pe baza informațiilor din scrierile lui Herodot, Homer și Virgiliu, fără a le cita.

În opinia sa, aceeași limbă s-a vorbit și la Roma. El are în vedere informațiile lui Virgiliu din Eneida, din care rezultă că Eneas, plecând din Troia a ajuns pe Tibru unde a fondat Cetatea Romei. Tot de la Virgiliu aflăm că „*troienii cred că se trag de la dardanii din Epir*”, dardanii făcând parte din marea familie a tracilor și că: „*dardanii locuiau nu numai în*

Dardania (Serbia de sud, Macedonia de nord), ci și în Italia. Cu alte cuvinte troienii din Asia Mică s-au întors în locurile de baștină din Italia” (Stefan1,p.26).

B.Stefanoski susține că Herodot și Virgiliu „*ne informează despre trei migrații ale populației pelasgo-traco-ilirice din Asia Mică în Apenini*” și de „*migrațiile din Balcani către Apenini*” (Stefan2,p.93,94). Prin aceasta el dorește să demonstreze că în antichitate, în teritoriul situat din nordul Carpaților, în Balcani, Asia Mică și în Peninsula Italică se vorbea o limbă comună pelasgo-tracă, cu unele mici deosebiri și nu a fost necesară romanizarea, concluzionând: „*Armâna nu este neo-latină, ci latina este neo-armână*” (Stefan2,p.13), și că „*Latinizarea este doar o improvizație, mai simplu, o mare minciună... o casă fără fundații*” (Stefan2,p.92,93), deoarece tracii au dus limba în Italia.

Pe linia lui Stefanoschi se situează și Ioan Cardula care, citându-l pe N.Densușanu, menționează că vechea limbă pelasgă avea două dialecte: unul care se numea *latin* sau *prisc latin* și altul *aramic* sau *aramaic*. Acest al doilea dialect era vorbit în Balcani. El susține ipoteza că macedonenii, fiind urmașii pelasgilor, vor fi continuat să vorbească limba lor, limbă pe care o vorbeau și romanii. În acest sens, îl citează și pe istoricul Tit Liviu care a afirmat că macedonenii din Elada vorbeau latină vulgară. (cf.Cardula,p.16 și urm.). S-ar deduce că nu a mai fost nevoie de romanizarea populației din zonă.

În susținerea acestei idei este și afirmația lui Miceal Ledwith, fost consilier al Papei Ioan Paul al II-lea care, într-un interviu acordat postului de televiziune TVR Cluj la data de 20 martie 2013, face o declarație șocantă: „*Chiar dacă se știe că latina este limba oficială a Bisericii Catolice, precum și limba Imperiului Roman, iar limba română este o limbă latină, mai puțină lume cunoaște că..., nu limba română este o limbă latină, ci mai degrabă limba latină este o limbă românească*”. Știrea a circulat pe internet, eu nu am auzit-o în direct la TV.

Asemenea idei, de existența unei limbi comune pe un întins teritoriu, au fost exprimate în trecut și de către alți învățați. Două astfel de informații circulă pe internet. (le redau, deși nu le-am putut verifica autenticitatea): (i) *„De aceea, măcar că ne-am deprins a zice că limba română e fiica limbii latinești, totuși dacă vom avea a grăi oblu, limba românească e muma limbii celei latinești”* (Petru Maior, *Istoria pentru începutul românilor în Dacia*, 1812 p.316,); (ii) *„Dachii prea veche a lor limbă osebită având, cum o lăsară, cum o lepădară așa de tot și luară a romanilor, aceasta nici să poată socoti, nici crede”* (Constantin Cantacuzino). Ce să mai crezi?

Cu sau fără existența procesului de romanizare, lingviștii sunt de acord că aromâna și româna au o origine comună și sunt încadrate în grupul limbilor latine: *„Caracterul latin al limbii aromâne în gramatică, precum și în vocabularul de bază, nu poate fi contestat științific, după cum nu pot fi contestate nici amploarea și vechimea influențelor grecești, care se explică prin bilingvismul greco-latin, foarte vechi în regiune* (Poghi, p.56). Toți recunosc că aromâna este o limbă latină, dar, după cum vom vedea, unii o consideră pe picior de egalitate cu toate celelalte, alții că este un dialect al limbii române.

Istoria confirmă și faptul că multe neamuri au fost ocupate de armatele romane, dar ele au continuat să-și vorbească limba: *„Albanezii, retrași mai mult în Alpii Dinarici de natură carstică, periferici și inaccesibili, au trăit cu adevărat izolați, fapt care i-a ferit de o romanizare compactă”* (cf. Papană, p. 132). Tot din scrierile lui C.Papană am reținut că romanizarea albanezilor nu s-a desăvârșit din cauza invaziilor slavilor care au întârziat procesul romanizării.

Comentariu

Este dificil de clarificat această dispută. Teoria traco-logilor pare credibilă, chiar dacă specialiștii susțin că populațiile aflate de o parte și de alta a Dunării au cunoscut un proces

de romanizare. Este posibil ca, în trecutul îndepărtat, să fi existat o limbă comună în Dacia, Balcani, Orientul Apropiat, Peninsula Italică, etc. Există persoane care nu au găsit răspunsuri satisfăcătoare la unele întrebări și consideră că istoricii chiar ascund adevărul. Voi semnală numai două dintre acestea nedumeriri: (i) Nu se poate dovedi de ce populația din Albania care a trăit în aceleași condiții ca și celelalte neamuri din Macedonia și Tracia nu a cunoscut procesul de romanizare. Explicațiile date de C.Papanace nu sunt satisfăcătoare, deoarece și păstorii aromâni au trăit izolați în munți și puteau să-și păstreze limba, așa cum au păstrat-o mai târziu, când, din necesități practice, a trebuit să vorbească greacă sau turcă, limbile noilor stăpâni. (ii) Putem să acceptăm ideea că a existat un proces de romanizarea a populației din Dacia, dar nu și pentru romanizarea populației din Moldova, Basarabia sau Bucovina, unde romanii n-au ajuns niciodată. Împăratul Traian (se zice că nu a avut nevoie de tâlmaci când a venit în Dacia) a ocupat numai o parte din teritoriul României de azi. El era interesat de aurul Daciei și nu de romanizarea populației dintr-o regiune îndepărtată. Pe atunci Basarabia nu prezenta vreun interes pentru romani.

La analiza situației trebuie să avem în vedere că nici populațiile din țările cucerite de romani în Africa sau în Orient nu au fost romanizate, după cum, mai târziu, nici populațiile din colonii nu au renunțat la idiomurile vorbite de ei, deși au adoptat concomitent și limba populației colonizatoare. În plus, să mai reținem și faptul că, în timpul așa numitei romanizări, nu existau școli, televiziune, internet, etc. care să ușureze însușirea noii limbi a cuceritorilor romani. Sunt întrebări la care nu s-a dat un răspuns satisfăcător...

3. UN POPOR FĂRĂ PATRIE

3.1. Lipsa unui stindard

În decursul istoriei, aromânilor le-a lipsit sentimentul național, ei n-au simțit necesitatea de a se uni sub un stindard comun. Mă refer aici la sensul figurativ al cuvântului stindard, de simbol de luptă, de înfrățire pentru idealuri comune. Istoria lor o confirmă, dar și afirmațiile unor personalități:

Iată cum îi prezintă Jovan Cvijić pe aromâni: *„Ei nu au istorie și această lipsă de tradiții istorice le face un suflet gol de orice idee națională. Sunt oameni a căror frică este proverbială... Sufletul lor a păstrat ca o amprentă de spaimă: sunt neîncrezători și au o morală de asupriți”* (Papanal, p.205).

În aceeași notă este și D.I.Popović: *„Aromânii n-au avut statul lor și deci, nici oameni mari, nici mari evenimente, este un popor fără istorie”* (Papanal, p.205). Realitatea este că aromânii au avut oameni mari, dar aceștia au acționat în favoarea altora, așa cum vom vedea la pct. 1 al capitolului următor.

În lipsa unei conștiințe naționale, ei și-au urmărit numai binele lor personal sau al grupului, al *fălcarei* din care făceau parte. *„Când occidentul a intrat în contact cu etniile din Peninsula Balcanică, a înregistrat cu surprindere absența unei conștiințe etnice și naționale... aromânii au trecut în mod frecvent drept greci, fapt care, până la începutul secolului XIX îl acceptau cu mândrie”* (Nicolau I, p.134).

N.Iorga a remarcat la aromâni o *„perpetuă sciziune între elementele superioare și poporul de jos”*. Pornind de la această afirmație, C.Papanace a scris: *„Individualismul exagerat îi va determina să caute teren străin... spre a se afirma. Îndrăzneala de a se avânta în necunoscut, voiciunea intelectuală, ușurința de a învăța limbi străine, setea de câștig și perfecțiune, îi va face să se consume strălucind prin străini, departe*

de ținuturile natale....Revărsarea în diasporă va avea manifestări strălucite, dar în același timp va constitui o mare pierdere de sânge și de inteligență cu urmări poate fatale pentru însăși existența lor etnică. În vreme ce tendința lor excesivă de mimetizare, va îngreuna identificarea adevăratei lor origini naționale” (Papanal,p.235). Nefiind cunoscuți printre străini ca neam, aromânii se declarau eleni, să pară faimoși.

Astfel au procedat și mai târziu, după cum mărturisește C-tin Ucuta: *„Fiecare dintre noi, de îndată ce am schimbat locul și patria, ne-am amestecat cu alte rase și am schimbat și vorba conform regatului în care am trăit” (Bacu,p.189).*

Individualismul aromânilor se manifestă și în prezent. O spune și Elefterie Naum: *„Nu avumu shi nu va s-avemu unu statu cu cumândușeari armânească, ti itia că ashi nâ easti miletea: cathi unu nâ mutrimu intereslu/simferlu shi-lucrămu ti alti vâsilii cu multâ shteari” (ArmEu, nr.2,p.7).* (Nu am avut și nu vom avea un stat cu conducere aromânească, deoarece așa ne este neamul: fiecare ne uităm la propriul interes, lucrăm pentru alte state cu bună știință).

La existența acestei situații a contribuit, în primul rând, faptul că aromânii nu au trăit într-o societate omogenă. Ei erau mai compacți în Tesalia și Epir, dar acolo, cei mai mulți se considerau greci și nu au constituit o formațiune statală autonomă. În Macedonia erau amestecați cu bulgari (cei mai numeroși), albanezi, sârbi, greci, turci, etc și formau *„un tot fragmentat într-o multitudine de comunități și de grupuri relativ indiferente față de apartenența lor comună” (Trifon1,p198).*

Și T.Kahl are o poziție asemănătoare. El afirmă că aromânii *„au avut posibilitatea să-și dezvolte propria națiune, dar răspândirea lor neomogenă pe un spațiu foarte întins și mixtul de populație au reprezentat principalele obstacole în direcția aspirațiilor naționale”.* După opinia sa, formarea națiunii aromâne a fost împiedicată, *„în primul rând, de participarea lor la construcția națională a țărilor vecine” (Kahl,p.122).*

În aceste condiții, aromânii au contribuit la dezvoltarea culturală și politică a altor țări. După cum afirmă Ecaterina Minovici (Nușca Perdichi) într-un articol publicat în ziarul *România liberă*, ei „și-au adus contribuția la civilizația umană nu prin cuceriri cu sabia, ci prin promovarea și activarea ideilor morale” în statele în care au trăit.

O altă cauză a constituit-o faptul că în Evul Mediu, de regulă, națiunile nu se constituiau numai pe baza criteriului lingvistic, a limbii vorbită de locuitorii unei comunități. Pe atunci, criteriul religios avea un rol destul de important. Aromânii nu au făcut excepție, ei au luptat, nu pentru a se uni într-un stat, ci pentru eliberarea creștinilor de sub stăpânirea turcească. După afirmația lui N.Iorga, aromânii urmăreau: „îndepărtarea turcului rapace și brutal... Era lupta pentru cruce și independența creștină” (Papanai, p.230).

Aromânii erau nevoiți să se unească în luptă cu celelalte popoare creștine dacă avem în vedere „bestialitatea și aviditatea lui Ali Pașa și ale predecesorilor săi, ale căror trupe... s-au despăgubit prin jaf pentru soldele cuvenite și neplătite, în localitățile înstărite ale aromânilor”. Este cunoscută „intoleranța și fanatismul mahomedanilor față de cei de altă credință... incorectitudinea judecătorilor turci...” (Weigand, p.299,300)

Au luptat alături de greci, numai că lupta lor s-a dovedit zadarnică: „După ce Grecia va fi dobândit independența, mulți aromâni vor avea un sentiment de frustrare. Ei se vor ridica împotriva politicii de asimilare a guvernului din Atena”(Djuvara, p.130), fapt ce va duce la alte antagonisme cu grecii.

În acest sens, sunt edificatoare reproșurile unui căpitan aromân care participase la lupte. Ele au fost consemnate de Ion Caragian: „noi românii ne-am zăpăcit, nu mai suntem nici români nici greci. Ce era să piardă grecii, dacă istoriografiile revoluției grecești spuneau că cutare și cutare căpitan este român?... Nu pentru ca să facem Elada ne-am luptat noi, nu, ci pentru ca să aducem **rumelicul**, (fostul Imperiu Bizantin) acel

stat creștinesc visat de toți nemusulmanii din Peninsula Balcanică, menit să cuprindă sub un singur sceptru pe toți creștinii, fără deosebire de naționalitate”(Papana2,p.233).

3.2. Asăneștii

După așezarea bulgarilor în Balcani, în toată perioada Primului Țarat bulgar (681-1014), aromânii au avut o viață mai liniștită, s-au simțit mai bine alături de ei. Au continuat această colaborare chiar și după 1014, anul desființării acestui stat.

Și în perioada în care la conducerea Imperiului Bizantin s-a aflat dinastia Comnenilor, aromânii au beneficiat de unele privilegii. După stingerea acestei dinastii la conducerea Bizanțului a urmat Isac Anghel (1185-1195) care a anulat toate privilegiile de care au beneficiat aromânii din Munții Hemus.

Din această cauză, aromânii s-au răsculat, chiar din primele ani de domnie a noului împărat. În fruntea acestor lupte s-au aflat frații Petru și Asan.⁽⁵⁾ Alături de aromâni au fost bulgarii și, cu ajutorul cumanilor au reușit să-i învingă pe bizanțini. Apoi, profitând de anarhia apărută în Imperiu, cauzată de victoria cruciaților din anul 1204, Asăneștii au cucerit și alte teritorii și au înființat cel de al Doilea Imperiu vlaho-bulgar.

Cuceririle Asăneștilor s-au extins și mai mult sub conducerea lui Ioniță (Joannicius), zis și Kaloian (cel Frumos sau cel Bun), fratele mai mic al lui Asan și Petru. Acesta a domnit între anii 1197-1207 și pentru Bizanț „*a fost cel mai primejdios dintre cei trei frați*”. A fost încoronat de papa Inochentie III, numindu-l „*rege (rex) al bulgarilor și vlahilor*”. Să mai adăugăm că documentele vremii vorbesc „*de originea romană a Asăneștilor (romană, nu română)*” (Năsturel,p.98).

⁽⁵⁾Se presupune că lui Asan i s-a dat un nume de cuman datorită relațiilor apropiate existente atunci între vlahi și cumani.

Dinastia Asăneștilor a continuat cu Borilă (1207-1218), un nepot al lui Ioniță, omorât de Ioan Asan al II-lea (1218-1241), (fiul lui Asan I), care i-a urmat la tron. Au urmat Caliman I Asan (1241-1246), (fiul lui Asan al II-lea), Mihai Asan (1246-1256), (fratele lui Caliman I), Căliman al II-lea (1256-1257) și alții, de mai mică importanță. (cf. *Bujduv I*, p.58).

Obsevăm că dinastia Asăneștilor a continuat să existe vreme de circa 70 ani, *„o maximă întindere a dat-o regatului Ioan Asan al II-lea, fiul lui Asan, care a domnit între anii 1218 și 1241; dar tocmai în această perioadă statul bulgaro-vlah s-a transformat într-un stat probabil doar bulgar... dispariția vlahilor din Bulgaria a avut trei explicații care, laolaltă, ne pot oferi parțial o soluție acceptabilă: bulgarizarea, deplasarea lor în nordul Dunării, deplasarea lor spre sudul Peninsulei Balcanice”* (Carageani, p.24-25).

O precizare se impune: *„Participarea vlahilor la întemeierea noului imperiu bulgar, cu o dinastie de origine vlahă este clar stabilită”*. De fapt, s-a reînnoit fostul Țarat bulgar, așa cum se dorea: *„nu au înființat un stat vlah sau bulgaro-vlah; n-au întârziat să se autointituleze însă împărați (țari) ai bulgarilor și ai rhomeilor, adică ai grecilor”* (Năsturel, p.98,99).

Asăneștii nu au urmărit să instaureze *„domnia națională a vlahilor, ci să reînvieze vechiul stat bulgar, adică tradiția rămasă ca o legătură indisolubilă între bulgari și români... E drept că vlahii nu aveau pe atunci o alcătuire politică proprie, cum nu aveau și biserica cu limba lor proprie”* Murnu, p.169).

Tot G.Murnu, vorbind de cele două imperii bulgaro-române, afirmă că *„unul a fost opera hoardei barbare de la Volga, iar al doilea o creațiune neaoșă (a)românească, datorită în primul rând Asăneștilor”* (Tanașoca I, p.52, nota 113).

În timp ce istoricii români sunt susținătorii *„rolului activ al aromânilor”* în acțiunea de întemeiere a noului imperiu în Balcani, cercetătorii bulgari au căutat să minimalizeze rolul vlahilor, chiar dacă *„meritul inițiativei ar reveni fraților Petru*

și *Asan, de obârșie vlahă*". În această divergență trebuie să avem în vedere și concluziile cercetătorilor străini din care menționăm pe C.von Hofler (austriac), H.Greguire (belgian), Ch. Diehl (francez), Lee Wolff (american), G.G.Litavrin (rus), ale căror păreri „sunt în general foarte apropiate sau chiar identice cu tezele românești” (cf.Năsturel,p.96).

Pentru a dovedi deformarea adevărului istoric de către bulgari, Eleodor Focșeneanu prezintă dovezi de la martori oculari din care rezultă originea vlahă a Asăneștilor: (i) Cronicarul francez Geoffroi de Ville Hardouin, participant la luptele din 1204 de cucerire a Constantinopolului de către cruciați vorbește de „*Ioniță... rege al Valahiei și al Bulgariei, întodeauna cu Valahia pe primul loc*”. Faptele relatate de el îi prezintă „*de cele mai multe ori exclusiv pe vlahi, alteori asociați cu cumanii, la care bulgarii nu sunt niciodată menționați*”. (ii) Aceleași evenimente, legate de cucerirea Constantinopolului de către cruciați, sunt relatate și în memoriile cavalerului Robert de Clari. Acestea nu prezintă o cronică „*ci relatarea faptelor la care a luat personal parte*”. Nici el „*nu vorbește nicăieri despre bulgari, ci numai despre valahi și cumani*”. Totuși, cu toate că Ioniță era vlah, el a solicitat Papei să fie numit „*Calojohannis, împăratul Bulgarilor și al Vlahilor*”. Acest fapt este explicat de către Focșeneanu astfel: „*Oricine voia să i se recunoască un titlu monarhic... trebuia să se legitimeze prin antecedente. Or, cum înainte nu existase un stat valah în Balcani, dar existase un stat bulgar..., Ioniță era obligat să invoce succesiunea Statului bulgar dispărut*” (R.L./20.02.2004). Autorul s-a referit la *Istoria Bulgariei*, o carte apărută în 2003.

Originea vlahă a Asăneștilor este admisă de cei mai mulți istorici: unii afirmă că au fost *aromâni*, alții susțin că au fost *meglenoromâni*, iar după părerea lui D.Onciul, au fost *dacoromâni*. Există și o variantă a lui N.Ș.Tanașoca „*care acceptă originea vlaho-bulgară a Asăneștilor, bulgară din partea femeilor*” (Carageani,p.24).

3.3. *Vlahiile*

Se consideră că primele formațiuni statale ale aromânilor, chiar cu o autonomie limitată sunt Vlahiile: „*Numele de Vlahia nu apare înainte de anul 1166, când rabinul Veniamin din Tudela vorbește de vlahii din Lamia. Acolo, spune el, începe Vlahia. Lamia este situată la nord de Termopile, la o importantă încrucișare de drumuri din Tesalia*” (Năsturel,p.69).

După cucerirea Constantinopolului de către cruciați, în anul 1204, Imperiul Bizantin a fost împărțit în mai multe regiuni. În teritoriile locuite de vlahi la care s-a referit rabinul din Tudela s-a format Vlahia Mare. Primul istoriograf care menționează acest nume a fost Nichita Choniates (cf.Năsturel,p.69).

Tot în acea perioadă existau și alte formațiuni statale ale vlahilor: „*în afară de Vlahia Mare (Tesalia) și Vlahia Mică (Etolia-Acarmania), Vlahia-de-Sus, Vlahia-de-Jos implică, de asemenea, prin chiar numele lor, un procent aromânesc destul de mare, dacă nu majoritar cândva în Pind, în Acarnania, Achaia și în Etolia*” (Năsturel,p.72).

Dintre toate aceste „stătuțele” cea mai importantă și mai puternică a fost Vlahia Mare „*o unitate administrativă cu relativă autonomie*”. După o perioadă, „*Vlahia Mare devine o formație politică independentă, o țară neatârnată, cu un domn recunoscut*” (Tanașocal,p.43). Se menționează ca domn un a-nume Taron sau Tarona care, după G. Murnu, era aromân.

Între anii 1204-1214, Vlahia Mare a avut o independență totală, apoi o stare de vasalitate până în 1259, ca în final să fie „*înglobată ca o regiune cu întinse privilegii și statut de autonomie relativă în Imperiul bizantin restaurat de Paleologi*”(ibid). Grecia și-a cucerit independența și prin sacrificiile aromânilor, dar statul apărut a fost numai al grecilor.

În final, toate aceste formațiuni autonome nu s-au putut consolida. Au rămas regretele: „*o prea mare parte din dinamismul eroic al nemului nostru a fost consumat inconștient pentru triumful intereselor și cauzelor străine..*”. (Murnu, p.139).

3.4. Alte încercări

Mult timp, aromânii au fost atașați de națiunea greacă și au luptat alături de greci. Mai târziu, au avut câteva încercări de a-și făuri, prin luptă, un stat autonom, dar speranțele de reușită erau ca și inexistente, deoarece în Balcani s-au instalat otomanii. Istoria aromânilor consemnează „*un exemplu de eroism, unic am putea spune în istoria lumii*”, petrecut în 1803, atunci când Ali Pașa a pornit lupta contra aromânilor sulioți care și-au organizat o republică independentă în regiunea munților Amure (nord-vestul Greciei). După ce aromânii au fost învinși, circa șaiszeci de femei sulioțe, care nu s-au putut retrage, s-au prins într-o horă și cântând s-au aruncat în prăpastie una câte una, de fiecare dată când persoana din capul horei ajungea în dreptul prăpastiei. Unele s-au aruncat împreună cu copiii lor pe care îi aveau în brațe (*cf. Cușa2, p. 79*).

Merită consemnată și o altă încercare. Dintr-o afirmație a lui Marius Șolea intervievat de Tașcu Lala în emisiunea TV/Radio Makedonia din 10 martie 2013, rezultă că există dovezi (scrisori din epocă) care dovedesc că armatolii aromâni prin Iordache Olimpiotul s-au asociat cu Tudor Vladimirescu urmărind ca acesta să-i sprijine în crearea unui Principat aromân în Balcani. Nu se cunosc cauzele pentru care românul Tudor nu și-a respectat promisiunile, fapt pentru care a fost asasinat de către aromânul Iordache. Nici istoriografia română nu a clarificat cauzele care au dus la ruptura dintre cei doi revoluționari.

La începutul secolului al XX-lea, în Macedonia, aflată încă sub stăpânire turcească, aromânii erau răspândiți printre alte popoare. Acolo situația era foarte tensionată. Încă din anul 1901 au apărut organizații revoluționare care urmăreau eliberarea Macedoniei. Una din aceste organizații lupta pentru alipirea Macedoniei la statul bulgar. Există și un grup de revoluționari aromâni și bulgari care urmărea să realizeze o Macedonie autonomă a tuturor etniilor. Aceștia au pornit răscoală în

anul 1903, la Crușova, și au reușit să-i izgonească pe turci din localitate. Răsculații, care îl aveau în frunte pe aromânul Pitu Guli, au proclamat *Republica de la Crușova* și au ales un „guvern” provizoriu. Această Republică a avut o viață efemeră, de numai 12 zile, deoarece revolta a fost înăbușită cu cruzime de către turci și localitatea Crușova distrusă din temelii. Ca un adevărat erou, Pitu Guli și-a sacrificat viața pentru a permite retragerea populației (cf. *Cardula*, p.137 și urm.).

După 60 ani, Gh.Dabija, participant la evenimentele din 1903, își amintea că ei urmăreau înființarea unei Federații Balcanice din care să facă parte, cu drepturi egale, aromânii, albanezii creștini și macedonenii slavi.: „*noi luptam pentru Macedonia... voiam ca Macedonia să fie un stat în care, dacă într-un sat sunt mai mulți armâni, primarul să fie armân, dacă în satul respectiv sunt mai mulți bulgari sau albanezi, primarul să fie bulgar, respectiv albanez și fiecare mileti să vorbească la biserică și școală pe limba sa*” (*Almanah*, p.148).

A fost o luptă inegală. „*Aromânii au intrat în această revoltă care nu avea șanse să se termine cu bine, o mână de răsculați, 750 de oameni, nu avea puterea să-i bată pe turci, care alcătuiau un mare imperiu în acel timp*” (cf. *Cardula*, p.142). Pe merit, în Crușova, azi în R.Macedonia, se află un mare monument în memoria eroului aromân.

O ultimă încercare de constituire a unui stat aromân autonom a fost cea din anul 1917 din timpul Primului Război Mondial, atunci când Alcibiade Diamandi, profitând de ofensiva în Balcani a armatelor germane, italiene și bulgare, a proclamat *Republica de la Samarina*, în Epir. Se știe că, în timpul ostilităților, aromânii se aflau într-o situație dificilă, fiind nevoiți să lupte unii împotriva altora, ca urmare a situației create după Pacea de la București din 1913. Aromânii care erau în armata bulgărească se luptau cu tinerii aromâni care erau încorporați în armata grecească, fără vrerea lor și pentru un țel care nu era și al lor. Această republică nu a rezistat decât un an (1917-1918)

când s-a făcut pacea și a venit din nou conducerea grecească. (cf. *Cardula*, p. 158). Se observă că, mult timp, aromânii au fost inactivi iar când s-au hotărât să lupte, era prea târziu. În plus momentele alese au fost de la început sortite eșecului.

Comentariu (pct. 3.1 – 3.4)

Aromânii nu au reușit să-și consolideze un stat propriu deoarece au fost răspândiți pe un teritoriu mare, printre alte neamuri. Sunt credibile afirmațiile specialiștilor care consideră că aceasta este principala cauză care a împiedicat constituirea unui stat al aromânilor. După cum vom vedea din capitoul următor, ei nu au dus lipsă de personalități, dar, nefiind uniți, nu s-au putut organiza să lupte pentru un țel unic.

O altă cauză a constitui-o faptul că aromânilor le-a lipsit conștiința națională, acel sentiment de a se uni pentru a forma o națiune. Pentru o lungă perioadă de timp, naționalitatea era reprezentată de religie. Aromânii, fiind dependenți de Patriarhia ortodoxă de la Constantinopol, se considerau greci. Chiar și atunci când se aflau în diaspora, ei se grupau în jurul bisericilor grecești, nefiind cunoscuți ca aromâni de către străini.

După cum s-a văzut, acțiunea fraților Asan și Petru nu a pornit din dorința de a constitui un stat al aromânilor din regiunea Hemus, ci din cauza nemulțumirilor determinate de dărilor impuse de bizantini. Atunci ei nu s-au gândit să se unească cu aromânii din Macedonia, Tesalia, sau Epir. În aceste condiții au constituit un stat bulgar, deși la conducere acestui stat s-a aflat o dinastie aromână. În timp, vlahii din Hemus au dispărut complet și n-au putut să-i ajute pe aromânii din celelalte regiuni, pentru menținerea și întărirea celor patru Vlăhii, să-i sprijine pe sulioți pentru a rămâne independenți sau pe Pitu Guli în încercarea de eliberare a Macedoniei. **Toate inițiativele care au urmat au fost izolate și au decurs în perioade diferite de timp.**

Apariția Vlăhiilor în Tesalia, Etolia, Acarnania, Achaia, (nu și în Macedonia), ar fi putut constitui un început pentru un

viitor stat independent al aromânilor, înainte ca toate aceste regiuni, inclusiv Epirul de sud, să fie încorporate definitiv în statul grec. Pentru aceasta era necesar ca aromânii să fi fost uniți. Ei și-au urmărit mai mult interesele personale, ale grupării din care făceau parte. Ulterior, s-au atașat cu toții de națiunea greacă și au favorizat includerea acestor regiuni în statul grec. Deși numeric erau mai mulți, nesimțindu-se români, au respins școlile românești și, cu atât mai mult, nu și-au dorit colonizarea în Cadrilater. Cei veniți în România, au fost, în cea mai mare parte din Macedonia, o regiune multiethnică. Aici aromânii erau minoritari și, nefiind compacti, au fost persecutați mai mult de celelalte națiuni. Din această cauză numai ei s-au considerat români și au acceptat să-și părăsească vatra. În România au fost numiți macedoneni, după numele regiunii din care au venit și nu că ei ar fi fost urmașii macedonenilor.

Referitor la aromânii din România, doresc să precizez că, încă din tinerețe am observat că, luați în ansamblu, exista o lipsă de unitate între grupările lor, deși în cadrul fiecărui grup ei erau foarte uniți și se ajutau între ei. Aromânii pindeni, fărșiroți, plisoți, cipani, etc, **fără a se dușmăni, erau indiferenți unii față de alții. Mult timp, nu acceptau nici să se încuscrească între ei, fiecare grupare considerându-se diferită și, întotdeauna superioară față de oricare alta. Cred că este o mentalitate care vine din trecut și că, acolo, în locurile de baștină, era aproape imposibil ca diferitele grupări de aromâni să se fi unit pentru a-și făuri un stat național sau pentru alte proiecte de interes general. Altfel spus, se considerau neamuri diferite.**

Cu siguranță, dacă ar fi reușit să se unească într-o formațiune statală autonomă ar fi avut și un imn patriotic și un steag. Timp de două mii de ani ei nu au avut astfel de simboluri. Foarte târziu, după ce a dispărut orice posibilitate de făurire a unui stat autonom, aromânii au adoptat ca imn poemul-cântec *Părinteasca dimândare* a lui Constantin Belimace, compus numai din blesteme. Imnul adoptat reprezintă un îndemn pentru prezervarea limbii, nu constituie o chemare la

luptă pentru făurirea unui stat autonom. Existența blestemelor în cuprinsul acestui poem a fost sesizată de aromâni și din inițiativa lui Vasile Barba a apărut o altă variantă fără blesteme, variantă care nu s-a impus, fiind mai puțin cunoscută.

Recent, o parte a aromânilor, cei care se consideră makedonarmâni, au adoptat steagul anticilor macedoneni având ca simbol steaua (soarele) de la Vergina. Acest steag a fost înșușit mai întâi de către aromânii din R.Macedonia la începutul anilor nouăzeci al secolului trecut (o variantă asemănătoare au și macedo-slavii din același stat) și, ulterior, de către toți aromânii care se consideră makedoni. Nu știu ce tradiții se respectă, aromânii nu au avut niciodată acest simbol. La nunți, cei din grupul grămostenilor foloseau *flambura*, un steag din pânză albă, fără soare, în timp ce fărșeroții împodobeau numai un brad și tot așa procedează și în prezent. Aromânii nu au avut niciodată steag, ei n-au avut, în primul rând, o țară...

CAPITOLUL II. MEREU DIVIZAȚI

1. PERSONALITĂȚI ALE AROMÂNILOR

1.1. La Academia Moscopoleană – limba greacă

Pe plan cultural, o importanță deosebită pentru aromâni, a avut-o înființarea Academiei din Moscopole (Voscopoje) în anul 1744. În jurul ei s-au strâns mai mulți învățați aromâni. Printre ei s-a aflat Teodor Atanasie Cavalioti (1718-1789) care a publicat *„Introducere în gramatică”*, cu scopul de a răspândi limba greacă printre aromâni, *„atunci limba greacă era considerată limba învățăturilor înalte, a elitelor”* (Zbучea,p.38).

T.Cavalioti a publicat, tot în limbă greacă și *„Protopeiria, un fel de carte de citire care avea la sfârșit un vocabular în trei limbi - greacă, română și albaneză”* (Lascul,p.34).

În aceeași direcție a acționat și Daniil Moscopoleanu, care a tipărit în anul 1794 la Viena *„Învățătură introducătoare”*, un fel de ghid de conversație în patru limbi: greacă, aromână, bulgară și albaneză, care trebuia să servească la învățarea limbii grecești: *„Albanezi, români (vlahi), bulgari, cei de altă limbă, bucurați-vă și pregătiți-vă toți să deveniți greci (romei), lăsând limba barbară... învățați limba romaică, mama înțelepciunii”* (Zbучea,p.39). Rezultă că, „măreția” Moscopolei a fost numai parțial în avantajul limbii aromâne, deoarece, pe atunci, mulți învățați aromâni se considerau greci.

Deși Academia nu și-a propus dezvoltarea limbii aromâne, ea a *„favorizat călătoriile elevilor săi în diferite țări din Europa Occidentală, din care aromânii se întorceau cu idei foarte clare privind latinitatea aromânei”* (Carageani,p.35).

Ideea o întâlnim și la M.D.Peyfus: *„mediul poliglot și climatul cultural al orașului Voskopoje și, în special, înaltul*

nivel de educație oferit acolo de Noua Academie au contribuit, chiar și indirect, la nașterea conștiințe naționale moderne la aromâni” (Peyfuss2,p.166). Încă din acea perioadă, în Grecia nu erau admise activități privind susținerea limbii aromâne.

1.2. Alții au promovat limba aromână

Printre personalitățile formate la Academia Moscopoleană se numără și aromânii Constantin Ucuta, Gheorghe C-tin Roja și Mihail Boiagi. Ei și-au desfășurat activitatea în Imperiul Habsburgic și au inițiat o amplă mișcare pentru trezirea conștiinței naționale, afirmând că aromânii nu sunt greci. În acest scop, au căutat să comunice în limba maternă prin scris.

În anul 1797 C.Ucuta a tipărit la Viena abecedarul „*No-ua pedagogie*” spre a învăța pe tineri carte aromânească. El, fiind protopop, afirma: „*Creștinul să se închine Domnului în limba aceea în care se născu mama lui*”(Zbucea,p.40).

În aceeași direcție a acționat și Gh.Roja (1786-1847) care a tipărit în 1808 la Buda, două lucrări: „*Cercetări despre românii denumiți vlahi, care locuiesc dincolo de Dunăre*” și „*Măestria ghiovăsirii (citirii) românești cu litere latinești, care sunt literele romanilor cele vechi*”(ibid).

Gh.Roja, pe baza mărturiilor scriitorilor antici, „*consideră Tracia ca fiind prima locuință a românilor*”, care aveau o origine comună cu aromânii și că „*limba lor este una și aceeași cu a noastră, afară de câteva vorbe slovenice*”. Mai mult, el a urmărit crearea „*unei limbi literare românești unitare, pentru nord și sud-dunăreni., să unifice graiul macedoromânilor cu acela al românilor din țară*” (Lascu1, p.41,42,45).

Puțin mai târziu, în anul 1813, M. Boiagi (1780-1842) a tipărit la Viena *Gramatica aromână sau macedono-vlahă*, de o importanță deosebită pentru renașterea aromânilor. El a criticat părerile dascălului Neofit Duca despre limba aromână, păreri asupra cărora voi reveni. Din această cauză, Patriarhia ecume-

nică a Bisericii ortodoxe a luat atitudine fermă împotriva lui Boiagi: „*Comunicați ațurisenia noastră la toți... pentru acel eretic care este împotriva acelei limbi în care a vorbit și vorbește Dumnezeu*” (Zbucnea,p.43). M.Boiagi, deși era profesor la Școala grecească din Viena, nu s-a lăsat intimidat, a continuat să-și susțină ideile și a tradus Evangheliile în limba aromână.

Spre deosebire de Gh.Roja care își dorea o limbă comună cu a românilor, „*Boiagi militează spre o limbă literară aromână, în condițiile evidențierii, firește, caracterului latin al acesteia*” (Lascu1,p.49). El a subliniat că: „*aromânului nu are de ce să-i fie rușine de limba sa, din contră el are să se simtă mândru cu ea...*” și că: „*dacă aromânii ar fi fost chiar hotențoți, și totuși ar fi avut dreptul și datoria să se cultive prin propria lor limbă*” (Lascu1,p.50).

Aflându-se în diaspora, ei au avut prilejul de a lua contact cu reprezentanții Școlii ardelen, prilej cu care au constatat asemănări între limba aromână și limba românilor de la nord de Dunăre. În urma acestor contacte, au promovat ideea de apropiere de România: „*sunt primii care aplică alfabetul latin la aromână; din dorința de a da dialectului aromân o înfățișare cât mai apropiată de a latinei, pe de o parte, și de a dacoromânei, pe de altă parte, ei latinizează... limba*” (Matilda3,p.221).

Atât Gh. Roja, cât și M. Boiagi „*împărtășau cu înflăcărare ideea existenței unei națiuni aromânești strict distincte de națiunea greacă și că ei îi socoteau pe dacoromâni drept rudele lor cele mai apropiate*” (Peyfuss1,p.28).

Inițiativele de la finele secolului al XVIII-a și începutul secolului al XIX-a, au fost considerate, de către aromânii care se consideră români, ca fiind ***prima renaștere națională*** a lor.

1.3. Mari donatori

De-a lungul vremurilor, au existat și aromâni bogați cu mare influență pe lângă cancelariile occidentale. Inițial au por-

nit cu afaceri comerciale, profitând de o anumită libertate de mișcare care a existat sub turci și, în final, au ajuns să dețină importante bănci în Europa Centrală. Au avut posibilitatea de a face multe donații. Din marea listă a aromânilor evergheți, (donatori, filantropi), am selectat, mai jos, câteva exemple:

1.3.1. Cei mai mulți *au făcut donațiile pentru Grecia.*

Victor Berard, profesor la Școala de Științe Politice din Paris a afirmat: „*Valahii au fost, de 50 ani, binefăcătorii elenismului. Aproape toate monumentele din Atena, Academia, Observatorul, Polytechnion, etc. au fost construite de valahi. Aproape toți donatorii celebri... care au sprijinit statul și comunitățile grecești, sunt de rasă valahă*” (Djuvara,p.141);

Ideea o regăsim și la Gh.Carageani: „*la Atena au fost construite, cu donațiile aromânilor care aparțineau familiilor Sina, Toșița, Averoff, Sturnari și ale altora încă, Observatorul Astronomic, Academia de Belle Arte, Institutul Politehnic, Școala Militară, Academia Navală, Stadionul de Marmoră Albă, etc*” (Carageani, p.38,39).

Un mare luptător și donator în favoarea Greciei a fost Evanghelie Zappa. În tinerețe el s-a alăturat luptătorilor aromâni sulioți conduși de Marcu Bociari iar apoi, între anii 1821-1830 a luptat contra turcilor, pentru independența Greciei. Și-a sacrificat gospodăria și chiar pe mama sa, reținută de turci, nerenunțând la luptă. Ulterior a venit în România unde, din agricultură și comerț, a adunat averi foarte mari pe care le-a donat statului grec, pentru construcția celebrului Zapion. El a lansat ideea reluării Jocurilor olimpice moderne (cf.Papatha,p.91-93).

1.3.2. O mică parte a donatorilor s-au simțit români și *nu au ocult România.* Este cazul lui Nicolas Dumba care „*va face donații studenților români din Viena, va acorda câteva subsidii societății literare române Junimea...*” (Djuvara,p.146);

N.Dumba a încercat, în 1888, să realizeze o apropiere între Grecia și România. După mai multe încercări nereușite, i-

a acuzat pe greci pentru insuccesul acțiunii și a declarat că „*este mândru de originile sala cuțovlahe*” (Trifon1,p.307);

Tot la România s-a gândit și Emanuil Gojdu: „*mare avocat și deputat în Dieta maghiară își va lăsa, în 1870, întreaga avere pentru burse de studii în favoarea studenților români din Transilvania*” (Djuvara,p.150);

Și membrii familiei Mocsony: „*vor susține constant cauza românilor din Transilvania* (Djuvara,p.143);

„*Alexandru Mocsony a contribuit mai mult ca oricare altul la dezvoltarea literaturii din Transilvania. A finanțat toate publicațiile, mai cu seamă Albina... Pentru zidirea catedralei din Sibiu a donat cea mai mare sumă, 60000 coroane aur, 20000 pentru gimnaziul din Brad și 5000 pentru fondul de teatru*” (Almanah,p.105);

Să-l menționăm aici și pe Anastasie Simu, care a donat statului român un muzeu în București, demolat în anii comunismului (cf.Carageani,p.39). Era situat vizavi de Cinema Patria.

1.3.3. Multe donații ale aromânilor s-au îndreptat către orașele Budapesta, Viena, Paris, ***orașe de reședință ale donatorilor***. Redau, în primul rând, relatarea Enciclopediei Maghiare referitoare la contribuția familiei Sina la dezvoltarea Ungariei: „*a contribuit la înfăptuirea creditului agrar ungar, la întemeierea Societății de asigurare maghiară, la promovarea căilor ferate și a navigației, la canalizarea fluviilor, la ridicarea agriculturii, școalei și educației poporului, a creat spitale și orfelinate, Institutul orbilor, Academia comercială, Teatrul Național, Conservatorul, Corpul pompierilor, Bazilica din cartierul Leopold, Casa artelor frumoase și mai presus de toate, palatul Academiei de Științe Maghiare. Toate acestea îi vestesc numele ca unui întemeietor*” (Capidan,p.209). Familia Sina se considera de etnie greacă, și-a ascuns originea aromână;

Nicolas Dumba (care i-a ajutat și pe studenții români) va finanța Viena: „*Nicolas Dumba va sprijini artele, strângând*

cea mai frumoasă colecție de artă din Austria... cele mai multe donații le va face Vienei, în special prin dăruirea manuscriselor lui Schubert și prin ridicarea a mai multor statui, dintre care și a lui Mozart” (Djuvara,p.146); Și în prezent, în semn de prețuire, o stradă din Viena are numele lui.

Mare iubitor de artă, dar în beneficiul orașului Paris, a fost și Georges de Bellio, fiul vornicului aromân Belu: *„bun prieten al impresioniștilor, el a cumpărat foarte multe opere ale lui Monet, Manet, Sisley, Pissarro, Renoir și ale multor al-tora. Colecția sa era extraordinară... O bună parte din colec-ție a fost donată și se găsește în muzeele Parisului, dar nimeni nu știe că sub numele donatorilor, Donop de Monchy, se as-cunde fata lui Georges de Bellio” (Carageani, p.39).* În Româ-nia familia baronului Barbu Bellu este cunoscută numai prin ci-mitirul din București înființat pe locul cedat de el orașului.

1.4. Oameni de stat, luptători

Din rândurile aromânilor s-au ridicat și importanți oa-meni de stat. Astfel *„Petru Maior amintește de mai mulți împă-rați pe care el îi arată de origine (a)română... Referindu-se la Galerius Maximinus scrie: „Din sângele acestui împărat rămase întră românii cei de peste Dunăre familia strălucită Dara (Acesta înainte de a se face împărat, se chema Dara). El dă exemplu unui membru al acestei familii Nicolae Dara din Moscopol care a dat dovadă de multă bărbăție reușind să respingă un grup de 12 turci care au venit să-l prade, însă, din păcate, nu indică nici o sursă. Apoi continuă: „Asemenea, dintre românii cei peste Dunăre născut în Dachia, acea de peste Dunăre, Licinius fu împărat la Roma... prin spusele lui Eutropius, ca fiind om harnic și de treabă” (LascuI,p.26).*

Din alte informații pe care le avem din trecut, se remar-că dinastia Comnenilor, care s-a aflat la cârma Bizanțului în secolul al XII-lea și care, după cercetările lui G. Murnu, *„era*

de origine etnică (a)românească”. Murnu s-a bazat pe afirmația lui Beniamin din Tudela despre Comneni: „*de același neam cu vlahii*”, afirmație reprodusă după învățatul german Carl Hopf (cf. *Murnu, p.48*). Împărații comneni au avut o atitudine binevoitoare față de vlahi, dar nu au întreprins nimic special pentru ei, socotindu-i greci, cum se considerau și ei.

Din diverse surse am aflat că și alți aromâni, sau urmași de ai lor, s-au afirmat pe plan politic, dar considerându-se greci, sârbi, etc, s-au pus în slujba statului în care au trăit. Iată câteva exemple: în Grecia, prim-ministru și președinte al statului Constantin Caramanlis, prim-ministru Eleftherios Venizelos, ministru de externe Evangelos Averof Toșița; în Serbia: miniștrii Iovan Ristuc, Ghermani, Vladan Georgevič, Costa Popovič. Alți aromâni, care au părăsit locurile de baștină și s-au stabilit în România, s-au afirmat prin urmașii acestora. Spre exemplu: prim-miniștrii Take Ionescu, Octavian Goga, ș.a., deși aceștia deveniseră deja români.

Au existat și aromâni care și-au exercitat influența politică în alte state. Astfel, aromânul George Papazoglu, șamberlan la curtea din Petrograd, a convins-o pe împărăteasa Rusiei Ecaterina a II-a, în 1765, să trimită un amiral ca să-i sprijine pe greci în disputa lor cu turcii. (cf. *Nicolau2, p.11*).

Aromânii au avut o contribuție importantă pentru eliberarea Greciei în timpul Eteriei. Dintre ei s-a remarcat Rigas Feraios (Velestini) autorul unei proclamații revoluționare prin care erau chemate la luptă toate popoarele din Balcani. El vedea rezolvarea intereselor aromânilor înăuntrul statului grec, printr-o republică în care să-i înglobeze pe toți creștinii. După cum am văzut, alți aromâni au luptat atunci în Principatele Române alături de Tudor Vladimirescu. Istoricii îi menționează pe aromânii Iordaki Olimpiotul, Iani Farmaki și Diamandi Giuvara care s-au sacrificat în această acțiune (cf. *Djuvara, p.129*).

Tot pentru eliberarea Greciei a acționat și generalul Ioan Coletti, care a chemat la luptă satele locuite de aromâni. El

era aromân, fapt ce reiese dintr-o discuție avută la Paris cu scriitorul român Ion Ghica, folosind aromâna: „*Și eu zburăscu armânești ma hiu grecos. Părinți'i a mei zburăscu maș armânești... și-hi pari ghini că țâni la miletea a noastră; him simpatrioți*” (Trifon1,p.216). (Și eu vorbesc armânește, dar sunt grec. Părinții mei vorbesc numai armânește... și îmi pare bine că ții la neamul nostru; suntem simpatrioți). I.Coletti se socotea grec, deși a afirmat că părinții lui vorbesc numai aromâna, deoarece îi socotea pe vlahi ca fiind greci romanizați. A ajuns chiar prim-ministru al Greciei. Probabil era convins că dacă Greciei îi va fi bine și aromânilor le va fi bine. El este cel care a aruncat sămânța „*Marei idei*” de întregire a Greciei până dincolo de Constantinopol și a luptat pentru această idee, nu pentru a făuri o țărișoară pentru vlahi (*ibid*).

Un alt general, erou al Greciei, a fost Th.Colocotroni, numit în cântecele populare grecești „*regele vlahilor*”, deși în legătură cu etnia sa vlahă au existat discuții (*cf.Djuvara,p.128*). Din alte surse, numele lui de familie era Ciorchină sau Terghină și era aromân din Crușovița.

Fără a exemplifica, G.Murnu notează: „*Nume ilustre de eroi, de binefăcători și martiri ai elenismului, care constituie înalt titlu de mândrie a Greciei moderne, după însăși mărturiile... izvoarelor grecești și străine, sunt împrumutate din plaiurile Pindului și Macedoniei* (Murnu,p.139).

Au existat și greci mai luminați care au recunoscut contribuția vlahilor la renașterea Greciei: „*Acești cuțovlahi au luat parte atât de activă în luptele pentru asigurarea existenței noastre naționale, încât și-au vărsat sângele și au cheltuit bani pentru susținerea cauzei grecești*” (*Capidan,p.227*).

1.5. Personalități religioase

Voi începe cu informația pe care o avem de la Petru Maior referitoare la Patriarhul Iustinian, o personalitate de prim

rang a ortodoxiei: „*Ba și preavestitul Iustinian de la Țarigrad dintră românii cei peste Dunăre au fost născut Dacia Mediteranea*” (Lascu1,p.26).

Mai toate personalitățile religioase de origine aromână au susținut Biserica greacă. Spre exemplu, eruditul vlah Neofit Ducas, dascăl-ieromonah, le cerea aromânilor să renunțe la limba lor „*infectă și sordidă*” (Trifon1,p.211), acuzându-i pe aromâni că „*se prostesc cu limba această românească, murdă și ticăloasă dacă este iertat să se numească limbă, având scârbă mare și rostire urâcioasă*” (Capidan,p.221).

În acea perioadă, la București erau la conducere fanarioții și el a fost numit profesor la Academia din București, ulterior expulzat. Scopul urmărit de Neofit Duca era să generalizeze limba grecească în sud-estul european. Neofit Duca s-a referit și la originea aromânilor: „*Ei se mândresc că constituie o nație distinctă și nu vor să se unească prin limbă încet, încet, cu națiunea greacă, așa cum s-au unit prin religie... se consideră că au o origine comună cu romanii... Toată mulțimea lor este cuprinsă între Dunăre și Peloponez, înșiruită în munți sterpi, buni pentru exilați și vagabonzi*” (Papana1,p.197).

Un alt preot vlah, Kosmas, a predicat evanghelia în limba greacă, ca fiind singura sfințită de Dumnezeu. Iată ce relatează G.Weigand: „*Pe vremuri întregul Zagori era armânesc. Dar, datorită influenței clerului și în special zelului fanatic a unui Kosmas, intrarea limbii grecești în familii a reușit. Li s-a spus oamenilor, printre altele, că ei își puteau permite să se roage la bunul Dumnezeu numai în grecește, că Dumnezeu are nevoie de limba armânească numai când vorbește cu diavolul*” (Weigand,p.146). Pentru „meritul” de a fi reușit să împiedice răspândirea limbii aromâne, grecizându-i pe aromâni, Patriarhia greacă l-a proclamat pe Kosma, Sfânt al Ortodoxiei (cf.FamRo,p.16). Mă întreb: asta înseamnă să fii sfânt?

Autoritățile Bisericii ortodoxe grecești au făcut politica statului grec. După înființarea Societății de Cultură Macedo-

Române, „*Patriarhul ecumenic Ioachim al III-lea a înaintat o plângere Guvernului otoman, solicitând sprijinul acestuia pentru a menține în continuare controlul asupra școlilor, biseriilor, comunităților românești*” (Zbucnea,p.53).

Ioachim al III-lea era aromân din Crușova, a făcut studii la București (cf.Papatha,p.124), dar acest lucru nu l-a împiedicat să lupte pen-tru grecizarea aromânilor .

Din această cauză, Apostol Mărgărit (asupra căruia vom reveni la punctul 2.1. al acestui capitol), ca unul care cunoștea foarte bine situația din acea perioadă, a afirmat pe drept: „*răul nostru cel mai mare (al aromânilor din Balcani) nu vine de la Grecia și de la greci, ci de la cuibul satanic al Patriarhiei*” (Trifon1,p.296). În calitatea sa de Patriarh ar fi trebuit să-i susțină pe toți credincioșii ortodocși indiferent de limba vorbită de ei. Rezultă că Biserica greacă s-a implicat în politică, astfel că ea apare ca o anexă a statului grec și nu ca o instituție care propagă cuvântul lui Dumnezeu.

Mai aproape de vremurile noastre, Biserica greacă nu a mai fost nevoită să lupte împotriva vlahilor și a limbii aromâne, deoarece, în cele din urmă, aromânii din Grecia s-au încadrat în societatea greacă. Este și cazul aromânului Aristocle Spiru, ajuns și el Patriarh ecumenic al Constantinopolului sub numele Athenagora, între anii 1948 - 1972, cu rezultate deosebite pe linia ecumenismului (cf,Bujduv2,159).

Alți ierarhi ai ortodoxiei s-au simțit români și au slujit Biserica română. Spre exemplu mitropolitul Dosoftei care a activat în Moldova și, în mod special, mitropolitul Andrei Șaguna care, prin salvarea credinței ortodoxe, de fapt, a salvat românismul în Ardeal. La sfințirea sa ca episcop, Andrei Șaguna a afirmat: „*Tu, Doamne, știi că în spre scopul meu a alerga doresc, pe românii transilvăneni din adâncul lor somn să-i deștept și în voie către tot ce-i adevărat, plăcut și bun să-i atrag*” (Almanah,p.17). Dar pe păstorii aromâni din Pind cine ar fi trebuit „*să-i deștepte*”?

1.6. Oameni de cultură

Nici oamenii de cultură nu au avut o linie comună. Au adoptat elenismul scriitorii Ghiorgios Zalakostas, Kostas Krystalis, Aristotelis Valaoritis, Anghelos Vlahos. Alții care au trăit în Serbia au îmbogățit cultura acestei țări: fondatorii dramaturgiei moderne în limba sârbă Jovan Sterija Popović și Alecu Branislav Nuși, (Alcibiade Nuși) sau primii artiști fotografi și cineaști din Balcani, frații Iannache și Milton Manakia (cf. *Carageani*, p.86; *Djuvara*, p.134-135).

Cei mai mulți oameni de cultură aromâni s-au afirmat în România, deoarece se considerau români. Spre exemplu, Th. Capidan afirma fără nici o îndoială: „*Him aromâni, se-ac'leamă frați di-un sândzi cu rumân'l'i dit România; da, him un trup și un suflit cu nâși*” (*Almanah*, p.137). (Suntem aromâni, se înțelege frați de-un sânge cu românii din România, da, suntem un trup și un suflet cu ei). Crezul lui Th. Capidan nu era un caz izolat.

Toți cei veniți în România s-au încadrat în comunitatea română: „*Putem afirma astăzi că diaspora aromână a adus României moderne, atât în domeniul economiei, cât și în profesii liberale, în științe, arte, politică, o contribuție cu totul disproporționată față de numărul membrilor săi*” (*Djuvara* I, p. 150). Este o constatare corectă, care se poate explica prin faptul că, de obicei, în diaspora au plecat numai cei dotați, cei întreprinzători și nu oamenii de rând.

Gh. Carageani prezintă o listă a personalităților de origine aromână din România: „*scriitori: Dosoftei, Bolintineanu, G. Haralamb Granda, Dimitrie Anghel, Octavian Goga, Lucian Blaga (dar numai după mamă: Ana Nina Moga), George Murmu; al pictorilor sau sculptorilor: T. Aman, D. Paciurea, T. Pallady, I. Pacea; al actorilor: G. Vraca, Toma Caragiu, I. Caramitru; al regizorilor cinematografici: Stere Gulea și Dan Pița; al lingviștilor și filologilor: Ioan Caragiani, Pericle și Tache Papahagi, Teodor Capidan, Matilda Caragiu, Nicolae Sara-*

mandu; al istoricilor: George Murnu, Valeriu Papahagi, Victor Papacostea, Nicolae Ș.Tanașoca; al filozofului Atanase Joja; al inginerilor aeronautici: Henri Coandă și Elia Carafoli; al juriștilor: Danielopolu și Disescu; al oamenilor politici: M.Ferechide și C.Filitti; și ai multor altora”(Carageani, p.40).

Unii urmași ai aromânilor din România sunt mai puțin cunoscuți deoarece, fie aveau nume grecești cum este cazul familiilor Danielopol, Ferechide etc, fie și-au schimbat numele ca în cazul medicilor I.Pricopie și Pamberi (*cf.Djuvara,p.151*).

Despre un caz asemănător vorbește și Viorel Câmpean, atunci când prezintă familia Șomlea care a dat o seamă de intelectuali (între timp familia s-a maghiarizat, devenind Samlyai). Din veniturile Mariei Șomlea s-a ridicat o monumentală biserică în orașul Seini din Maramureș (*FamRo,p.26*).

Alte personalități de origine aromână, prin căsătorie, și-au românizat numele, cum a procedat pictorul Camil Ressu, ai cărui bunici paterni erau aromâni. (*cf.Almanah,p.152*).

Este dificil de a prezenta o lista completă a personalităților aromâne din România. Totuși le adaug și pe cele prezentate de: (i) Ecaterina Minovici (Nușca Perdichi) într-un articol din România liberă: *C.Exarcu, Anton Pann, Șt.O.Iosif, Al.Drumeș, Cezar Papacostea, D.Caracostea, M.Obedeanu, frații Mina, Ștefan și Nicolae Minovici*; și de (ii) Vasile Șoiman în revista Familia română din decembrie 2010: *Nicolae Milescu Spătaru, Gheorghe Asachi, Gala Galaction, maica Tereza (Agnesa Boiangiu), Ion Heliade Rădulescu*. (Din ambele liste am reținut numai personalitățile despre care nu s-a mai făcut nici o altă referire până acum în prezenta expunere).

1.7. Multe laude inutile

Există un vechi proverb al aromânilor care zice: „*Ar-mănul easti frati cu alăvdarea*” (cu lauda). Deși nu au un trecut glorios, aromânii se mândresc cu personalitățile celebre ale

neamului lor. Uneori, din lipsă de informare, sunt considerați aromâni și cei care au avut numai străbuni aromâni. Iată câteva exemple: (i) Take Ionescu a avut un străbunic aromân (cf. *Ev. zilei, oct. 2006*); (ii) filozoful și scriitorul Lucian Blaga, a fost stră-stră-nepotul episcopului aromân Vasile Moga; (iii) sunt persoane care afirmă că Alex. Odobescu a fost aromân, deoarece mama lui era nepoata aromânului Dimitrie Caracaș; (iv) numai pe baza unei afirmații a lui Anastasie Hâciu referitoare la existența unei familii Coandă în Valahia se afirmă că și Henri Coandă este aromân (cf. *Djuvara, p. 148, 150, 151*).

Unii susțin că istoricul N. Iorga este aromân, fiind urmașul, după a cincea generație, a aromânului Yorga Cupețul, care a venit din Macedonia în anul 1750 (cf. *Iorga, p. 281*);

Într-un interviu acordat revistei *Agora* în 2008, Stoica Lascu a pus la îndoială informația susmenționată, deoarece chiar N. Iorga, deși a afirmat că „*strămoșii săi erau oameni de la Pind, se ferește a preciza, explicit, componența etnică a acestora*”. Nici el nu cunoștea etnia strămoșului său. Din această cauză Lascu „*nu exclude o filiațiune, pe linie paternă, elenă sau albaneză, oamenii întreprinzători de la Pind nefiind doar vlahi*”. (reproducere după blogul *Marius Teja*).

Alții îl prezintă ca aromân și pe Mihai Viteazu, deoarece mama sa Tudora, avea un văr, Yani (un om bogat și influent care l-a sprijinit pe Mihai să ajungă ban, apoi domn), care este prezentat ca aromân (*Tamb, p. 13*). Este posibil să fi fost, dar nu este sigur, deoarece după alte informații, acel Yani ar fi fost grec: „*Mihai Viteazu, marele simbol național al românilor, era fiul unei grecoaice!*” (*Boia, p. 7*). Nici Boia nu aduce dovezi...

Tot fără dovezi certe se spune despre Vasile Lupu că are origine aromână. Se are în vedere o lucrare a lui G. Missail, apărută la București în anul 1866, deși după istoricii Constantin și Dinu Giurescu ar fi albanez iar după alții, ar fi grec. Situația este oarecum asemănătoare și cu familiile Ghica, Racoviță,

Dabija, Caragea, Șuțu, Cuza, cărora li se atribuie o origine aromână (cf. *Tambozi*, p. 15-27), pe baza unor simple presupuneri.

În mod similar, se vorbește de originea aromână a unor personalități din domeniul religios: „*Sfânta Cuvioasă Parascheva s-a născut în satul Epivat din apropierea Mării Negre într-o familie de macedo-români*” (p.114); „*Sf. Dumitru cel Nou (Basarabov) s-a născut din românii de la sud de Dunăre*” (pag.117); Despre Mitropolitul Nifon se spune: „*În 1789 se naște la București din părinții Rusăilă și Apostă, aromâni din sudul Dunării*” (p.153). Sursa celor trei citate este (*Bujduv2*). Consider că este bine să fim mai rezervați și să luăm informația ca pe o posibilitate, deoarece nu există dovezi certe despre originea lor aromână, dar nici dovezi care să le infirme.

Există și situația inversă, în care unii aromâni nu sunt cunoscuți deoarece s-au afirmat departe de comunitatea lor. Dau numai un exemplu, relatat în ziarul *România Liberă*: sculptorul Dumitru Demu, tânăr fiind, a câștigat licitația și a realizat în 1950 statuia lui Stalin din parcul Herăstrău din București. După „căderea” lui Stalin, a fost forțat să emigreze. Ajuns în Venezuela, sub numele de Dimitrios Demou (să apară că este grec?!), a devenit celebru prin monumentele realizate acolo.

Unii aromâni de valoare nu sunt cunoscuți și din cauza fenomenului de mimetism: „*Din cauza tendințelor de mimetizare, identificarea aromânilor din diaspora în decursul timpului, devenise tot mai grea*” (*Papana1*, p.222). În general, aromânii se prezentau a fi greci, cazul D.Demu nefiind singular.

Comentariu (pct. 1.1- 1.7)

De la început doresc să precizez că nu a fost în intenția mea de a prezenta o listă a personalităților aromâne sau care au origini aromâne. Lista lor este destul de mare. Chiar dacă au trăit în condiții vitrege, aromânii nu au dus lipsă de mari personalități înstărite sau cu funcții de decizie. Evergheții, marii donatori prezentați mai sus, prin poziția lor, ar fi putut influența

în favoarea neamului lor unele hotărâri luate de conducătorii marilor puteri europene. Numai că, în lipsa unei conștiințe naționale, nici una din aceste personalități nu a urmărit să facă ceva pentru etnia sa. Donațiile lor au fost direcționate numai în favoarea celorlalte neamuri. E o simplă constatare, la ce bun să-i blamăm acum. Nu trebuie să-i ponegrim, dar nici să-i ridicăm în slăvi pe cei care și-au negat etnia aromână, precum Sina.

Dacă avem în vedere realitățile acelor vremuri, nu putem avea pretenții nici de la reprezentanții aromâni ai Bisericii ortodoxe din Grecia. Influența ortodoxiei era foarte puternică, dat fiind că alternativa la creștinism era islamul. Preotul Kosma poate fi condamnat pentru prezentarea unei imagini eronate despre Dumnezeu, mai puțin pentru că a fost alături de greci. Patriarhii ecumenici Iustinian, Ioachim al III-lea sau Athenagora, ajunși în vârful ierarhiei ortodoxe nu și-au propus să introducă limba aromână în școli și în biserici, deoarece s-au considerat greci și i-au considerat greci și pe aromâni. În mod asemănător, A.Șaguna nu poate fi acuzat că nu a urmărit „*să-i deștepte*” și pe păstorii din Pind, ci numai pe ardeleni, deoarece, aflându-se în diaspora, nu avea cum să influențeze viața celor din Balcani, grecii nici nu i-ar fi permis să acționeze.

După cum s-a arătat, nu pentru neamul aromânilor au acționat cei care au deținut funcții importante în conducerea unor state. Viața păstorilor aromâni nu s-a schimbat în bine atunci când Ioan Coletti și, mai târziu, Constantin Caramanlis au ajuns în conducerea statului grec. Nici nu cred că, în prezent, putem avea motive de mândrie cu originea aromână a lui Mihai Viteazu, dacă el nu s-a simțit a fi aromân și în anul 1600, nu a realizat unirea aromânilor, ci a românilor. Ce să mai spunem de Alexandru cel Mare, dorit de către unii aromâni ca strămoș al lor, dacă el nu a făcut nimic pentru „aromânii” lui?!

Situația este diferită în cazul scriitorilor care s-au exprimat în limba oficială a statelor în care au trăit, contribuind astfel la dezvoltarea culturii acelor state. Ei nu aveau de ales. Spre

a se afirma, nu se puteau exprima numai în limba aromână, deoarece aceasta era o limbă săracă care nu se putea dezvolta, în condițiile în care nu exista un stat al aromânilor. Din păcate, azi s-a ajuns la o situație absurdă din moment ce aromânii din Grecia se mândresc cu poeții K.Krystalis și A.Valaoritis, care au îmbogățit literatura greacă, în timp ce o parte din aromânii din România contestă, mai corect spus nu agreează, activitatea lui N.Batzaria sau a lui G. Murnu, deoarece aceștia i-au apropiat pe aromâni de limba română, de parcă dacă i-ar fi lăsat alături de greci ar fi fost mai bine.

De cele mai multe ori, personalitățile aromânilor au urmărit numai interesul lor personal, atașându-se de populațiile majoritare sau emigrând în diaspora pentru a obține o poziție mai bună. Expresia „*ubi bene, ibi patria*” a fost și încă mai este valabilă și pentru aromâni.

Despre originea aromână a unor personalități trebuie să se vorbească cu atenție, fără exagerări. În cazurile în care nu există dovezi certe, trebuie să se exprime numai o presupunere că acea persoană ar putea avea origini aromâne. Este posibil ca persoana respectivă să nici nu fi avut sentimentul că face parte din etnia aromână. Realitatea este că, urmașii unor persoane care au avut buni aromâni, dar, în continuare, nu au avut căsătorii endogame, nu mai au conștiința că fac parte din etnia aromânilor. Avem exemplul lui Lucian Blaga sau Neagu Djuvara care s-au considerat numai români. Din această cauză, este de dorit să lăsăm trecutul, deoarece aromânii nu vor fi măreți numai prin personalitățile pe care le-au avut. Pentru viitorul lor este important ce se face acum și, cu părere de rău, după cum vom vedea, ei continuă să se certe între ei pentru nimicuri.

2. ÎNTRE ELENISM ȘI ROMÂNISM

La finele secolului al XIX-lea, în ciuda procesului continuu de asimilare, în Macedonia au supraviețuit un număr destul de mare de aromâni. Regiunea se afla sub stăpânirea Turciei, dar Grecia manifesta un interes deosebit, dorind s-o anexeze statului grec, așa cum a reușit, în anul 1881, cu Tesalia și Epir.

Din această cauză, atunci când printre aromâni a apărut ideea de renaștere națională, ei au întâmpinat o puternică rezistență din partea grecilor. Ideea i-a găsit pe aromâni divizați. Unii, după „descoperirea” României, s-au considerat români iar alții, numiți și grecomani, nu au acceptat să renunțe la cultura și biserica Greciei. Iată două păreri care ne ajută să înțelegem mai bine situația existentă atunci:

„Unii au ales partida greacă nu pentru că ar fi fost ilogici sau dintr-o confuzie sufletească, în timp ce limba lor maternă nu era greacă, după cum nu erau nebuni și nici dezechilibrați sau în solda propagandei românești cei care au pornit pe calea națională la remorca unui stat îndepărtat”(Trifon1,273).

„Ațașamentul vlahilor față de civilizația și limba greacă, față de această minunată țară, Grecia, unde de două milenii își înmormântează strămoșii, este la fel de puternic precum dorința și dreptul lor natural de a-și păstra limba maternă și tradițiile”(Poghirc,p.57). Neavând o patrie a lor, aromânii au fost nevoiți să aleagă între două rele.

2.1. Propaganda românească

În România, primele referiri despre existența unei populații romanofone în Balcani au fost cele ale cronicarilor și umaniștilor români din secolul al XVII-lea. Aceste referiri s-au intensificat prin activitatea reprezentanților Școlii Ardelene, care au luat contact cu aromânii aflați în Imperiul Austro-Ungar, despre care am relatat mai sus. Prin aceste contacte, după

afirmațiile lui Nistor Bardu, învățați precum Gh.Roja, M.Boia-gi ș.a. „*au putut avea o conștiință națională românească înaintea ca Statul Român modern să înceapă campania cvasigenerală de sprijinire politică și culturală a (a)românilor balcanici din a doua jumătate a secolului al XIX-lea și până la al II-lea război mondial*” (ExPonto,p.203).

De asemenea, tânărul aromân Emanoil Gojdu, aflat la Budapesta, se simțea român și: „*îndeamnă pe boierii din Principate la o mai concretă implicare în susținerea idealului re-deșteptării naționale a românilor*” (Lascul,p.59).

În aceeași perioadă, vine în Principate aromânul Dimitrie Casacovici prin contribuția căruia „*societatea înaltă din Țara Românească intră direct în contact cu realitatea românilor sud-dunăreni, cu suferințele și nevoile lor naționale*”. Influența sa explică „*receptivitatea dovedită mai târziu de către fruntașii pașoptiști față de problematica românilor sud-dunăreni*” (Lascul,p.62-63).

Pe de altă parte se remarcă activitatea lui M.Kogălniceanu, „*primul intelectual român din Principate care, în epoca modernă, va vorbi despre vlahii transdanubieni, integrându-i istoriei poporului român*” (Lascul,p.59,60). Apăruse ideea că aromânii și românii fac parte din același neam.

La mijlocul secolului al XIX-lea, mișcarea susținută de aromânii care s-au orientat spre România a luat amploare. Această mișcare a pornit în special din Macedonia. România a răspuns favorabil cererilor fruntașilor aromâni și a întreprins un ansamblu de măsuri pentru sprijinul „*românilor*” din Balcani. Această acțiune a fost considerată de către aromâni ca fiind ***a doua renaștere națională*** iar grecii, au numit-o simplu *propagandă românească*.

Cu sprijinul unor personalități din România, în anul 1860 a luat ființă la București, primul Comitet macedonean care, din anul 1878, s-a transformat în Societatea de Cultură Macedo-Română. Chiar din statut rezultă scopul urmărit de

fondatori: „*să contribuie la conservarea graiului, a tradițiilor specifice și a culturii aromânilor, să sprijine contactele umane și legăturile culturale ale aromânilor, păstrarea unității lor spirituale...*” (Almanah,p.199).

Din inițiativa Societății de Cultură Macedo-Română au apărut mai multe ziare, reviste și cărți în aromână, un rol important avându-l învățații aromâni sau de origine aromână, D. Bolintineanu, D.Cazacovici, I.Caragiani, etc, dar și mulți învățați români: V.A.Urechia, D.Brătianu, I.Ghica, C.A.Rosetti, T. Maiorescu, etc. Printre intelectualii aromâni s-a întreținut o permanentă mișcare culturală. S-au întocmit memorii către otomani sau către Marile Puteri prin care s-au solicitat drepturi pentru aromânii din Balcani (cf. Zbucnea,p.50 și urm.).

În legătură cu apariția acestei mișcări Max D.Peyfus precizează: „*Originile chestiunii aromânești trebuie căutate în primul rând în existența, cu mult înainte de intervenția propagandei școlare românești în Macedonia, a conștiinței individualității naționale a aromânilor*” (Peyfuss1,p.23).

La dezvoltarea conștiinței naționale a contribuit și faptul că „*după ce aromânii au luptat alături și împreună cu grecii pentru formarea statului independent grecesc, o parte din ei a rămas dezamăgită când și-a dat seama de tendințele de expansiune și de deznaționalizare ale grecilor*” (Carageani,p.36).

Prin noua mișcare nu se urmărea „*nici alipirea la România, nici, la început, crearea unui stat propriu, ci numai drepturile cetățenești egale cu ale celorlalți și autonomie culturală și religioasă în interiorul unui alt stat, și anume Turcia*” (Peyfuss1,p.19). Totuși opoziția grecilor va fi categorică.

Înființarea primelor școli din Macedonia, nu s-a făcut din inițiativa statului român. Prima școală a fost înființată în 1864 la Târnovo, lângă Monastir (Bitolia) de către Dimitrie Atanasescu, în propria lui locuință. Nu din cauza propagandei românești a venit el la București, a învățat dacoromâna și a urmat trei clase de liceu. El, singur, a cerut domnitorului Al. I.

Cuza aprobarea de a funcționa ca învățător. Din această cauză a avut mult de suferit din partea clerului și a autorităților grecești. Este adevărat că statul român l-a sprijinit cu leafă și cărți, tot așa cum avea să-l sprijine, puțin mai târziu, și pe părintele Averchie care a adus din Macedonia zece tineri pentru a fi școlarizați cu scopul de a se reîntoarce „acasă” ca învățători. Au fost inițiative ale aromânilor (cf. Zbucnea, p. 59-60).

Scopul urmărit de mișcare națională rezultă din afirmațiile lui Dimitrie Bolintineanu: „*Românii din Macedonia nu sunt greci, sunt români; trebuie să fie români; nu este ideea noastră a-i uni cu noi, căci suntem depărtați de dânșii; nu este ideea noastră a-i ajuta să opereze răsculări. Cugetul nostru este că acest popor de un milion, aruncat în Macedonia, cată să aibă conștiința naționalității sale... A forma toți aceștia un rigat peste celelalte naționalități, mi se pare un vis, ba încă un vis nedrept, ca și acelea ce visează grecii: de a subjuga pe celelalte naționalități. Toate aceste lucruri sunt secretele viitorului. Ceea ce credem noi că toți acești români ar trebui să facă, este de a-și păstra cu sântenie limba și datinile române, oricare ar fi soarta ce viitorul le păstrează*” (Peyfuss I, p. 35).

Mai târziu, Millerire, consulul italian din Ianina, confirmă: „*De fapt, aici propaganda română nu este antiturcească, ea are doar misiunea să stăvilească propaganda elenă pentru vlahii din Pind, propagandă care, datorită clerului i-a atras la elenism, în marea lor majoritate*” (Carageani, p. 147).

Mișcarea pro-românească a obținut rezultate deosebite în domeniul învățământului. Cu toată opoziția grecilor, s-au înființat mai multe școli. Un rol deosebit în acțiunea de organizare a sistemului de învățământ românesc din Balcani l-a avut Apostol Mărgărit. Prin activitatea sa și-a atras dușmănia grecilor care l-au renegat și chiar au atentat de mai multe ori la viața lui. Printre altele, Mărgărit a fost acuzat că a avut legături cu austriecii și cu J. Favéyrial, conducătorul misiunii lazariștilor francezi din Monastir, urmărind unirea cu Roma. Unirea cu Bi-

serica catolică nu era dorită nici de aromâni, dar Mărgărit era de părere că trebuia folosită orice cale de a scoate pe aromâni de sub influența clerului grec. În opinia lui, pentru binele aromânilor, trebuia sprijinită Turcia. „*Întâiul nostru interes este mântuirea Imperiului Otoman. Noi nu sperăm să ne unim mâine cu frații noștri din România pentru că suntem despărțiți de dânsii... O criză orientală ne-ar da în mâinile sârbilor, grecilor sau bulgarilor popoare creștine, care, ținându-ne deja prin comunitate de religie, ar voi să ne ție și prin comunitate de limbă, ne-ar închide școlile*”(Tușa,p.432). Mărgărit nu a putut să prevadă atunci că Imperiul Otoman își trăia „ultimile zile”.

Ideea lui Mărgărit de a sprijini Imperiului Otoman în acea perioadă era susținută și de Guvernul român. Ion C.Brătianu arăta că: „*deșteptarea românilor din Macedonia va întări Turcia, și noi, cu toate greșelile Turciei, avem nevoie să-i întărim, căci întărindu-i, pe noi ne întărim*” (Lascu1,p.293). Turcia avea aceeași poziție pentru toți supușii. În absența ei, aromânii ar fi fost mai ușor asimilați de celelalte neamuri.

Inițial, A.Mărgărit era încadrat în sistemul de învățământ grecesc. Considerându-se român, din proprie inițiativă, s-a pus în serviciul propagandei românești. A fost, timp de 20 de ani, inspector general al școlilor românești de acolo. Așa cum a fost conceput, sistemul organizat de el nu a urmărit salvarea graiului aromânilor, deoarece învățământul a fost organizat pe baza limbii române. Este adevărat că la început școlile aveau, pentru primele două clase, manuale în graiul aromânilor, dar ulterior autoritățile au introdus manuale românești, întocmite pe baza programei școlare din România. Au existat nemulțumiri și din această cauză, mai târziu, delegații la Congresul aromânilor din 1910, au cerut să se reintroducă orele cu predare în graiul aromânilor. (cf.Peyfuss1,p.41 și urm.).

După încheierea Tratatului de la Berlin, în urma războiului ruso-turc (1877-1878, diplomația română a obținut o primă recunoaștere a aromânilor ca un grup etnic distinct de la

marele vizir Savfet Paşa. Acest episod este relatat de Stoica Lascu: „*Sublima Poartă, fiind informată că românii din Epir, Tesalia, Macedonia... doresc să învețe în propria lor limbă și să fondeze școli, nici unul din locuitori să nu se împotrivească fără pricini, la orice exercițiu al culturii și al învățaturii... Din păcate, în ceea ce privește recunoașterea unui mitropolit aromân, respectiv ieșirea aromânilor de sub pulpana episcopilor greci, Turcia s-a arătat reticentă*” (C.L./27.08.2004). Să reținem: au fost recunoscuți ca români!

Așa cum am văzut, în anul 1881, Grecia a obținut, o extindere teritorială în Epir și Tesalia, nedorită de o parte a aromânilor, deoarece prin această extindere s-a stabilit o graniță între unele localități din Pind și Gramos, aflate sub stăpânirea Turciei, locuite vara de aromâni și cele din câmpia Tesaliei, încorporate în statul grec, folosite de aromâni pentru iernat. În plus, prin această cedare, aromânii au pierdut baza teritorială care le-ar fi dat posibilitatea de a crea un canton aromânesc într-un viitor stat albanez (cf. *Peyfuss I, p. 57*). Acest lucru a fost posibil și datorită faptului că în regiunea sudică a Pindului influența aromânilor grecomani era predominantă.

În legătură cu problemele bisericești, propaganda românească nu a înregistrat rezultatele dorite, chiar dacă, uneori, s-au făcut slujbe în limba română. Bisericile erau dependente de Patriarhia ecumenică. Spre exemplu, după multe dificultăți, în anul 1896 a fost ales drept mitropolit primat al aromânilor din Turcia, în persoana lui Antim, dar această alegere nu a fost pusă niciodată în practică (cf. *Peyfuss I, p. 67-70*).

În acei ani mulți aromâni aveau conștiința că sunt români. Cu valoare sentimentală, menționez aici cazul strămoșilor mei, păstori din satul Papadia (*Papadhi*) care, după reducerea fondurilor alocate de statul român, au solicitat la data de 15 iulie 1901, să li „se trimită un învățător român pentru 80 de băieți de vârstă școlară din satul aromânesc” acceptând să suporte toate cheltuielile, „din sărăcia lor” (cf. *Peyfuss I, p. 78*).

Și tot sătucul Papadia a fost printre primele localități în care s-a constituit o comunitate românească. Actul de înființare s-a semnat în Papadia la 6 iunie 1904 (cf. Zbucă, p.74).

În general, propaganda națională a avut mai mult succes la sate, unde presiunea grecească era mai redusă, dar și locuitorii unor sate de la munte au rămas cu sentimente grecești. Se poate deduce că „*apartenența la partidul românesc sau la cel grecesc era hotărâtă în mare măsură de condițiile locale*” (Peyfuss2, p.172). Partea majoritară avea câștig de cauză.

La începutul anului 1905 România a intensificat demersurile diplomatice pentru recunoașterea aromânilor din regiunile subordonate Turciei, ca o națiune aparte, cu aceleași drepturi pe care le aveau și celelalte popoare din Balcani. Guvernul român a forțat pe turci, chiar printr-un ultimatum, amenințând cu ruperea raporturilor diplomatice în situația în care nu s-ar fi acordat aromânilor astfel de drepturi. În această acțiune, România a fost sprijinită de Germania și Italia, în final, obținându-se și acordul Austriei și al Rusiei care, inițial, s-au opus. La data de 22 mai 1905 sultanul Abdul Hamâd a emis o *iradea*⁽⁶⁾, (publicată a doua zi, 23 mai, stil nou), prin care aromânilor li s-au recunoscut de către Înalta Poartă toate drepturile pe care le aveau și celelalte națiuni din Turcia (cf. Peyfuss1, p.87 și urm.).

Prin iradeaua sultanului Abdul Hamâd a fost recunoscut miletul *uolah(valah)* și această recunoaștere a permis statului român să-i sprijine pe „*românii*” din imperiul turcesc, valahii fiind recunoscuți drept români. Deși în iradeaua emisă „*nu apărea noțiunea millet* (neam, etnie, n.n), *aromânilor le fuseseră așadar recunoscute toate drepturile unui millet, cu excepția aceluia de a avea un șef religios propriu*” (Peyfuss1, p.89).

(6) De câțiva ani, la data de 23 mai, aromânii își sărbătoresc Ziua Națională deși nu formează o națiune în adevăratul sens al cuvântului. Printre altele o națiune presupune și o unitatea de teritoriu, pe care ei nu o au (vezi DEX ed.2007). Poate mai corect ar fi fost ca ei să sărbătorească *Ziua limbii aromâne*, salvarea limbii fiind singurul obiectiv care le-a mai rămas.

După recunoașterea aromânilor ca un popor aparte „se spera într-o ameliorare firească a vieții aromânilor și megle-noromânilor atât sub aspectul manifestării drepturilor politice, cât și al celor culturale și religioase. Evenimentele care au ur-mat au demonstrat însă contrariul”(Coman,p.123).

Din cele prezentate mai sus, rezultă că, inițial, mișcarea națională aromânească a apărut din „dorința completamente apolitică de a folosi limba maternă aromână în școală și în biserică. Abia interesul și elanul național al românilor din Principatele dunărene, care tocmai se uniseră, au ridicat această mișcare pe plan politic care, deși părea pozitiv la început, a fost până la urmă dăunător cauzei aromânilor” (Peyfuss2,p.169). Acțiunea i-a divizat pe aromâni.

Comentariu

Am convingerea că reprezentanții aromânilor au văzut în România o soluție de a-și salva neamul de la grecizare. A fost voința lor de a se apropia de România. Peste această voin-ță s-a suprapus sprijinul României. Probabil că și statul român urmărea anumite interese, din moment ce a fost de acord să fă-că destule eforturi financiare pentru a-i ajuta pe aromâni. Pe lângă ajutoarele materiale, aromânii au beneficiat din partea României și de ajutoare diplomatice. Spre exemplu, **iradeaua din 23 mai 1905, prin care aromânii au fost recunoscuți ca popor aparte, cu drepturi depline, s-a semnat la intervenția României. Numai aromânii, fără sprijinul statului român, nu ar fi putut să-l înduplece pe sultan pentru a semna documentul.** Unii evită să recunoască meritul României în această problemă.

Realitatea este că aromânii simpli nu s-au simțit nicio-dată greci, dar tot atât de adevărat este că nu s-au simțit nici dacoromâni. Numai asemănările lingvistice dintre aromâni și dacoromâni i-a determinat pe unii reprezentanți ai aromânilor să se apropie de România, însă depărtarea dintre cele două po-poare a fost un mare handicap pentru rezolvarea problemelor.

Totuși prin această inițiativă s-au înregistrat unele succese, în special pe linia înființării școlilor românești, chiar dacă predarea nu s-a făcut în limba aromână. Probabil că nici nu era posibil. Deși în școli se foloseau manuale în limba română, mișcarea a fost sprijinită de o mare parte a aromânilor.

Din păcate, odată cu acțiunea unor aromâni de a se îndepărta de Grecia, s-a accentuat și opoziția grecomanilor, precum și disputele dintre Grecia și România. Această situație s-a datorat faptului că, în zonă, fiecare stat își urmărea propriile interese, căuta să-i atragă pe aromâni, altfel spus, propaganda românească nu a fost un fenomen singular; în paralel, a existat și o propagandă greacă, sârbă, bulgară, etc.

2.2. Riposta grecilor și a aromânilor grecomani

Recunoașterea dreptului de „millet” aparține prin iradea din 1905, nu a rezolvat automat toate problemele aromânilor: *„în ciuda recunoașterii oficiale a drepturilor milletului valah mișcarea națională a cunoscut o perioadă de regres, datorat, în primul rând, intensificării acțiunilor antiromânești organizate de grecii din zonă”... „în aceeași direcție s-au manifestat și acțiuni ale comitagiilor bulgari și ale cetnicilor sârbi, însă de o intensitate mai mică”.* Numai perioada *„cuprinsă între victoria Junilor turci (1908) și Războaiele balcanice (1912-1913) a fost una benefică în care s-au putut afirma idealurile naționale”* (Coman,p.127,129).

Grecii nu au fost de acord cu acțiunile României și i-au atras de partea lor și pe aromânii grecomani: *„Cel care vine în orașele sau localitățile mai mari din Macedonia și se informează cine este de fapt conducătorul partidului grecesc, poate fi aproape sigur că va auzi numele unui armân. Profesorii... sunt, cu puține excepții, de origine armână”* (Weigand,p.240).

Cine erau grecomanii? Un răspuns găsim în presa din 1906, reprodus de Stoica Lascu: *„Sunt și ei frați de ai noștri.*

Între ei... vorbesc românește, simt și știu că sunt români..., ba chiar mulți dintre ei se offensează când ar fi numiți într-altfel decât români. Însă influența culturală, tradițiunea veche, idei religioase confuze au dezvoltat întrânsii o manie ciudată, inexplicabilă... luptă pentru cauza greacă, contribuie la exterminarea propriului neam... Grecomanii formează tăria și sprijinul elenismului în Turcia (Macedonia n.n.) unde greci adevărați nu găsești...” (C.L./27.08.2004).

Grecomanii erau mai numeroși: de multe ori, ei au reușit să-i alunge pe învățătorii aromâni. După o vreme, tabăra grecomană era învinsă și se revenea la situația inițială, dar acest lucru se întâmpla numai în localitățile în care pro-românii erau majoritari. Să reținem că, în acea perioadă, Macedonia se afla sub stăpânirea Turciei, a cărei putere era în declin.

Grecia urmărea să obțină o parte cât mai mare din Macedonia, deși în această regiune grecii erau minoritari. Din această cauză, ei urmăreau să-i grecezeze pe aromâni. Tactica stabilită de consulul grec din Salonic spune multe: *„trebuie să sprijinim introducerea și răspândirea limbii grecești în târgurile și în rândul păstorilor transhumanți aromâni..., trebuie depusă toată energia pentru ca atât comitetele din România, cât și oamenii politici români să fie convinși că în Macedonia nu există nici un român, că încorporarea elinovlahilor din Macedonia în statul român nu este numai fizic imposibilă, ci și irealizabilă...” (Peyfuss I, p. 51).*

Propaganda greacă evita să recunoască faptul că în Macedonia, grecii nu au fost niciodată autohtoni. O spune M. Pinetta, consulul italian la Monastir: *„înainte și după era creștină, în istorie nu se zărește nici o urmă de dominație politică și de colonizare grecească în Macedonia, cu excepția porturilor maritime” (Carageani, p. 239).* Dacă nu au existat din vechime, nu aveau dreptul să afirme că aromânii sunt greci.

Se lansau neadevăruri referitoare la numărul aromânilor din Macedonia. Spre exemplu, Janna Stephanopoli a editat o

broșură din care rezultă că sunt foarte puțini aromâni: „*Au trecut zece ani peste visele lui A. Margaritis... (El) a avut la dispoziție visteria românească și ce a obținut? O simplă suspendare temporară a fatalei elenizări, inevitabilă pentru cele câteva mii de cuțovlahi*” (Carageani,p.156). Cert este că nu era vorba numai de câteva mii, dar scopul era să-i deruteze pe aromâni, să le inducă ideea că, în final, acțiunea lui Mărgărit nu va avea nici un viitor.

Mai grav, pe lângă propaganda mincinoasă, grecii au utilizat intimidarea și forța. Un dragoman grec i-a amenințat pe locuitorii din satul Băiasa care i-au alungat pe învățătorii greci: „*fiți atenți, pentru că eu am ordin să vă comunic din partea Guvernului elen că, dacă veți continua... vom face ca teritoriul vostru să fie invadat de două sute de bandiți care... nu o să vă lase nici piatră pe piatră, așa că va trebui să alegeți, sau veți deveni greci sau veți fi complet distruși*”(Carageani,p.48). În aceste condiții, aromânii, de teamă, nu-și mai lăsau copiii la școlile românești, numeroase asasinate fiind comise „*cu complicitatea autorităților elene și a clerului*” (Carageani,p.185).

Odată cu creșterea mișcării naționale a aromânilor s-au intensificat și actele de violență ale bandelor teroriste ale antargrilor greci: „*În numeroase comune s-a ajuns la ciocniri reale între partidele naționale pe de o parte și grecofile pe de alta; Bandele grecești au început să lupte... în toamna anului 1904. Învățători, preoți și notabili aromâni au fost atacați prin surprindere, bătuți sau amenințați cu moartea dacă refuzau să renege ideea națională*” (Peyfuss1,p.66,86).

Acțiunile teroriste erau organizate de armata greacă. Ele erau „*conduse de ofițeri sau de foști ofițeri ai armatei grecești... Pentru a-i teroriza pe acei aromâni care revendicau drepturi culturale în școală și în biserică, aceste bande n-au ezitat să ucidă sute de aromâni*”(Carageani,p.36). De multe ori, gărzile turcești se făceau că nu observă. Poate că nu-i favorizau nici pe greci, dar îi lăsau pe creștini să se războiască între ei.

Alături de greci, erau părtași la asasinat și aromânii grecomani, fapt ce-l determină pe Take Ionescu, prim-ministru al României, care cunoștea bine situația, să afirme: „*Cuțovlahii românizați... nu au vrășmași mai implacabili decât pe cuțovlahii sau albanezii grecomani*” (Trifon1,p.335).

Nici aromânii din tabăra naționalistă nu s-au lăsat mai prejos. Cele două tabere se acuzau între ele. Un fost grecoman povestește cum a trecut în cealaltă tabără, după ce a văzut tenacitatea cu care unii aromâni afirmău că nu sunt greci: „*Oricât de mare ar fi faima Greciei, eu mulțumesc lui Dumnezeu că m-a făcut armân și voiu să trăiesc armân ca și părinții mei*” (Trifon1,p.271). Nu toți gândeau ca el.

Mulți armatoli aromâni erau derutați, astfel că unii dintre ei au început să lupte pentru interesele lor personale, devenind *clefți* (hoți), care atacau numai pentru jaf, ca și albanezii. G.Weigand prezintă câteva exemple de tâlhării reprobabile comise de aromâni în acea vreme (cf.*Weigand,p.213*).

Acțiunile de împotrivire venite din partea Greciei au fost susținute permanent de Patriarhia ecumenică. După ce s-a semnat iradeaua din 1905, patriarhul Ioachim al III-lea „*s-a dus în persoană la marele Vizir pentru a protesta*” și pentru a „*ruga Poarta să ocrotească drepturile vechi de sute de ani, să stăvilească influențele străine și să restabilească vechea ordine acum compromisă*”. Patriarhul susținea atunci o idee falsă: „*nu avea câtuși de puțin cunoștință despre existența vlahilor pomeniți în iradea*” (Peyfuss1,p.91,92), După părerea sa, vlahii nici nu existau în Balcani!

Menționez că, anterior, sârbii și bulgarii beneficiaseră chiar și de independență religioasă. Poziția Greciei era incorectă, mai ales că între biserica română și cea greacă nu existau diferențe dogmatice (Peyfuss1,p.92). Grecii evitau lupta cu sârbii și bulgarii, deoarece aceștia erau mai numeroși.

Grecia nu putea recunoaște o etnie aparte a aromânilor, deoarece în această situație nu ar fi avut nici o justificare să

revendice teritoriile din Macedonia locuite de aromâni: „*Exasperarea grecilor din pricina acestei iradea s-a materializat într-o brutală campanie teroristă... întrucât partida grecească din Macedonia era constituită în cea mai mare parte a ei din oameni aparținând grupului etnic aromânesc*” (Peyfuss1,p.93). Grecii își doreau ca propaganda românească să nu reușească.

În lupta dusă împotriva antaților, aromânii erau înfrățiți cu bulgarii. Multe aspecte din aceste lupte precum și despre atmosfera existentă în Macedonia în primii ani ai secolului al XX-lea se găsesc în însemnările armatolului Cola Nicea, însemnări recuperate și reconstituite de Nicolae Caratană, după cum recunoaște și istoricul N.Cușa care le-a publicat: „*acest jurnal este de fapt opera lui N.Caratană*”, care îl iscodea pe Cola Nicea „*cu întrebări și precizări suplimentare, reușind astfel să completeze jurnalul ținut de revoluționar într-o formă confuză și cu o frază întortochiată*” (Cușa1,p.51).

Din acest jurnal aflăm că scopul urmărit de antați era grecizarea Macedoniei. Înainte de a fi spânzurat de aromâni, căpitanul grec Tellos Agras a recunoscut: „*Elementul grec fiind într-o îngrijorătoare minoritate, trebuie să desființăm din punct de vedere național pe bulgari, pe vlahi, pe albanezi. La o eventuală prăbușire a imperiului otoman, noi nu putem revendica Macedonia, atâta timp cât suntem minoritari... Lupta cu turcii o vom începe abia după grecizarea populației*” (Cușa1,p.64). Pentru aromâni, cea mai dureroasă afirmație a lui T.Agras rămâne viziunea pe care a avut-o la proces: „*Marii învinși veți fi voi, cuțovlahii*” (Cușa1,p.84). Se pare că a avut dreptate. Chiar dacă aromânii n-ar fi luptat pentru românism și ar fi rămas greci, tot învinși ar fi fost, ar fi devenit greci.

Atrocitățile săvârșite de antații greci rezultă și din corespondența diplomatică și presa vremii care relatează sute de crime și distrugeri de bunuri ale aromânilor. Menționez aici numai memoriul lui P.Papazisu, fost institutor, adresat Ministerului de Externe al României în care se arată, „*ceea ce româ-*

nii pătimesc pe plaiurile bătrânului Pind: curge sânge, văduve, vâlul rușinii la fete, case pustiite”(Zbucnea,p.105).

Toate acestea se întâmplau deoarece Grecia își dorea realizarea acelei *megalo idee*, (marele ideal) ce urmărea extinderea teritoriului său până dincolo de Constantinopol și nu pentru că ar fi avut o simpatie deosebită pentru aromâni sau o dorință sinceră de a-i ajuta.

În aceste condiții, România, pe lângă intensificarea activității diplomatice în țările europene, a dispus măsuri economice contra Greciei, ca în final să se ajungă chiar la ruperea oficială a relațiilor cu Grecia la data de 13 iunie 1906, pentru o perioadă de cinci ani (*cf.Peyfuss2,p.179*).

Comentariu

Este posibil ca aromânii grecomani să nu fi avut sentimentul că sunt greci, dar au trecut de partea Greciei, deoarece aveau nevoie de o patrie. Ei s-au lăsat manipulați de autoritățile grecești și de Patriarhia ecumenică, deoarece, teritorial, erau mai aproape de greci decât de români și au realizat că nu își vor putea făuri un stat al lor autonom. Alți aromâni au văzut în România o alternativă la politica de grecizare.

Pentru alegerea făcută atunci, nu ar trebui să fie condamnați nici unii, nici alții. Totuși o precizare se impune: nu pot fi exonerati de vinovăție cei care au folosit forța, au comis jafuri și crime pentru a-și impune ideile proprii. Aceștia au fost, în primul rând, grecomanii care s-au alăturat antaților greci și au folosit teroarea contra fraților lor, cealaltă parte fiind nevoită să riposteze pentru a se apăra.

Propaganda Greciei a fost mult mai puternică, deoarece după cum a recunoscut și căpitanul Agras, grecii, nefiind autohtoni în Macedonia, erau interesați să-i determine pe aromâni să se declare eleni, aceasta fiind singura posibilitate a Greciei de a emite pretenții teritoriale în Macedonia. Grecii s-au impus folosind forța, dar și cu sprijinul Bisericii.

2.3. *Tragicul an 1913*

La începutul secolului al XX-lea situația din Balcani era foarte tulbure. Profitând de declinul puterii turcești, statele Balcanice au declanșat în regiune cele două războaie din 1912 și 1913 care „*au dus la realizarea obiectivelor țintite de unii conducători politici din Balcani încă din secolul al XIX-lea, care însă, nu au ținut cont de mozaicul multiethnic*” din regiune (Coman, p.133). Au rezolvat problemele lor, nu și ale aromânilor.

Ostilitățile s-au încheiat prin semnarea Tratatului de la București din anul 1913 prin care Macedonia a fost împărțită între statele beligerante. Deși la tratativele purtate România a avut o influență importantă, având chiar un rol de arbitru între părțile implicate în conflict, ea nu a urmărit să găsească o rezolvare favorabilă pentru aromâni: „*Bine pentru unii, rău pentru alții, chestiunea macedoneană a fost rezolvată... statele balcanice și-au împărțit ultimile posesiuni ale Imperiului Otoman. Nu însă și chestiunea aromână*” (Trifon2, p.62).

Și aceasta s-a întâmplat, deși „*situația a fost monitorizată cu atenție încă din toamna anului 1912 de către membrii Ligii pentru Uniunea Culturală a Tuturor Românilor și cei ai Societății de Cultură Macedo-Română*” care „*au atras atenția încă odată, opiniei publice din țară și de peste hotare asupra situației și drepturilor legitime*” ale aromânilor. În această perioadă s-a redactat memoriul intitulat *Macedonia macedonenilor* prin care s-a solicitat „*autonomia macedoneană, în care toate naționalitățile să aibe aceleași drepturi și îndatoriri*”. Să mai notăm că „*La începutul anului 1913, o delegație a aromânilor din București pleacă într-un turneu european pentru a susține, în fața cercurilor politice din marile capitale*” situația aromânilor. (Coman, p.133,135). Totuși, nu s-a obținut niciun rezultat.

Guvernul român se lăuda că „*a reușit să asigure respectarea drepturilor macedo-românilor*”, în realitate, după afirmațiile lui V.Arion, „*în textul tratatului de la București nu e-*

xista nimic despre românii din Macedonia, schimbul de note dintre guverne nefiind suficient, nici sigur” (Zbucnea,p.179).

Nu numai că aromânii nu au câștigat nimic, dar au pierdut și ce au avut până atunci, deoarece în urma înțelegerilor convenite, teritoriile în care locuiau ei au fost împărțite între celelalte state din Balcani: Grecia, Albania, Iugoslavia și Bulgaria și, odată cu teritoriile, au fost împărțiți și aromânii. Este adevărat că statele implicate și-au luat obligația de a acorda autonomie școlilor și bisericilor pentru aromâni, dar ele nu și-au respectat promisiunile. După câțiva ani, toate școlile românești au fost închise (*cf.Cardula,p.151*).

Prin împărțirea Macedoniei, aromânii au fost separați prin granițe riguroase care le-au îngreunat deplasările de care se bucuraseră până atunci. Această nedreptate este recunoscută și de N.Iorga care aprecia că, „*la începutul veacului ar fi fost unele posibilități pentru crearea unei Macedonii autonome în care să fie asigurat un statut național și pentru români*” și că, „*odată cu războaiele balcanice, autonomia Macedoniei s-a înecat pentru toate timpurile*”(Zbucnea,p.180). Se vorbește de Macedonia, deoarece Tesalia și Epirul erau deja în statul grec.

Cu multă amărăciune, G.Murnu scria în 1914: „*nu putem să nu exprimăm aici nemărginita durere a sufletului nostru, că frații noștri din Macedonia au de trăit zile cu mult mai amare decât în trecut. Slăbiți, în urma împărțirii lor între patru state și având să lupte cu administrația unor popoare șoviniste și înveninate de ură și dușmănie seculară, rezistența lor devine mai anevoioasă și izbânda lor, o problemă grea pentru ziua de mâine*” (ArmEu, nr.2/2013, p.10).

După patru ani de la semnarea păcii, Dem. Abedeanu scria un trist adevăr: „*România trebuie să fie vigilentă și să repare greșala din 1913, când a semnat sentința de moarte a aromânilor... Atunci, reprezentanții României beți de glorie că, în sfârșit glasul României a fost ascultat, s-au mulțumit să ne vândă ca o marfă de schimb*” (Cardula,p.151-152).

La situația creată se referă și istoricul Enache Tușa: *„Aromânii erau puși în fața unei dure realități care se manifesta în decimarea turmelor de oi. Transhumanța nu se mai putea practica ca pe vremea otomanilor: acum muntele era al unei țări iar valea aparținea altei țări. Cu pașaportul nu hrăneai oile, așa că aromânii au început să cumpere moșiile beilor turci care plecau în Asia Mică. De acolo va veni, însă, dezastrul...”* (Tușa,p.456). Pentru trecerea granițelor erau necesare cheltuieli suplimentare pentru pașapoarte și taxe vamale. Dezastrul la care se referă E.Tușa avea să apară mai târziu, în anul 1923, ca urmare a Tratatului de la Lausanne prin care s-au stabilit granițele dintre Grecia și Turcia. Urmare a prevederilor acestui tratat, au fost aduși din Asia Mică, la schimb cu turcii din Grecia, circa 1,5 milioane de greci care au fost împroprietăriți în Macedonia, limitând astfel drepturile de proprietate ale aromânilor asupra terenurilor.

Din păcate, Tratatul din 1913 a fost o soluție nefavorabilă pentru aromâni, fapt pentru care statul român a fost acuzat, după cum se va vedea din relatările care vor urma. Acum, *„nu se poate schimba istoria, oricât ar fi fost ea de nedreaptă sau de neconvenabilă, pentru unii ori pentru alții”* (Boia, p132).

Istoria a fost nedreaptă numai cu aromânii, numai ei au ieșit în pierdere, deși la tratativele de la București negociatorii au fost, fie aromâni (Eleftherios Venizelos), fie cu rădăcini aromâne (Nikola Pasici și Titu Maiorescu) (cf.Cardula,p.151).

Comentariu

Este o certitudine faptul că în anul 1913, prin împărțirea aromânilor între mai multe state, s-a produs cel mai mare rău poporului aromân, deoarece, prin divizare, s-a pierdut ultima ocazie pentru înființarea, în viitor, a unui stat al lor, autonom. Deși România, în calitate de mediator al Tratatului, a fost acuzată că a permis această divizare, sunt convins că nu se putea împiedica împărțirea Macedoniei. Am în vedere faptul că părțile

implicate în conflict își doreau să obțină un teritoriu cât mai mare din Macedonia și nu ar fi cedat nici o palmă de pământ de dragul aromânilor. Formal, pentru a-și realiza scopurile, toate statele s-au angajat să permită funcționarea școlilor și bisericilor în limba română. Nici țările europene nu și-au făcut probleme în a sprijini un popor mic, precum aromânii.

Probabil că aromânul Eleftherios Venizelos, prim-ministrul Greciei, a fost mulțumit că cea mai mare parte a aromânilor a rămas între granițele statului grec. El se simțea grec și îi socotea greci și pe aromânii din Macedonia, așa cum, în anul 1881, tot greci au fost considerați și aromânii din sudul Epirului și din Tesalia, incluși în componența statului grec.

În situația creată după anul 1913, aromânii au fost nevoiți să lupte în războaiele care au urmat, alături de greci, sârbi sau bulgari, de multe ori războindu-se între ei. Tragic, dar poate că aceasta este soarta popoarelor mici care nu au reușit să-și constituie un stat propriu.

2.4. Evoluții ulterioare

Chiar înainte de izbucnirea războaielor balcanice, frunțașii aromânilor, având de acum formată o conștiință națională, și-au dat seama că idealurile lor nu s-au realizat și că nu se vor putea realiza fără existența unui stat propriu. La această concluzie au ajuns și datorită politicianismului și corupției din România, unde liberalii și conservatorii se acuzau reciproc pentru neasigurarea fondurilor alocate școlilor din Balcani. Sumele alocate erau insuficiente, deoarece, uneori, ele erau deturnate, plătindu-se salarii „*unor persoane care nu predau nimic, pentru că școlile... existau doar pe hârtie*” (Carageani, p.151).

Reprezentanții aromânilor și guvernanții români au apreciat greșit situația, optând pentru „*păstrarea statu-quo-ului teritorial prin continuarea existenței frontierelor otomane până la Marea Adriatică*”. Așa se explică și faptul că „*în timpul*

primului război balcanic o serie de (a)români... au sprijinit pe otomani” (Zbucnea,p.109).

O atitudine asemănătoare aveau și albanezii, astfel că aromânii, în paralel, căutau și o apropiere de Albania. Ideea unei prietenii cu albanezii era mai veche, datând de la începutul perioadei de ocupație otomană, chiar dacă, ulterior, au existat numeroase conflicte cu albanezii musulmani. Exista credința că aromânii „*au fost atât de apropiați de albanezii creștini încât există o zicală sârbească care spune că vlahul cu albanezul sunt frați*” (Djuvara,p.126).

În activitatea sa, și A.Mărgărit încercase o apropiere de Austro-Ungaria, care sprijinea Albania în lupta dusă contra grecilor și a bulgarilor. El vedea rezolvarea problemelor aromânilor prin înființarea unui stat Albano-Macedonean. În acest scop a publicat, încă din 1880, o proclamație către poporul albanez prin care „*grecii erau calificați drept invadatori străini, veniți din Fenicia iar caracterul numeric majoritar al albanezilor și al aromânilor din Albano-Macedonia era scos în evidență*” (Peyfuss1,p.62).

În perioada 1913-1919, reprezentanții aromâni au reluat ideea constituirii unui stat comun cu albanezii. S-au organizat reuniuni, au apărut articole în presă, etc. În timpul Conferinței de pace din 1919, o delegație formată din aromânii G.Murnu, I.Valaori și N.Papahagi au făcut mai multe demersuri în câteva capitale europene și au solicitat, după modelul Elveției, „*crearea unui canton (a)românesc care putea fi alipit... noului stat al Albaniei*” (Carageani,p.244). Cererea lor nu a fost luată în considerare de către Marile Puteri.

În paralel cu acțiunile de făurire a unei autonomii aromâne împreună cu albanezii, s-a reactivat și varianta înființării acelei *Macedonii a macedonenilor* despre care am relatat mai sus. S-a ajuns la această soluție deoarece s-a constatat că, oricum s-ar fi împărțit teritoriul, nu s-ar fi putut evita nedreptățile care ar fi dus la noi dispute. Era necesară existența unui

singur stat pentru toate etniile, deoarece diversele națiuni „se amestecă împrăștiați cum sunt... într-o încâlceală de nedescurcat, se separă aici pentru a se regăsi și a se reîntâlni mai departe... adeseori stabiliți astfel încât în anumite locuri formează mozaicuri cu adevărat bizare” (Zbucnea, p.114). Totuși, după 1913, ideea unei Macedonii autonome era nerealizabilă.

Pentru aromâni ideea era o soluție de compromis, în condițiile în care, cei mai mulți dintre ei nu erau în Macedonia, astfel că prin „crearea unei Macedonii autonome nu s-ar fi rezolvat întru totul problema aromânilor..., mulți ar fi rămas în afara granițelor acestei provincii” (Carageani, p.244).

Nici oficialitățile de la București nu au agreeat constituirea unui stat multiethnic în Macedonia și nu i-au sprijinit pe aromâni la Conferința de pace de la Paris din 1919. Atunci România nu a sprijinit delegația aromânilor în fața Marilor Puteri, fiind interesată mai mult de rezolvarea problemei Transilvaniei, pentru recunoașterea Unirii, prin care s-a constituit România Mare și nu de problemele aromânilor (cf. Zbucnea, p.185).

De fapt, după semnarea Tratatului de la București din 1913, niciun stat nu era interesat să revină la ideea unei Macedonii unite. Grecia nu-și dorea o Macedonie independentă, ea deja acaparase o parte destul de mare, deși în această regiune „grecii erau, în mare parte, aromâni” (Trifon1, p.308).

Pentru înțelegerea corectă a situației aromânilor trebuie amintit și de războiul greco-turc dintre anii 1919-1922, în urma căruia Grecia a „trebuit să semneze un acord ce viza un schimb de populație cu Turcia... Se estimează că aproximativ 1500000 de greci și 400000 de musulmani... au fost afectați de aceste măsuri” (Coman, p.142). Acest schimb de populații avea să influențeze în mod nefavorabil situația aromânilor.

După ultimul război mondial, C. Papanace, aflat în exil, a reluat ideea constituirii unei Macedonii independente, organizată după modelul cantonal, în mare parte descentralizat, existent în Elveția. Din cauza instaurării comunismului, el își dorea

„crearea în Europa a unui spațiu izolat între sferele de influență sovietică și americană, spațiu care să amortizeze acutele diferențe între cei doi coloși și să le arbitreze în vederea menținerii echilibrului mondial”(Papana1,p.55).

Papanace era convins că: *„singura soluție era crearea Federației statelor balcanice în climatul autohtonismului și pe principiul libertății și egalității popoarelor” (Papana1,p121).*

În acest scop, a întocmit numeroase memorii către mai multe organizații internaționale, inclusiv la ONU, solicitând drepturi pentru poporul aromân printr-o *„unificare balcanică ce urma să preceadă în viziunea sa „Statele Unite ale Europei (Zbucnea,p.260).* Nimeni nu l-a luat în considerare.

Comentariu

Sunt de acord cu cei care afirmă că reprezentanții aromânilor au făcut eroarea de a căuta rezolvarea problemelor lor în condițiile menținerii Imperiului Otoman, într-o perioadă în care acesta își trăia ultimile clipe și nu avea nici o influență.

Ideea de constituire a unui stat multiethnic, acea Macedonia a macedonenilor, după anul 1913, era nerealizabilă deoarece celelalte state căzuseră deja de acord, prin tratative, pentru împărțirea Macedoniei. Nici un stat nu ar mai fi renunțat la un teritoriu obținut, pentru a fi cedat aromânilor. Din aceleași considerente, nu era viabilă nici soluția constituirii unui canton aromânesc alipit la statul albanez, grecii n-ar fi renunțat la Tesalia și Epir, regiuni în care aromanii erau majoritari.

Prin ambele soluții nu s-ar fi putut elimina nedreptățile, deoarece grecii, sârbii, bulgarii, albanezii și aromânii ar fi rămas în continuare împărțiți în două sau mai multe state. Oricum, aranjamentele ar fi trebuit făcute în timpul tratativelor de pace din 1913, deoarece după încheierea păcii orice încercare de a rezolva ceva în favoarea aromânilor era sortită eșecului. Problema era dificil de rezolvat și România nici nu a încercat să găsească o soluție. În final, ultimul cuvânt l-au avut Marile

Puteri ale Europei, care, prin hotărârile luate la Conferința de Pace din 1919, nu au ținut cont de dorințele aromânilor, un popor puțin numeros și împrăștiat printre celelalte neamuri.

Cu atât mai mult, nu am putut înțelege dorințele utopice ale lui C.Papanace, lansate după încheierea celui de al doilea Război Mondial, atunci când în Europa de sud-est se instalase deja comunismul și „chestiunea aromânească” a devenit tabu.

2.5. Emigrarea în Cadrilater

La scurt timp după ce aromânii au fost împărțiți între cele patru state din Balcani, a urmat o nouă divizare a lor. După anul 1925, o parte a aromânilor din Macedonia au părăsit locurile de baștină și s-au stabilit în Cadrilater, numit și Dobrogea Nouă, teritoriu luat de România de la bulgari în anul 1913.

Cei care au ales să vină în Cadrilater au fost determinați de înrăutățirea situației lor: *„Teroarea grecească din perioada 1905-1908... s-a soldat cu uciderea a sute de aromâni”*. Nu numai din cauza presiunilor antaților greci au avut de suferit aromânii. După 1913, fiecare stat din Macedonia *„aplica o politică dură la adresa minoritarilor, astfel că aromânilor le era teamă să-și decline obârșia”* (Negoiță, p.237,239).

Aromânii au primit lovitura de grație după războiul greco-turc din anii 1920-1922, deoarece li s-au restrâns suprafețele de care beneficiaseră înainte pentru practicarea păstoritului: *„cca 1,5 milioane de greci au fost nevoiți să părăsească Asia Mică..., refugiindu-se între granițele statului național grec. Majoritatea au fost colonizați în Tracia și mai ales în Macedonia, în zonele compact (a)românești, a căror caracter etnic a fost astfel substanțial modificat”* (Zbucnea, p.190).

Autoritățile elene au urmărit creșterea numărului grecilor din regiune pentru a accelera procesul de grecizare a aromânilor: *„În Grecia veche au fost instalați numai 10% din refugiați iar în Macedonia grecească, restul de 90%”* (Cușă, p.141).

Grecii au comis multe abuzuri: „*Au fost ocupate abuziv hoteluri, case și proprietăți, orașele și târgurile prospere au fost inundate de mulțimea de refugiați greci... locuințele aromânilor au fost ocupate cu forța și avutul fiecărei gospodării a fost expropriat fără nici un fel de act legal*” (Tușa,p.450).

Din aceste cauze unii aromâni au solicitat emigrarea în România. „*Primii pionieri ai colonizării vor fi aromânii din Veria, care, în luna februarie 1922, într-un memoriu adresat revizorului școlilor din Macedonia, au sondat intențiile Bucureștiului de a accepta o eventuală stabilire a aromânilor în țară. Documentul a fost reluat în 1923... adresat unor personalități ale vieții politice și culturale din România. Autoritățile de la București nu păreau a fi interesate de problema emigrării aromânilor*” (Negoiță,p.240);

După opinia lui E.Tușa „*Aromânii ar fi plecat și dezorganizat deoarece nu mai puteau trăi în locurile de baștină știut fiind faptul că fenomenul emigrării nu era ceva nou la aromâni*” (Tușa,p.451).

Această idee rezultă și din studiul lui Vasile Muși: „*cei hotărâți să emigreze, în condițiile în care nu mai puteau să trăiască în locurile de baștină, oricum ar fi emigrat, cu sau fără vreun sprijin, mai ales că acest fenomen nu era nou printre ei, un exemplu în acest sens fiind coloniile acestora din Statele Unite ale Americii*” (Coman,p.146)

Aromânii „*au organizat un Congres la Veria*” unde s-a decis „*emigrarea în masă a aromânilor*” (Negoiță,p.241).

Unii intelectuali s-au opus emigrării. Spre exemplu Siameon Mândrescu, președintele Societății *Grai Nou*, era de părere că: „*nu emigrarea trebuie susținută ci acele demersuri pe lângă autoritățile de la București, care să ia măsurile necesare pentru a pune capăt prigoanei la care sunt supuși confrății din Grecia*” (Coman,p.146). Astfel de opinii au exprimat, printre alții, G.Murnu și I.Valaori, care considerau că părăsirea Macedoniei este contrară intereselor generale ale aromânilor.

Totuși aromânii și-au urmărit interesele personale, au ales emigrarea. La începutul anului 1925 a sosit la București o delegație formată din 14 celnici aromâni, condusă de Gh.Celea. Solicitățile delegaților au fost respinse categoric la Ministerele de Externe și Finanțe ale României. (cf.Cușa2,p.134 și urm.)

Unele promisiuni s-au obținut numai de la A.Constantinescu, ministrul agriculturii, probabil impresionat fiind de bătrânul celnic Iancu Cepi, care nici nu știa românește: „*Tu mânia ta șadi bana noastră, i nă l'ia tu Rumânie i nă arucă tu amari*” (Cușa2,p.141). (În mâna ta șade viața noastră, ori ne iei în România ori ne arunci în mare). În final, după multe alte insistențe, Guvernul României a fost de acord cu colonizarea solicitată. Rezultă că emigrarea în Cadrilater nu s-a făcut din inițiativa României, cum se afirmă în prezent de către unii aromâni.

Deși, la început, s-a apreciat că din cauza apropierii de limba română, dar și din cauza întreruperii legăturilor cu comunitățile de origine, aromânii din România vor fi asimilați mai rapid, acest lucru nu s-a întâmplat. O dovadă în acest sens o constituie numărul mare al operelor literare de calitate apărute aici în aromână, chiar și în epoca comunistă: „*sentimentul de apartenență la o comunitate distinctă a dăinuit și ei și-au conservat limba uneori mai bine decât comunitățile de care s-au separat plecând în România*” (Trifon1,p.473).

Situația a fost diametral opusă în Balcani: „*În Grecia și în Albania, în Bulgaria și în fosta Iugoslavie, elementul aromânesc nu a prezentat, timp îndelungat, decât foarte puțin interes sau niciun fel de interes... într-o țară precum Grecia, țară în care se află o bună parte a populației aromânești*”⁽⁷⁾ și

⁽⁷⁾ După cercetările lui Thede Kahl, în prezent numărul aromânilor din Balcani se apreciază la 300.000 în Grecia, 100.000 în Albania, 25.000 în R.Macedonia și 4.000 în Bulgaria, cu o notă pentru R.Macedonia unde unii aromâni de acolo afirmă că ei ar fi 80.000. (cf.Gica, pp. 45, 50, 60, 72). Sunt numai păreri, numărul exact al aromânilor nu s-a știut niciodată și este greu de estimat și în prezent.

unde s-au născut atâtea scriitori aromâni, producția literară aromânească a fost întotdeauna marginală” (Trfl,p.51,64). În Balcani, după anul 1945, școlile românești au fost închise și în perioada care a urmat nu s-a scris deloc în limba aromână.

În Cadrilater aromânii s-au simțit români și s-au pus la dispoziția României. „Dacă românii din Vechiul Regat au fost speriați de incursiunile comitațiilor (ale luptătorilor bulgari) și au sfârșit prin a pleca din Cadrilater, aromânii în schimb au rămas, s-au organizat și au luptat”(Tușa,p.463).

Atât aromânii care au venit în România, cât și cei care au rămas în locurile de baștină au avut de suferit. În România ei au fost nemulțumiți deoarece autoritățile românești nu și-au respectat promisiunile. Încă din acei ani, N.Iorga, de la tribuna Parlamentului, deplângea situația în care au ajuns aromânii în Cadrilater, după ce, mai întâi, a avut multe cuvinte de laudă pentru ei: „oameni care au dat în civilizația națională proporțional înfinit de mult, oameni care sunt..., cu mult mai deștoinici decât noi; nu există unul din ei care, pus în orice situație, să nu fie în stare a se descurca, sunt marii creatori de cultură din toată Peninsula Balcanică, și pe oamenii aceștia i-am smuls de la casele lor; i-am transportat pe pământ românesc, din neagricultori i-am făcut agricultori, din oameni de oraș i-am făcut oameni de sate, ne-am bătut joc puțin de speranțele lor” (Tușa,p.465).

Situația este recunoscută și de istoricul Gh.Zbucnea: „Cert este că o parte din cei veniți din Macedonia au fost nemulțumiți, în majoritatea cazurilor pe bună dreptate, de atitudinea autorităților românești. Așa se explică de ce, pe lângă alte cauze, un număr de români macedoneni s-au integrat în mișcarea legionară după 1930” (Zbucnea,p.213).

Nici soarta celor care au rămas în Grecia nu a fost mai bună. La sfârșitul ultimului război, aromânii de acolo, divizați fiind, au fost implicați în războiul civil. Unii s-au atașat forțelor democratice, alții celor comuniste, ajungându-se să se războias-

că între ei. După terminarea ostilităților, primii au fost decorați de regimul regal pentru loialitate, ceilalți au fost arestați sau deportați prin diverse insule, existând chiar apeluri de a fi exterminați. (cf. Zbucnea, p. 222-223). Să mai adăugăm și faptul că a existat și o perioadă, în timpul dictaturii coloneilor, între anii 1967-1974, în care aromâna era interzisă complet.

Comentariu

Colonizarea aromânilor în Cadrilater nu a fost o soluție fericită. Noua divizare a dus la diminuarea numerică a celor rămași în Balcani, (deja împărțiți în mai multe state), la slăbirea puterii lor de a acționa în viitor, chiar dacă pentru aromâni, lu-ați individual, a fost bine. S-a repetat ceea ce s-a întâmplat de-a lungul timpului, plecarea în diaspora pentru un trai mai bun.

Colonizarea s-a făcut la cererea aromânilor, deoarece în teritoriile de baștină nu mai aveau condiții bune de trai. Ei nu au fost influențați în niciun fel de statul român. Din contra, acesta a avizat colonizarea după mai multe intervenții ale reprezentanților aromâni și apoi a urmărit chiar limitarea numărului de coloniști. Înainte de a părăsi localitățile din Macedonia, mulți aromâni au venit în Cadrilater, au văzut condițiile existente și au hotărât în deplină cunoștință de cauză.

În prezent sunt unele păreri din care rezultă că strămutarea aromânilor în Cadrilater s-a făcut numai în interesul statului român, care își dorea să majoreze ponderea populației de origine românească în Cadrilater. Este adevărat că și România a avut interes să-i aducă, altfel nu ar fi aprobat colonizarea, dar inițiativa a aparținut, exclusiv, aromânilor. Cei care acuză, pe nedrept, statul român că i-a manipulat pe aromâni să părăsească Macedonia pentru propriile interese ale României, nu sunt informați, nu cunosc suferințele îndurate acolo de aromâni, ororile comise de antații greci, pagubele suportate de aromâni în timpul războaielor balcanice și nici că ajutoarele umanitare primite, multe sau puține, au venit numai din partea

României. Restrângerea suprafețelor pentru pășunat, după venirea grecilor din Anatolia, a fost picătura care a umplut paharul.

Pe de altă parte, consider că nu poate fi luată în considerare nici ideea susținută de alte persoane, că aromânii au venit în România numai din dorința de a-și păstra limba. Adevărul este că prioritate a avut interesul aromânilor de a-și asigura un trai mai bun, așa cum alții au plecat în multe alte locuri.

Din relatările persoanelor în vârstă, am aflat că aromânii erau mulțumiți de traiul lor din Cadrilater, chiar dacă unii dintre ei au fost nevoiți să țină piept comitagiilor bulgari care își revendicau Cadrilaterul. Acolo, în majoritatea localităților, aromânii s-au așezat după cum erau grupați în satele pe care le-au lăsat în Macedonia. Numai că, după 15 ani de la sosirea primului vapor, au fost nevoiți să-și părăsească din nou locuințele, ca urmare a cedării Cadrilaterului în septembrie 1940. A urmat un nou refugiu, cu multe alte greutăți. Aromânii, în cea mai mare parte, au fost repartizați în județele Constanța și Tulcea. Aici, în Dobrogea Veche, au apărut alte nemulțumiri. La început, aromânii s-au confruntat cu unele adversități din partea românilor băștinași, apoi, după instalarea comunismului, au avut mult de regretat, în special, din cauza pierderii proprietății asupra pământului, cu precizarea că nu au fost numai ei cei care au suferit, ci și românii.

2.6. Atacurile grecilor au continuat

Grecia nu a uitat, mult timp, atitudinea României și, prin vocea reprezentanților aromânilor grecomani, a continuat s-o atace și după anul 1925. Iată câteva exemple:

În anul 1939, arheologul A.Keramopoulos, aromân din Grecia, printr-un discurs rostit la Academia din Atena, a lansat un atac dur la adresa României pe motiv că aceasta i-a sprijinit pe aromâni. El afirma: „*kuțovlahii sunt poate cei mai curați dintre elini, fiindcă erau cei mai puțin expuși la amestec*”

(Papana2,p.75). Teoria lui a fost combătută cu argumente filologice și istorice de către Th. Capidan la Academia Română.

Deși a susținut mereu că aromânii sunt greci, prin Tratatul de pace din 1913, Grecia a recunoscut etnia aromână: „*Guvernul grec va da biseriilor și școalelor macedo-române... deplina libertate a funcționării în limba română*” (Cândrov1,p. 149). Apoi Keramopoulos a revenit la vechile teorii, fapt ce demonstrează că totul a depins de interesele politice de moment.

În realitate, aromânii nu au fost niciodată greci. Ei au zis și zic și acum: „*Bună seara și nu kalispera, bună ziua și nu kalimera, om și nu andros, apă, pâine, ficior, etc și nu nero, psumi, ghios... Și numără: unu, doi, trei, patru, ținți și nu enas, dhia, tria, tesero, pendî*” (Cândrov1,p.149).

Un alt aromân din Grecia, N.Katsanis a atacat intervenția României în Balcani: „*la originea decăderii cuțovlahilor se află, pe lângă circumstanțele istorice, propaganda românească... numeroși vlahofoni, pentru a nu se identifica cu «românizării» care vorbeau aceeași limbă cu ei, impun utilizarea exclusivă a limbii grecești în familiile lor și consideră utilizarea propriei limbi drept zadarnică și dăunătoare*” (Trifon1,p.442).

Inițial această idee a fost redată de G.Weigand: „*De când a luat ființă mișcarea națională, procesul de grecizare pe pământul grecesc s-a accelerat, deoarece, în timp ce odinioară nu era nimic ieșit din comun a vorbi armânește, acum oamenii evită intenționat să mai vorbească această limbă*” (Weigand,p. 311). Mai corect spus, procesul de grecizare exista, era inevitabil. Este posibil ca intervenția României să-l mai fi accelerat, după cum, este posibil ca grecomanii să fi renunțat la limba lor, din cauza terorii instalate atunci de statul grec.

Situația de acolo s-a schimbat în a doua parte a secolului al XX-lea: „*aromânii din Grecia nu sunt o amenințare pentru stat și de aceea sunt folosiți de greci pentru a demonstra atitudinea liberală față de minoritățile lingvistice*” (Kahl, p.58). În realitate, aromânii s-au consolat, neavând altă soluție.

Totuși manifestările contra aromânilor ale unor extremești au continuat. Spre exemplu, în 1984, ziarul *Stohos* scria: „*Unde îi întâlnești pe acești așa-ziși vlahi, - pe stradă, la iarmaroc, în birouri, la locul de muncă, rupeți-le picioarele și smulgeți-le limba! Aici e Grecia și ea aparține grecilor*” (Cândrov1, p.177). În Grecia, unii vor spune că sunt cazuri izolate.

Cu siguranță, nu vorbim de cazuri izolate. În mod repetat, sunt atacați aromânii din România. Ziarul *Pontiki* din 29 iunie 1984, a denigrat activitatea lui George Murnu care, în trecut, s-a opus grecizării aromânilor. Apoi a condamnat Academia Română pentru faptul că a reeditat cartea „*Studiu cu privire la românii de peste Dunăre*” a lui G.Murnu și pentru că în România se intenționa editarea „*în limba cuțovlahă a (unei) antologii din poeziile lui M. Eminescu*”. Autorul articolului continuă: „*Gruparea cuțovlahilor din București a și înnebunit întrucât continuă să dea burse grecilor de origine cuțovlahă*”, adică aromânlor. Sunt pretenții absurde! Mai grav este faptul că astfel de atacuri „*s-au repetat în același ziar în 1985 și în 1986 și demonstrează că rasismul și șovinismul se manifestă chiar în mass-media, fără ca guvernul grec să condamne aceste accente xenofobe*” (Carageani,p.51 și nota 7,p.73).

Și în prezent grecii nu-i văd cu ochi buni pe cei din România. Kira Iorgoveanu Manțu deplânge incidentul petrecut la adunarea populară din 2011 de la Aminci (Grecia): „*Organidzatorilji ghinuiră vinita armânjiloru ditu Arbinishii, di Skopje, Bituli, ama nu adusiră aminti di marea parree di armânji ditu Rumunii. Zoe Carabash, cari avea-ndreaptă vinita a unui autobuzu, s-dusi la organidzatori shi-lj plâcârsi s-ghinuiască shi FA (Fara Armânească) ditu Rumunii. Ama, aestă normală tinjiseari, uminească shi armânească, nu s-featsi. Armânjilji ditu Rumunia avea bătută cali lungă*”. (Organizatorii au dat binețe venirii aromânilor din Albania, din Skopie, Bitolia, dar nu au pomenit de marele grup al aromânilor din România. Zoe Carabaș, care pregătise sosirea unui autobuz, s-a dus la organizatori și i-a

rugat să anunțe un bun venit și pentru Asociația FA din România. Dar acest normal respect, omenesc și aromânesc, nu s-a făcut. Aromânii din România au bătut cale lungă). Din această cauză autoarea articolului s-a întrebat retoric: „*Isturia nâ-mpârtsâ fârâ s-nâ-ntreabâ, ama câ tse nâ-mpârtsâmu sh-noi?*” (*ArmEu.nr.3/ 2013,p.12*). (Istoria ne-a împărțit fără să ne ntrebe, dar de ce ne împărțim și noi?).

Thede Kahl susține că grecomanii își mențin interesele din trecut, ocolind adevărul istoric: „*Lazaru își exprimă mira-rea asupra faptului că cercetătorii germani, chiar și acum, văd în Weigand un cercetător de renume în ciuda faptului că legăturile sale cu propaganda românească sunt demult cunoscute*” (*Kahl,p.86*). Weigand nu a favorizat România, dovadă că unii reprezentanți ai aromânilor au oprit festivitatea de lansare a cărții la Constanța, ca fiind o carte antiromânească.

Tot de la Thede Kahl aflăm că A.Lazaru denaturează spusele autorilor străini, fără a le reda corect ideile, citându-i din memorie. De fapt, Lazaru nu îi folosește ca sursă pe Weigand, Pouqueville, Hâciu, Cavallioti, etc, care au alte opinii decât cele ale sale (*cf.Kahl,p.87-89*).

Despre atitudinea aromânilor din Grecia a relatat și V. Barba. La o întâlnire a aromânilor ce a avut loc în 1992 la Tirana, delegația din Grecia a părăsit sala atunci când a luat cuvântul ambasadorul României, deoarece acesta a vorbit în românește. Ei nu vor să audă *limbă xeană* (străină), dar, în același timp, nu-și fac probleme atunci când la întrunirile din Grecia, le vorbesc aromânilor numai în limba greacă. (*cf.Trifon2,p.168*).

De fapt, ei nu vor să audă nici limba aromână, ci numai greaca. Este menționat incidentul din anul 1999, atunci când Thede Kahl, unul din invitații la Congresul Elenismului Vlahofon de la Salonic, nu a mai fost lăsat să-și țină comunicarea deoarece a început să vorbească în aromână (*Trifon1,p.471*). Aceste exemple dovedesc că interesele politice sunt mult mai puternice decât respectarea unor principii liberale.

Comentariu

Era normal ca, după încetarea intervenției României în Balcani și, mai ales, după colonizarea unei părți a aromânilor în Cadrilater, atacurile grecilor să înceteze. Unii și-au ales Grecia, alții România, fiecare având nevoie de o patrie a lor. Totuși sentimentul de ură al politicienilor greci pentru români fiind prea puternic, s-a menținut mult timp. S-a ajuns în situația că unii aromâni din România, sau diaspora, să nu-și poată vizita rudele din Grecia. Ei aveau interdicție, fiind acuzați că ar putea desfășura propagandă anti grecească printre aromâni. Grecia, care se pretinde a fi o țară democratică, nu a putut uita faptul că intervenția României în Balcani a zădărnicit pentru o perioadă de timp planurile lor de grecizare a aromânilor din regiune.

2.7. Aprecieri critice referitoare la poziția României

După mai bine de un secol de la intervenția statului român în Balcani, se aud voci de blamare a României pentru modul în care a tratat problemele aromânilor. Deși au existat și opinii favorabile, două din aceste atacuri s-au auzit mai des:

2.7.1. România este condamnată că ***nu a organizat învățământul cu predarea în limba aromână*** ci în limba română.

Iată o părere a lui Simion Mehedinți: „*în loc să le ajutăm dialectul lor, i-am pus pe copiii aromânilor să citească aceleași cărți ca și în București*” (Trifon1,p.405).

Și M.Caragiu Marioțeanu a apreciat că intervenția în Balcani a statului român a fost o eroare: „*România... nu trebuie să mai repete greșala comisă acum mai bine de un secol și un sfert, intervenind în învățământ (în româna literară... în timp ce copiii aromânilor își pierdeau limba maternă și nu știau nimic despre istoria lor, despre cultura și personalitățile lor) și în biserică, unde se oficia slujba în limba română literară*” (Matilda1,p.14). Acum, unii afirmă că absolvenții acelor școli

au rămas „analfabeți” pentru limba aromână și au dreptate, dar nimeni nu răspunde la întrebarea: era posibil?

O părere asemănătoare are și N.S.Tanașoca: „*mai puțin înclinat să identific vinovății, acolo unde sunt nevoit să constat fatalități istorice, socotesc că orice eventuală tentativă a României de a-și asuma răspunderea politică a redeschiderii chestiunii aromânești, fie și în alți termeni decât altădată, nu ar fi nici realistă..., nici propice aromânilor... Astăzi, ca și în trecut, ultimul cuvânt în definirea identității naționale și proiectarea viitorului lor nu poate fi rostit în chip legitim și credibil decât de înșiși aromânii care nu și-au părăsit locurile de baștină*” (Tanașoca2,p.11).

Totuși N.Ș.Tanașoca consideră „*drept absurdă ideea unui învățământ în limba aromână, fără a recurge la româna literară*” (Trifon1,p.443). Probabil că el se referă la școlile pentru aromânii din România, deoarece acum este, practic, imposibil să se utilizeze limba română literară în școlile din Balcani.

Școlile românești au mai generat un fenomen neplăcut: „*Mulți din absolvenții... școlilor secundare din Peninsula Balcanică, continuându-și studiile în România, de multe ori rămânneau acolo, croindu-și propria lor viață și nealăturându-se celor din mijlocul cărora plecaseră și care aveau nevoie de o elită instruită*” (Zbucnea,p.92).

După ce prezintă cauzele părăsirii locurilor natale, C. Papanace face o remarcă, fără a o comenta: „*Vocația pentru diasporă a aromânilor... a creat din școlile românești adevărate centre de expatriere în România*” (Papanal,p.235).

Încă din 1890 G.Weigand prevedea lipsa de perspectivă a intervenției statului român: „*Succesele de până acum nu stau însă, cu siguranță, în relație corectă cu jertfele aduse. Am arătat... ce risipit trăiește populația armână și am dovedit... ce mică parte are acest sentiment național*” (Weigand,p.311).

Referindu-se la intervenția României, N.Trifon precizează: „*Chiar dacă le-a permis, mai ales pe plan cultural, să*

iasă din izolare, asistența acordată de statul român nu oferea aromânilor o perspectivă clară: nici politic (statul român nu e limitrof), nici lingvistic (promovând în școlile sale limba română, a contribuit la românizarea anumitor aromâni)”(Trifon 2, p.106). Depinde ce vrei să alegi, alternativa era grecizarea!

2.7.2. România a mai fost acuzată că **nu a urmărit să le facă aromânilor un stat autonom**. Este criticată poziția pe care a avut-o statul român în timpul tratatelor pentru semnarea Tratatului de pace din 1913 și că România i-a sprijinit pe „frații” lor din Balcani, nu chiar dezinteresat. Există păreri că aromânii au fost considerați numai o monedă de schimb ca, ulterior, România să poată obține Cadrilaterul de la bulgari. Acuzația se bazează, printre altele, pe o declarație a lui Take Ionescu făcută în fața trimisului austriac Schonburg: „aromânii nu ar trebui să fie pentru București altceva decât un eventual obiect de compensare față de Bulgaria, în cazul constituirii anumitor constelații politice în Peninsula Balcanică” (Peyfuss1,p.76).

După ce analizează și unele declarații similare ale lui I.Brătianu, dar și dorința României de a influența Guvernul Austro-Ungariei de a acționa în favoarea aromânilor, Max D. Peyfuss ajunge la concluzia că acuzațiile sunt „lipsite de temeinicie... Evoluția istorică le infirmă”(Peyfuss1,p.83).

Ulterior, el revine cu noi precizări: „Macedonia a fost mai bine dotată în școli decât regiunile din Europa Centrală. România a luat parte la această acțiune, dar... ea nu putea pretinde nici un teritoriu în Macedonia. Avea alte motive... să bată fierul când e cald. Argumentul invocat adesea – aromânii ca monedă de schimb – nu e confirmat” (Peyfuss2,p.178). Am putea presupune că Peyfuss are o poziție neutră. Faptul că în Macedonia au fost multe școli este datorat concurenței: atât grecii, cât și românii doreau să-i atragă pe aromâni la școlile lor.

România nu și-a pus problema ca și aromânii să beneficieze de un stat sau de o regiune autonomă în Balcani. După

părerăa lui Elisee Reclus nici nu era posibil dat fiind situația existentă atunci în regiune: „*Ce este sigur este că din punct de vedere geopolitic edificarea unui stat național aromân era, de la bun început, greu de conceput*” (Trifon2,p.45).

Max D.Peyfuss e de părere că România nu trebuie să fie acuzată, deoarece deciziile erau luate de Marile Puteri ale Europei: „*Fără îndoială nu Pacea de la București, ci schimbările cu grave consecințe în toate domeniile vieții din ultima jumătate de veac sunt cele care au dat lovitura de grație mișcării naționale aromânești*” (Peyfuss1,p.119). La puțin timp după războaiele balcanice a început și Primul Război Mondial.

2.7.3. Există și **păreri pozitive legate de poziția României**, deși intervenția statului român pare a fi fost zadarnică, din moment ce acum nu există garanții de salvare a limbii:

M.D.Peyfuss face două precizări: fără intervenției României, aromânii „*ar fi fost absorbiți, pe nesimțite, de lumea greacă*” (Peyfuss1,p.120). „*Trebuie să recunoaștem că Apostol Mărgărit... cu mijloacele disponibile în acel moment, a făcut să stagneze o vreme grecizarea aromânilor începută încă din secolul al XVIII-lea, dacă nu mai devreme*” (Peyfuss2,p.176,177).

Gh.Carageani: „*fără acest sprijin (intervenția României în Balcani) aromânii nu ar mai fi continuat poate să existe ca entitate națională distinctă în secolul al XX-lea și mai cu seamă în ultimii patruzeci de ani*” (Carageani,p. 213).

N.Trifon: „*Pentru a evita orice neînțelegere, trebuie însă reamintit că statul român a intervenit la cererea și cu concursul activ al fruntașilor aromâni ostili tentativelor hegemonice ale naționaliștilor și statului grecesc. Altă carte ei nu aveau de jucat. Fără intervenția României, poate că nu s-ar vorbi azi despre aromâni, decât la trecut*” (Trifon2,p.95).

Deși rezultatele nu au fost favorabile pentru aromâni, poziția publică a fruntașilor aromâni din România, în perioada interbelică, era foarte clară: „*aceasta e țara noastră, a făcut ce-*

a putut pentru noi, suntem români, fideli angajamentelor anterioare, alternativa constând în salvarea patrimoniului nostru, ceea ce nu e posibil decât în (și cu) România, în celelalte state, situația fiind definitiv blocată” (Trifon2,p.95).

Această poziție se manifestă și în prezent la mulți aromâni din România. Probabil, ei au în vedere că: *„Nu Roma, nici Viena, sau Parisul, și cu atât mai puțin Atena, Sofia, sau Belgradul, ci Bucureștiul a sărit în ajutorul aromânilor care erau deseori victimele agresivității mișcărilor naționaliste din regiune”,* chiar dacă este recunoscut și un alt adevăr: *„Benefic la început... sprijinul se va dovedi cu timpul limitat, ambiguu..., nu chiar dezinteresat.”(Trifon2,p.46).*

Comentariu

Dacă avem în vedere părerile specialiștilor, putem afirma, fără a greși, că statul român a intervenit în Balcani numai la cererea unor reprezentanți ai aromânilor. Nu în interesul României au acționat aromânii Atanasescu, Averghie, Mărgărit, etc. care au căutat o soluție pentru evitarea grecizării.

Prin deschiderea școlilor românești, o parte a copiilor aromâni din Balcani a fost școlarizată în limba română. Se spune că a fost o acțiune greșită. Consider că, în condițiile existente atunci, inițiativa a fost numai parțial greșită, în sensul că în paralel cu predarea unor obiecte de studiu în limba română, ar fi trebuit să se mențină în programa școlară și orele de limbă și cultură aromână, ore care au existat la începutul organizării sistemului școlar. Numai renunțarea la aceste ore a fost o acțiune greșită. Am în vedere faptul că atunci, ca și acum, nu era posibilă organizarea învățământului numai în limba aromână.

Nu îi înțeleg pe cei care acuză statul român, deoarece fără intervenția acestuia, toți aromânii ar fi devenit greci. Atât înainte, cât și după intervenția României în Balcani, copiii aromânilor de acolo au frecventat școlile cu predare în limbile greacă, albaneză, etc și continuă s-o facă și acum. Nu cred că este un câștig mai mare dacă ei s-au grecizat, albanizat, etc, decât

dacă, urmare a intervenției statului român, au devenit români. Alternativa de a nu deveni nici români, nici greci, nu a existat. A fost o încercare, atât s-a putut atunci. Este posibil ca, în lipsa celor două conflagrații mondiale care au urmat, alta să fi fost situația aromânilor de azi. De fapt, și înainte de apariția propagandei românești, mulți aromâni au emigrat în România, considerându-se mai apropiați de români, în timp ce alții au rămas în localitățile lor de baștină. Până și T.A.Cavalioti, deși promova limba greacă, îi considera pe vlahi ca fiind frați ai dacoromânilor. Aceiași credință au avut-o M.Boiagi, Gh.Roja, etc, astfel că putem spune, fără a greși, că apropierea de România nu s-a datorat propagandei statului român.

Există voci care acuză România pentru faptul că, și în prezent, mai acordă burse de studiu pentru copiii aromânilor din Balcani. Se consideră că beneficiarii acestor burse vor uita aromâna și vor deveni români. Alta poate fi cauza renunțării tinerilor la limba aromână dacă avem în vedere faptul că un copil din România care primește o bursă în Anglia, nu-și uită limba maternă. Toate statele acordă burse de studiu. Aromânul care primește o bursă de studii în România își uită limba maternă tot așa cum o uită și tânărul care nu a primit bursă, sau a primit-o de la statul grec.

În legătură cu acuzația adusă României că nu i-a ajutat pe aromâni la semnarea Tratatului de pace de la București, rămân la părerea exprimată mai sus, atunci când m-am referit la tragicul an 1913, că statele din Balcani nu ar fi permis existența unui stat autonom al aromânilor. Este mult mai ușor să critici fără să aduci soluții, fără să ai în vedere condițiile obiective ale situației și că, atunci, România nu putea face minuni.

3. O NOUĂ SCHIZMĂ

3.1. *Inițiativa de la Freiburg*

În anii optzeci ai secolului trecut, unii aromâni au căutat noi soluții pentru a-și salva etnia, pentru evitarea asimilării lor de către celelalte neamuri. Și de această dată, mișcarea a pornit de la cei aflați în diaspora. În fruntea lor s-a aflat Vasile Barba care a înființat la Freiburg, în Germania, Uniunea pentru Cultură și Limbă Aromână (UCLA). Pentru realizarea obiectivului propus, s-au organizat mai multe congrese, simpozioane, adunări populare, la care au participat aromâni din toate statele. Pornind de la schimbările politice din Europa, dorințele aromânilor au fost aduse în fața statelor membre ale Uniunii Europene cărora li s-a solicitat recunoașterea și sprijinirea aromânilor.

În anul 1997, Adunarea Parlamentară a Consiliului Europei (A.P.C.E.) a emis Recomandarea nr.1333 (raportor Luis Maria de Puig), prin care sunt încurajate „*statele din Balcani unde trăiesc aromânii să semneze și să aplice Charta europeană a limbilor minoritare și să le invite să-i susțină pe aromâni*”. Documentul se referă, în principal, la introducerea limbii aromâne în școli, biserici, mas-media etc (cf. *Gica, p.36*).

Recomandarea nu precizează în mod expres recunoașterea aromânilor ca minoritate națională, deoarece atât raportorul Consiliului Europei Luis Maria de Puig, cât și Vasile Barba au dorit să evite conotațiile politice, acordând importanță numai aspectelor culturale. De asemenea, trebuie precizat că documentul se referă numai la aromânii care trăiesc *în Balcani*, acolo unde ei sunt autohtoni. (cf. *Gica, p.37*).

După acest remarcabil succes, printre aromâni au apărut unele divergențe determinate de faptul că de la Freiburg s-au lansat teorii noi din care rezultă că aromânii: (i) nu sunt români ci ar fi urmașii anticilor macedoneni; (ii) ei vorbesc o limbă

proprie de sine stătătoare, nu un dialect al limbii române; și (iii) pentru salvarea limbii trebuie să adopte un alfabet nou, fără utilizarea semnelor diacritice folosite până atunci.

Pentru coordonarea pe plan internațional a acțiunilor întreprinse de aromâni, în anul 2008, s-a constituit Consiliul Makedonarmânilor, persoană juridică cu sediul la Moscopole.

Comentariu

Inițiatorii mișcării de la Freiburg au fost bine intenționați. La început, toți aromânii au apreciat acțiunile diasporei din Germania de a solicita Adunării Parlamentare a Consiliului Europei sprijinirea limbii și culturii aromânilor.

Apariția Recomandării A.P.C.E. nu a însemnat și rezolvarea problemelor privind salvarea limbii aromâne, deoarece statele din Balcani nu au ținut cont de aceste recomandări. În Grecia, nici aromânii nu au ca obiectiv probleme privind salvarea limbii, deoarece se consideră greci latinofoni. În schimb, în Albania, deși aromânii își doresc statutul de minoritari, nu-l pot obține. Se pare că în R. Macedonia, situația este ceva mai bună.

Deși recomandarea Adunării Parlamentare a Consiliului Europei se referă numai la aromânii din statele balcanice, mai multă agitație a apărut printre aromânii din România, datorită noilor teorii apărute în legătură cu originea și limba aromânilor.

Unii au declarat noua inițiativă ca fiind ***a treia mișcare națională a aromânilor***, în timp ce alții vorbesc numai de divergențele apărute odată cu ea, care au dus la o nouă dezbinare a aromânilor. Mai jos, voi încerca să prezint, pe larg, problemele apărute în toate statele în care trăiesc aromâni, exceptându-i pe cei din Bulgaria, numărul acestora nefiind semnificativ.

3.2. Controversatul popor makedonarmân

O primă divergență apărută în urma mișcării de la Freiburg a fost cea referitoare la originile poporului aromân. S-a

lansat teza că aromânii sunt urmașii anticilor macedoneni, că ei nu sunt greci, albanezi și nu sunt nici români. Și dacă nu sunt români, nici etnonimul *aromân* nu mai este corespunzător și ar trebui să devină *armân*, chiar *makedonarmân*. Propunerea de a se folosi acest etnonim a fost făcută de Kira Iorgoveanu Manțu, în revista Bana armânească nr.1-2/2007, din care redau un extras: „*Socotim că denumirea etnică de aromân nu este potrivită cu identitatea noastră etnică, culturală, propunem schimbarea ei. Denumirea de aromân, macedoromân... a fost impusă de lingvistica românească din secolul al XIX-lea... Noi ne spunem armânji dintodeauna. A venit momentul să schimbăm acest neadevăr lingvistic!... Mai mult decât toți ceilalți locuitori din Balcani, noi suntem legați de Macedonia, de moștenirea pe care ea a lăsat-o omenirii. Acest lucru trebuie să reeasă din denumirea noastră etnică... Dacă nu ar fi fost acea propagandă de acum mai bine de 150 ani, astăzi s-ar folosi denumirea ce ni se cuvine: macedonarmân sau și mai bine makedonarmân (așa cum este sensul în limba noastră. Noi spunem Makidunia și nu Macedonia)!... Deoarece în Balcani aromânii sunt cunoscuți cu denumirea de vlahi, vlași, a mai propus: „Ar trebui ca toate societățile aromânești (!?) care au această denumire să o schimbe și să se întoarcă la denumirea etnică makedonarmână!... După unii, această denumire ar exclude fărșeroții din Albania, dar Macedonia antică era mult mai întinsă decât astăzi. S-ar putea ca unii învățați să nu fie de acord, dar asta nu este treaba noastră” (Trifon2,p.81-83).*

Nu mi se pare clară justificarea pentru care și fărșeroții ar fi makedonarmâni? Am arătat că ei își zic râmăni. Redau numai afirmația lui T.Kahl care i-a vizitat: „*aproape toți vorbitorii de aromână folosesc în vorbirea curentă termenul **rrâmăni** (s.n), termenul armân nu prea este folosit*” (Kahl,p.62).

După trei ani, Kira Iorgoveanu Manțu a revenit cu un nou articol despre „*armăni/makedonarmăni*” în revista Familia română, unde prezintă multe informații parțiale. Ea îi citează

pe Poghirc, Winniffrith, Gauger, dar îi ignoră pe ceilalți specialiști care au opinii contrare. Este citată și M.Caragiu Marioțeanu, dar cu fraze trunchiate care nu redau adevărata opinie a autoarei Dodecalogului despre aromânii din România (cf.*Fam-Ro*,p.8,9). Pentru o corectă informare, vezi mai jos relatările de la pag. 130 și 152. În plus, nici în noua intervenție, nu se prezintă care ar fi beneficiile aromânilor dacă ei s-ar numi make-donarmâni sau dacă aromâna n-ar fi dialect, ci limbă.

Ideea unui nou nume pentru aromâni apăruse cu câțiva ani înainte în scrierile lui B.Stefanoski: „*vechile denumiri ale triburilor trace sunt peste una sută*”, deoarece „*tracii luau numele teritoriilor unde locuiau... Dacă avem în vedere problema denumirilor reale, ajungem la concluzia că este vorba de **trei nume: traci, besi și armâni-macedoneni***”(s.n.) (Stefan1,p.27). Fără a se justifica, autorul o preferă numai pe a treia...

Pe baza scrierilor lui Herodot, B.Stefanoski arată că numele poporului makedon vine de la unul din nepoții regelui pelasg Deucalion numit Makedon, care a trăit în jurul anului 2000 î.H. (cf.Stefan2,p.69,70). Apoi, brusc, vorbește de armâni: „*În timpul războiului troian makedonii erau așa de puțini, încât nu sunt menționați deloc*”. Ulterior, „*numele makedon devine mai important, astfel că în timpul lui Filip II, toate triburile armâne (!?) au fost identificate ca makedoni*” (Stefan2,p.73,74). Cine le-a identificat? Autorul nu indică nici o sursă, astfel că nu știm de unde au apărut triburile armâne în timpul lui Filip.

În trecutul îndepărtat au existat numeroase migrații din regiunea Balcanilor către Asia Mică, Orientul Apropiat, Peninsula Italică, Creta, etc, migrații pe care le menționează chiar Stefanoski (cf.Stefan2,p.18 și urm). Din această cauză, este dificil de crezut că a existat o identitate între aromâni și makedoni. Și, dacă ar fi existat, la ce ar mai folosi acum?

După afirmațiile sale, și armenii erau armâni: „*în preistorie albanezii erau identificați sub numele de albanii și erau un trib pur armenian-armân (pelasg-trac) locuind în Tesalia. Pe*

la 1310 î.H o parte din albani (atunci un trib **armân** (!?), părăsind ținuturile natale, se mută în Caucaz” (Stefan2,p.38). Fantezii! Nu există vreo dovadă că atunci a existat un trib de armâni, acest etnonim a apărut după mult timp, odată cu romanii.

Despre legătura dintre makedoni și aromâni nu se pot face afirmații certe, dacă avem în vedere și faptul că „În epoca de după Alexandru, a venit marea deplasare a makedonilor din Makedonia și colonizarea din Siria, Galileea și Egipt... Mari destinații ale colonizării makedoniene... au fost: fondarea și așezarea în „decapolis” (zece orașe) în Orientul Apropiat și popularea Alexandriei, ceea ce a permis dinastiei makedoniene să conducă în Egipt o perioadă lungă de timp” (Stefan2,p.76). Se pare că în fosta Makedonie a rămas numai numele...

Deși nu avem certitudini, noul etnonim a fost însușit de mulți aromâni. Spre exemplu, D.Piceava, fondatorul revistei Bana armânească, și-a arătat nemulțumirea față de expresia folosită de R.Tomasevič: „Aromânii, un popor a cărei patrie sunt Balcanii”. După ce D.Piceava lansează întrebarea: „În care colț sau loc bine delimitat al Balcanilor s-a format poporul aromân?”, îl corectează pe Tomasevič: „Macedonia și nu Balcanii” este patria aromânilor (cf.Trifon2,p.89,90). El face abstracție că aromânii erau și în Hemus, Tesalia, de fapt, în toate regiunile locuite acum de greci, bulgari, croați, sârbi, etc.

N.Cușa vorbește de „macedonenii-aromâni”(nu armâni) dar îi prezintă alături, nu de români, ci de celelalte popoare romanice: „popoare ce au la origine un amestec dintre populațiile băștinașe cu romanii. Să le luăm pe rând. În Franța erau galii peste care au venit romanii, a rezultat populația galo-romană; în Peninsula Iberică erau celtiberii peste care și aici au venit romanii, a rezultat populația ibero-romană; în România erau dacii care și ei au fost romanizați, rezultând o nouă populație, cea daco-romană; în Macedonia erau macedonenii peste care au venit și aici romanii... A rezultat și aici o nouă populație: macedo-romană (a nu se citi macedo-română” (Cu-

șă2,p.8). Așa cum, ulterior, noile populații s-au numit franceză (nu *galo-romană*), spaniolă și portugheză (nu *ibero-romană*), română (nu *daco-romană*), tot așa a apărut și populația armână, (nu *macedo-romană*). Totuși, dacă a apărut populația macedo-romană, nu pare a fi corect ca, același autor, să-i reboteze pe aromâni, numindu-i *macedoneni-aromâni* cum apare în cartea sa *Istoria zbuciumată a macedonenilor-aromâni din România*, acceptând chiar și etnonimul aromân, nu armân.

După puțin timp, în revista Dobrogea nr.3/2015, același N.Cușa vorbește de *makedo-armâni*, deși revista, fondată de Vasile Todî folosește etnonimul macedoneni-armâni atunci când se referă la aromâni. Se vede că unii aromâni nu s-au decis încă să folosească numai un singur endonim.

Adepții existenței poporului makedonarmân îl citează pe Winnifrith, dar evită să prezinte și părerea lui N.Trifon care apreciază că teoria lui Winnifrith este discutabilă: „*Avem de a face cu o ipoteză, mai mult sau mai puțin verosimilă, care trebuie să fie folosită cu multă grijă, așa cum face de altfel T. J.Winnifrith în cartea sa... Din păcate, nu este cazul autorilor, specialiști improvizați, care..., din deducții pseudosavante în deducții pseudosavante ajung la afirmații tot atât de categorice pe cât de aberante. Filip, Olimpia și Alexandru devin, de pildă, pentru unii strămoșii aromânilor și numai ai aromânilor*” (Trifon2,p.130). Avem o altă prezentare trunchiată, incorectă.

Istoricii afirmă că Alexandru cel Mare era trac. „*Atunci când Alexandru se înfură pe slugile sale, repezindu-le aspru - povestește Herodot^(*) - o făcea în limba acestora, adică în idiomul trac pe care îl vorbea și el între ai săi*” (Cândrov1,p192). Nu era grec dar nici nu există dovezi că era aromân, cum susține Stefanoski Din această cauză mulți au respins etnonimul makedonarmân. Redau mai jos câteva păreri:

Th.Capidan: „*Încă din cea mai veche antichitate, Peninsula Balcanică a arătat aspectul unui conglomerat care mai*

(*) Afirmația lui Cândroveanu este eronată, Herodot a trăit cu mult înaintea lui Alexandru.

târziu, a fost dominat la răsărit și apus de traci și iliri iar la sud de eleni. Vechii macedoneni care, la început, se întindeau de la râul Axios (Vardar) până la Haliacmon (Bistrița) au fost deznaționalizați treptat de eleni, traci și iliri”(Capidan,p.139). Nici Capidan nu prea are dovezi pentru a-și susține afirmațiile;

G.Weigand: „Cu toate că românii îi numesc macedoneni pe aromâni, aceștia n-au mare lucru de a face cu Macedonia. Îi întâlnim sub forma unor insule lingvistice și în orașe. Provenind din Albania, prezența lor înainte de timpurile moderne nu poate fi demonstrată... Principala masă de aromâni trăiește în Albania, Epir și Grecia, mai ales de la Pind la Gramoste și în regiunea Zagora, la nord de Ianina... În departamentele macedonene aromânii reprezintă 32% în Grebena, 20% în Veria, și 15% în Bitolia. În toate părțile ei constituie minorități”(Trifon2,p.80). Patria lor n-ar fi numai Macedonia?

N.Trifon: „aromânii sunt atestați, începând cu secolul al X-lea, într-o... regiune care corespunde nu numai Macedoniei, dar și Epirului și Tesaliei istorice... Un lucru este sigur, dacă lăsăm speculațiile fanteziste în materie de etnogenază, nimic nu ne permite să afirmăm că aromânii, și numai ei, erau descendenții macedonenilor și numai a macedonenilor... Dacă termenul «macedo-români» pentru a-i desemna pe armâni și rrâmâni e un neologism folosit în perioada școlilor românești din Imperiul otoman în ultima treime a secolului al XIX-lea, acela de «makedonarmânjlji»... este și el un exonim, nu mai puțin politic, însă mult mai recent, după 1989”(Trifon2,p.91).

După N.Trifon, teoria că „aromânii sunt singurii descendenți ai macedonenilor” este „una dintre cele mai ridicole și detestabile manifestări de naționalism aromân”, deoarece: „lucrările științifice serioase nu pot să se pronunțe cu siguranță într-un sens sau altul și că autorii lor nu pot să emită decât ipoteze mai mult sau mai puțin credibile”(Trifon2,p.122).

Chiar dacă s-ar dovedi că aromânii sunt numai urmașii macedonenilor, ei ar trebui să aibă un stat, să constituie o nați-

une și să se separe de națiunile din care fac parte: „a vorbi de o națiune în cazul unei populații care nu are un stat aparte nu prea are sens în perioada modernă” (Trifon2, nota 6,p.113).

Max D.Peyfuss constată că redeschiderea problemelor mai vechi ale aromânilor, după căderea regimurilor totalitare, „nu s-a produs pe tărâmul științei sau al politicii, ci pe acela al disputelor de nivel superficial, manifestate prin polemici, conferințe de presă și, mai ales, prin inevitabila gâlceavă între aromânii înșiși cu privire la identitatea lor națională. Trebuie să spunem că, dacă și-ar cunoaște cu adevărat propria istorie culturală..., aromânii ar renunța cu totul la acel naționalism romantic, inadecvat astăzi”. Tot el adugă și părerea lui G.Konrad de la PEN-Club Internațional: „numai atunci când imaginile despre propria istorie sunt foarte nebuloase, poate apărea o ideologie istorică naționalistă” (Peyfuss1,p121).

N.Ș.Tanașoca recunoaște că acțiunea României în Balcani în secolul al XIX-lea „nu a avut rezultatele scontate” și adaugă: „aceasta nu înseamnă că ar putea avea mai multe șanse de reușită încercarea, preconizată astăzi de unii intelectuali aromâni..., de a face din aromâni o nouă națiune romanică. Națiunile nu se improvizează” (Tanașoca2,p.9).

Și de la Stoica Lascu am reținut opinia referitoare la numele aromânilor: „Apelativul de macedonean este anistoric și complet fals... denumirea de machidon, des utilizată, din nefericire, în mass-media noastră de astăzi, este și mai improprie, aromânii percepând-o ca o imprecăție și lipsă de considerare”. Tot el acuză statul român: „diplomația română comite, deliberat, actul antinațional de a accepta designarea aromânilor (în anexa de la Tratatul de Pace din 1913) cu termenul de *cuțovlahi*”. În continuare, el redă și afirmația lui Șt. Mihăileanu care „declara public, în 1890: nu scriu ca macedonean, nu. Eu sunt român înainte de a fi macedonean” (C.L./27.08.2004).

Datorită disputelor susmenționate, este posibil ca Marius Marian Șolea să fie îndreptățit să-i acuze pe aromâni: „Cel

mai grav este când voi înșivă nu mai vreți să fiți cine sunteți, când, pe lângă aproximativ cele zece nume cu care sunteți identificați în milenara voastră istorie, vă mai puneți și voi înșivă unul nou, să nu cumva să înceapă mileniul al treilea fără nașterea unui vechi popor... Ce vă trebuie vouă nume noi și obsesii noi eu nu știu. Dacă voi ați fost din totdeauna armâni, rămâni, etc, de ce trebuie să emiteți voi înșivă documente «oficiale» cu altă identitate?» (Firimida (revista) Noima nr.1/2013, revista care apare pe site-ul Societății Culturale Aromâne).

Comentariu

La începutul capitolului I. am arătat că aromânii au fost cunoscuți cu mai multe exonime: vlahi, cuțovlahi, țințari, cio-bani, etc iar în România, au mai fost numiți și macedo-români, macedoneni, makedoni, etc. Dacă primele denumiri au cam început să dispară, cele legate de anticii macedoneni se generalizează în toate statele, și sub alte noi variante: macedo-vlah, makedo-armân, macedoneni-aromâni, dar mai mult se dorește ca aromânii să fie numiți *makedonarmâni*.

De la început am precizat că este de preferat să se folosească numai etnonimul *armân*, existent din vechime, fapt confirmat, nu numai de părinții și bunicii noștri, ci și de relațiile celor care i-au vizitat pe aromâni: F.Pouquieville, E.Cousinery, L.Heuzey, G.Weingand. Niciunul dintre ei nu a auzit ca aromânii să-și fi zis vreodată macedoneni / makedoni.

De fapt, nu este respins endonimul armân, ci numai forma **aromân** deranjează pe unii, deoarece prin această denumire se crează impresia ca aromânii sunt români. Realitatea este că în România cuvântul armân a fost românizat, devenind *aromân*, exonim pe care românii îl vor folosi în continuare, concomitent cu cel de macedonean (makedon). Este un fenomen normal care nu trebuie să deranjeze pe nimeni. Așa cum nu le putem interzice nemților sau francezilor să pronunțe *aromunen*, respectiv *aroumain*, nu-i putem obliga nici pe români

să nu ne spună *aromâni*, mai ales că această variantă este dorită chiar și de o parte a aromânilor din România, cei care se consideră români. De aceea, în convorbirile dintre armâni și în scrierea în limba armânească, etnonimul *aromân* trebuie evitat, urmând să fie folosit numai în relația cu românii sau atunci când se scrie în limba română, adică se scrie și pentru români. Am o considerație deosebită pentru talentul poetic al Kirei Iorgoveanu Manțu, i-am citit cu multă plăcere poeziile, dar consider că a greșit atunci când a propus etnonimul *makedonarmân*.

Nu trebuie să utilizăm nici una din variantele *macedo-român*, *macedonean*, *makedon*, *macedo-vlah*, *makedonarmân*, deoarece toate sunt variante apărute ulterior. Primele trei au fost folosite pentru a-i identifica numai pe aromânii din România. Nici etnonimul *macedo-român* nu mi se pare corect, deoarece nu-i reprezintă pe toți aromânii din Balcani, ci numai pe cei veniți în România, în mare parte, din Macedonia. Poate ar fi fost mai puțin greșit dacă li s-ar fi zis români (așa era moda!) din Macedonia. Aromânii din celelalte regiuni, deși sunt același neam cu cei din Macedonia, nu pot fi numiți *macedo-români*.

Etnonimul *macedo-vlah* reprezintă o variantă livrescă, utilă cercetătorilor spre a evita confuziile cu numele altor neamuri. Este posibil ca acesta să se impună în R.Macedonia, pentru ca *vlașii* de acolo să se diferențieze de *macedo-slavi*.

Am credința că endonimul *makedonarmân* a apărut cu un scop politic, din dorința de a se dovedi existența unui popor aparte, că aromânii sunt urmașii lui Alexandru Makedon. S-a dorit ca aromânii să nu fie considerați greci, albanezi, sârbi, etc, dar, în primul rând, s-a dorit o diferențiere față de români, considerându-se că numai astfel aromânii se vor putea salva ca nație. Ideea este greșită deoarece nu prin nume se poate salva un popor. Dacă n-ar fi alte piedici, chiar numindu-se armâni și nu *makedonarmâni*, ei se pot salva. Este adevărat că ar putea exista o confuzie a etnonimului *armân* cu cel de *român*, dar problema separării de România, comportând mai multe comen-

tarii, va fi tratată mai jos, separat, atunci când se va vorbi despre statutul de etnie minoritară în România.

Aromânii nu trebuie să fie legați numai de Macedonia, unde erau împrăștiați în grupuri răzlețe, având în vedere că și mai mulți dintre ei trăiesc în Tesalia și Epir. De asemenea, chiar dacă acum nu mai sunt, istoria confirmă că au fost foarte numeroși și în Tracia (Hemus), Dardania (Serbia), Panonia, etc, astfel că, tot așa de bine, ar fi putut să fie numiți tesalioți, epiroți, tracieni, dardani, panoni, etc. În prezent etnonimul de macedonean a fost acaparat, fără nici un drept, de către Republica Macedonia, un stat desprins din fosta Iugoslavia, deși această populație a sosit în Balcani mult mai târziu, atunci când în regiune nu existau macedoneni. Acest popor migrator a preferat să ia numele regiunii în care s-a stabilit - cu toată opoziția Greciei - și istoria i-a fost favorabilă.

Un alt argument în favoarea renunțării la folosirea etnonimului macedonean, cu toate derivatele sale, este faptul că în trecut, în spațiul de la sud de Dunăre în care au fost atestați aromânii, s-au perindat și alte popoare, nu numai macedoneni, astfel că aromânii ar putea fi numiți și pelasgi, besii, traci, iliri, misi, etc. După unii, macedoneni au dispărut fiind asimilați de traci sau de greci, după alții ei s-au împrăștiat în alte regiuni. **Adevărul nu se cunoaște, dar este o certitudine faptul că acum, aromânii din Balcani nu sunt greci, albanezi, sîrbi, români. În absența unor dovezi, ei nu pot fi nici macedoneni, iliri, traci, besii, pelasgi, dardani, etc. Și, dacă ei și-au zis *armâni*, e bine să rămână cu numele pe care și l-au ales.**

Este puțin probabil ca în urmă cu peste 2000 ani, la o comandă, un popor răspândit în multe regiuni să fi renunțat, în același timp, la numele de makedon în favoarea celui de *rămân* sau *armân*. Nu se explică nici de ce era nevoie de două nume. Este curios faptul că ei nu s-au putut uni în idei să-și consolideze un stat, dar, deși erau răspândiți în mai multe regiuni, s-au înțeles să-și schimbe numele. Și, nimeni nu-mi explică de ce romanii n-au schimbat decât numele lor și al celor din Dacia.

Dacă aromânii ar fi urmașii macedonenilor, nu se poate justifica de ce au renunțat la celebrul lor nume și, mai ales, de ce au „împrumutat” tocmai un etnonim apropiat ca pronunție de cel al populației din stânga Dunării. Din aceste considerente, după cum am mai afirmat, sunt mai credibili cei care afirmă că aromânii au trăit alături de dacoromâni, de care s-au desprins după sosirea sârbilor și bulgarilor. Ei au păstrat o variantă a etnonimului român pe care îl aveau deja, la care unii l-au adăugat pe „a”.

Deoarece aromânii trăiesc în mai multe state, este dificil să se impună peste tot noul etnonim, oricâte „decrete” ar da cineva. Este posibil ca, în urma recenteii propuneri, unii să-și zică chiar makedonarmâni, dar este puțin probabil ca noul etnonim să se generalizeze. **S-a reușit o nouă divizare a aromânilor, nimic pentru salvarea etniei lor. Nu numai pentru a se salva, dar, chiar și pentru a-și impune un singur nume, este necesară existența unui stat.** A dovedit-o situația din R.Macedonia, acolo unde populația slavă a reușit să impună numele de macedonean, fără a avea acest drept. În prezent, aromânii, fără o autoritate statală, folosesc multe endonime derivate din Macedonia: makedonarmân, macedo-român, macedonean, makedo-armân, makidon, etc, fapt ce nu este tocmai plăcut. Măcar ei să folosească numai unul, dacă alții le atribuie fel de fel de nume.

Printre altele, s-a cerut tuturor asociațiilor culturale din Balcani să elimine din titulatura lor termenul de vlah/vlași „*și să se întoarcă la denumirea etnică makedonarmână*”, deși, în trecut nu a existat niciodată o denumire sau o populație makedonarmână; au existat ori makedoni ori armâni. Pornind de la această propunere, **dacă reprezentanții Comunității Aromânilor din România și-au însușit etnonimul makedonarmân, ar trebui să schimbe și numele acestei asociații, numind-o Comunitatea Makedonarmânilor din România, deoarece nu toți aromânii din aceasta țară se consideră makedonarmâni, unii dintre ei continuă să agreeze activitatea Societății de Cultură Macedo-Română, singura care-i reprezintă pe ei. În situația în care ei nu-și doresc noul etnonim, ar trebui să se exprime public.**

Consider că numele unui popor nu trebuie legat de o anume regiune sau localitate, ci trebuie să reprezinte *etnicitatea* sa. Or, deocamdată, nu există alt nume care să definească etnicitatea, în afara celui de *armân*. Și, dacă ar fi ca ei să ia numele unei regiuni, Macedonia nu-i singura și nici cea mai reprezentativă, mai numeroși au fost în alte regiuni.

Dacă luăm în considerare afirmațiile lui B.Stefanoski din care rezultă că tracii care au trăit în Macedonia au avut în jur de o sută de nume, din care numai trei au fost reale, nu se justifică numai etnonimul *armâni-macedoneni* la care s-a oprit el. Nu ni se spune de ce ei nu ar trebui să se numească *armâni-traci* sau *armâni-besi*. Singura explicație ar fi că se dorește ca numele să arate că ei sunt urmașii Marelui Alexandru!

O altă dovadă că aromânii nu s-au identificat niciodată ca macedoneni este și faptul că atunci când au încercat să-și constituie unele formațiuni statale, le-au numit Vlăhii, Republica de la Crușova, Republica Samarina etc., dar niciodată nu au folosit un nume ce derivă din Macedonia.

În prezent, nu se poate dovedi că aromânii sunt numai urmașii macedonenilor. Dacă s-ar dovedi această presupunere și ar trebui să se numească makedoni, nu s-ar justifica și adăosul de armân; ar fi suficient cel de makedon. Probabil, se dorește să se păstreze numele corect de *armâni*, dar să rezulte că ei au trăit în Macedonia. Este incorect, deoarece nu toți au trăit în Macedonia. Tot aromâni erau și cei care au trăit în Hemus, Tesalia, Dalmația, Panonia... Aceștia nu pot fi socotiți makedoni, deși erau de același neam cu aromânii din Macedonia. **Nu poți spune că strămoșii Asăneștilor erau makedoni, dacă ei nu au trăit niciodată în regatul lui Alexandru. Adepții etnonimului makedonarmân ar trebui să justifice de ce îi consideră makedoni pe Asănești sau să-i excludă din neamul aromânilor. Dar așa, va trebui să-i excludă și pe tesalioți, epiroți, etc.**

Prin folosirea etnonimului makedonarmân, fărșeroții ar rămâne neîndreptățiți, deoarece, după spusele unora (Tacit,

Kinnamos, Pouqueville, Cuşa), ei sunt urmaşii coloniștilor aduși de romani după cucerirea regatului macedonean. Dacă trebuie să se numească după numele regiunii, ei ar trebui să-și zică latini, sau romani, în niciun caz makedoni. **Dacă i-am numi și pe ei makedoni deoarece, ulterior, au trăit și în teritoriul fostei Macedonii, venind în România, trebuie să-și zică români și, dacă mai pleacă undeva, trebuie să-și schimbe iar numele.** De fapt, fărșeroții nu s-au autodefinit niciodată nici ca makedoni, nici ca armâni, ei numindu-se mereu numai *râmăni*.

În lipsa dovezilor, diverse persoane „se războiesc” între ele fără să ajungă la un rezultat. Unii se situează de partea lui B.Stefanoski T.J.Winniffrith, I.Cardula, etc, alții consideră că dreptatea este de partea lui W.Tomaschek, N.Trifon, M.D.Peyfuss etc. Un lucru este foarte important în această dispută și anume, ca fiecare persoană, atunci când își prezintă poziția, să-l informeze corect pe cititor, prezentând atât opiniile pro cât și cele contra referitoare la problema aflată în discuție.

Din păcate, în România, ca și în celelalte state, în special la oraș, chiar și cei care se declară makedonarmâni nu urmăresc să-și aprofundeze săraca limbă aromână, și preferă ca acasă, în familie, să vorbească în limba statului în care trăiesc. Am cunoștință că printre cei care se consideră makedonarmâni sunt persoane care vorbesc aromâna cu dificultate. **Cu timpul, dacă nu vorbesc limba aromână, ei se vor autoexclde din comunitatea aromânilor. Acesta este aspectul cel mai dureros, nu cum se numesc ei. Dacă cineva mi-ar garanta că aromânii s-ar salva având numele de makedonarmân, că nu se pot salva cu numele de armân, l-aș adopta și eu, fără nici o altă condiție.**

Chiar dacă noul etnonim se va impune, ar fi o utopie să se creadă că va apare și o națiune makedonarmână, deoarece națiunile nu se pot forma din cancelarii, numai prin voința unor persoane, dacă nu există un stat. În plus, **noul endonim nu are la bază un adevăr istoric cert și nici nu are o utilitate aparte.**

Un popor nu se poate salva nici prin lozinci de felul „*Sunt faimos pentru că sunt aromân*”, expresie ce apare ca sub-

titlu a uneia din cărțile lui N.Cușa. (probabil, autorul a pornit de la titlul filmului realizat recent de Toma Enache, care este corect). Din această expresie pot să înțeleg că este suficient să fii aromân ca să fii și faimos și că aromânii nu pot fi altfel decât faimoși. Consider că astfel de exprimări nu sunt decât niște laude inutile, nu exprimă și un adevăr.

Mă întristează faptul că apariția endonimului makedon-armân, cu variantele sale, a devenit un alt motiv de discordie între aromâni. Am în vedere situația din România, dar și relatarea unui aromân din Canada care a fost izolat de membrii unei grupări de aromâni pentru că a afirmat că nu se consideră makedon, ci român. Aceste divergențe nu au niciun rost, deoarece prin adoptarea unui nou etnonim nu se câștigă nimic, nu se rezolvă problemele aromânilor, mai ales dacă persoanele care-l impun vorbesc de pe alte meleaguri și nu se stabilesc printre aromânii din Balcani, pentru a-și pune ideile în practică.

Indiferent de ce cred eu sau alții ca mine, se pare că, în prezent, endonimul makedonarmân a fost însușit și este folosit de mulți tineri. Se știe că aromânii se „aprind” repede. Mulți dintre ei nici nu prea se omoară cu cititul, fiind mai puțin interesați de adevăruri științifice, dar le surâde ideea și vor să se fâlească cu numele lui Alexandru cel Mare, de parcă, dacă ar fi urmașii lui, ar fi mai înțelepți sau ar avea mai multe avantaje. Oricum, nu văd ca disputa să se încheie prea curând.

3.3. Disputa limbă sau dialect

A doua cauză care a provocat divergențe între aromâni, în special în România, a fost lansarea ideii că graiul aromân nu este un dialect al limbii române, ci o limba independentă.

3.3.1. Pentru înțelegerea corectă a disputei este necesar să prezint, la început, *câteva noțiuni teoretice*. Lingviștii recunosc că nu există reguli precise după care un idiom este în-

cadrat în categoria limbă sau dialect. „Există cazuri când același idiom este numit de unii cercetători limbă, de alții dialect”. Spre exemplu, sunt considerate dialecte graiurile unor limbi, ca italiana, germana, chineza, deși există deosebiri atât de mari între ele, „încât vorbitorii respectivi se înțeleg cu foarte multă greutate sau chiar nu se înțeleg deloc”. Există și „idiomuri înrudite și considerate, totuși, limbi deși vorbitorii lor se înțeleg relativ ușor (daneza cu suedeza)” (Giosu, p.18).

„Odată scindat, dialectul poate deveni limbă aparte, dacă alți factori... favorizează acest lucru. El poate rămâne însă multă vreme... la stadiul de dialect, după cum poate să și dispară, vorbitorii adoptând o altă limbă” (Giosu, p.22).

Clasificarea unui idiom în categoria limbă sau dialect este sintetizată de lingvistul A.Brun: „Între limbă și dialect nu există diferență de natură, ci mai degrabă de destin. O limbă nu este, adesea, decât un dialect care a reușit” (Giosu, p.23).

Uneori, acordarea statutului de limbă este influențat și de factorul politic. Spre exemplu, lingvistul rus V. Vinogradov, în acord cu Stalin, a stabilit o regulă „științifică” după care: „diferența între dialecte și limbi se stabilește nu în funcție de structurile lor, ci de situația lor concretă, de factori sociali, economici și politici” (Trifon1, p.49). Stalin avea interes să dovedească faptul că, din cauza condițiilor concrete existente în Basarabia, limba „moldovenească” din această țară este o limbă de sine stătătoare și că basarabenii nu sunt români.

După părerea lui B.Cazacu statutul de limbă sau dialect depinde de voința vorbitorilor: „Sunt importante sentimentul și voința persoanelor care vorbesc un anumit idiom, adică conștiința lor de a aparține sau nu unei unități lingvistice superioare” (Carageani, p.35). Din rândurile ce urmează vom vedea că numai voința colectivității nu e suficientă.

3.3.2. Unii zic că aromâna este o limbă independentă. Chiar și în trecut au fost specialiști care au susținut că aromâna

nu este un dialect al limbii române. Dintre aceștia „*trebuie amintiți istoricii A.Xenopol și (parțial) N.Iorga și de asemenea lingviștii G.Giuglea și Al.Graur - în trecut - , iar în prezent lingviștii I.Coteanu și C.Poghirc*” (Carageani,p.34). Ei au susținut că în aromână au pătruns multe elemente străine (grecești, sârbești, turcești, etc). Iată câteva păreri:

Istoricul A.D.Xenopol: „*dacoromâna și macedoromâna erau limbi deosebite. El se baza pe faptul că vorbitorii celor două dialecte nu se înțeleg unii cu alții*” (Ivănescu,p.31);

Lingvistul C.Poghirc: „*În realitate, între aromână și dacoromână este departe de a fi vorba de identitate ci doar de concordanțe structurale*”(Poghirc,p.48);

Romanistul german H.M.Gauger, de la Universitatea din Freiburg: „*Pentru mine armâna, o limbă clar separată de română, face parte din marea diversitate însă și unitate a romanității*”(FamRo,p.9).

Pornind de la teoria lui Vinogradov, Al.Graur, a scris: „*Doar idiomurile subordonate unei limbi naționale pot fi considerate drept dialecte*”, adică, nefiind subordonată nici unei limbi, aromâna ar fi o limbă independentă și nu un dialect.

Această teorie este respinsă de N.Trifon: „*este regretabil că teza despre o limbă aromână concepută drept limbă aparte a fost avansată public în cadrul unei diversiuni ordinare a epocii staliniste, vizând marginalizarea, adică rusificarea populației românești din Basarabia*” (Trifon1,p.50).

În dilema dacă aromâna este limbă sau dialect, T.Cunia recunoaște că „*este greu de răspuns în termeni absoluți pentru oamenii care doresc răspunsuri simple și categorice*”. Pornind de la ideea că filologii și istoricii au păreri diferite, el susține că numai circumstanțele istorice „*au făcut ca filologii care spun că suntem același neam și vorbim aceeași limbă cu românii să fie toți educați la școala românească... Aceasta îi face să fie subiectivi. Ei s-au influențat unii pe alții*”(Cunia1,p.194,202). Cunia i-a omis pe unii învățați străini care nu sunt subiectivi.

Despre aceștia ne vorbește publicistul și etnograful Adrian Bucurescu: „*primii lingviști care au atras atenția asupra acestui dialect românesc nu au fost dacoromâni, ci străini, printre care specialiști desăvârșiți ca J.Thunmann, profesor la Universitatea din Hale, precum și Fr.Miklosich, și mai ales Gustav Weigand*” (R.L./09.02.2010).

3.3.3. Nu, aromâna este un dialect al limbii române, zic alții. „*Pentru majoritatea cercetătorilor români din trecut și din prezent, este vorba... de un dialect al limbii române. La această concluzie au dus studiile... lui Al.Philippide, Ovid Densusănu, Al.Rosetti, S.Pușcariu și G.Ivănescu și la aceeași concluzie au ajuns și alți învățați specializați în studiul aromânei și al aromânilor: G.Weigand, Pericle, Valeriu, și Tache Papa-hagi, G.Murnu, T.Capidan, N.Saramandru, G.Carageani, R.Tudoran, B.Cazacu și D.Macrea*” (Carageani,p.34).

De la istoricul bizantin Laonikos Chalkokondylas (1423 -1490) aflăm că a existat o limba comună, cu mici deosebiri, atât la nord, cât și la sud de Dunăre: „*Tot așa a ajuns și din Dacia să locuiască pe muntele Pind poporul ce se întinde până în Tesalia. Vlahi se numesc amândouă popoarele; ... vlahii locuiesc în el (muntele Pind), grăind aceeași limbă ca a dacilor și sunt aseamenea cu dacii de la Istru*”(Matilda2,p.102). Oare, dacă vorbeau aceeași limbă, și dacii de la Dunăre au fost urmașii macedonenilor?

N.Bardu e de părere că protoromâna s-a divizat în „*patru fragmente care sunt dialectele dacoromân, aromân, megle-noromân și istroromân... fiecare dintre acestea a evoluat mai multe sute de ani într-o manieră diferită, dar nu atât de diferită încât să ajungă la statutul de limbă distinctă*”. În continuare îl citează și pe Sextil Pușcariu: „*Toate trăsăturile caracteristice ale limbii române, tot ce deosebește limba română de limba latină pe de o parte și de celelalte limbi romanice pe de altă parte, se găsește în câteșipatru dialectele*” (ExPonto, p.201).

Istoricul N.Ş.Tanaşoca: „*Specificul aromânesc, păstrat cu remarcabilă tenacitate la nivelul culturii orale... nu a putut constitui temeiul şi factorul determinant al închegării unei naţiuni de sine stătătoare, creatoare de stat şi de cultură proprie, care să-şi fi ridicat graiul părintesc la demnitatea unei limbi literare*”(Tanaşoca2,p.9).

Lingvistul N.Saramandu: „*Aromânii din Dobrogea nu consideră că ar utiliza o limbă diferită de cea vorbită de dacoromâni. Compararea dacoromânei cu limbile balcanice cunoscute de ei le-a întărit sentimentul comunităţii de limbă, al unităţii etnice pe care o formează cu dacoromânii. În special moscopolenii şi fărşeroţii au conştiinţa apartenenţei la aceeaşi comunitate etno-lingvistică din care fac parte şi dacoromânii... Constatările făcute în cursul anchetelor confirmă faptul că, dintre toate graiurile aromâneşti, graiul moscopolean prezintă asemănări mai numeroase cu dacoromâna*” (Saraman,p.20).

Poetul Zahu Pană scoate în evidenţă faptul că în aromână nu se pot preda cursuri în şcoli: „*Nu putem vorbi de discipline ştiinţifice în aromână. Este ridicol să credem că putem avea studii de chimie, matematică, medicină, mecanică, biologie, fizică electronică sau spaţială în aromână. Orice încercare de acest gen este sortită eşecului, ea devenind un element caricatural*”(Cunial,p.285). Nici în R.Macedonia, unde aromânii sunt recunoscuţi ca minoritate, nu se organizează astfel de cursuri.

Referindu-se la teoria lui Al.Graur şi a lui I.Coteanu, prezentate mai sus, Gh.Carageani scrie: „*D.Macrea, R.Tudoran, Al.Rosetti şi B.Cazacu păreau să fi demonstrat în manieră definitivă fragilitatea şi inconsistenţa ei*” (Carageani,p.55).

Astfel, Macrea a scris: „*Diferenţa între limbă şi dialect nu poate fi explicată mai degrabă prin factori istorici şi politici decât prin factori structurali şi genetici*” (Trifon1,p.49).

M.Caragiu Marioţeanu nuanţează: aromâna este un dialect al străromânei, nu al românei: „*limba veche română (străromână, româna comună, primitivă/protoromâna) era o limbă*

unitară”. Aceasta „s-a scindat în cele patru ipostaze actuale ale sale... Lingviștii au denumit aceste variante dialecte și anume dialecte ale limbii române” (Matilda1,p.7 și 9);

Apoi continuă: „Aromâna este limba maternă a aromânilor, care le conferă conștiința lor etnolingvistică” adică, „ori-ce aromân, având o limbă a lui, se simte, în țările balcanice, un altul, o ființă diferită de albanezi, de greci, de slavi, de turci... Istoric, ea (aromâna) este o varietate a românei comune (și nu a românei pur și simplu, căci aceasta este limba funcțională a românilor din nord)” (Matilda1,p.11).

Publicarea Dodecalogului a stârnit multe comentarii, astfel că autoarea a considerat că este necesar să revină cu un post-scriptum pentru a combate unele „concluzii aberante... Greșesc, în primul rând, cei care, din nevoia de argumente în favoarea identității aromânilor, denaturează ideile mele spunând că aromâna/ aromânii este/ sunt o altă limbă/ un alt popor decât limba română/ românii: o exagerare și o deformare inutilă... Greșesc însă, în al doilea rând, și cei care, exagerând în sens invers, pun semnul egalității între aromână și aromâni (din sudul Dunării) și română și români (din nordul Dunării)” (Matilda1,p.24,25). Să reținem că autoarea vorbește numai despre aromânii din sudul Dunării, nu și despre cei din România, despre care va spune că au statut diferit (v. pag.152).

P.Ș.Năsturel se apropie de teza M.Caragiu Marioțeanu, dar nu este convins dacă aromâna este un dialect al românei: „În funcție de teza pe care o vom adopta, suntem îndrituiți să privim limba aromânilor drept romanică, izvorâtă din latină, ca... româna, italiana, rumanșul, franceza, etc, sau ca pe un dialect al protoromânei, din care s-a desprins de asemenea dacoromâna, meglenoromâna, istroromâna (Năsturel,p.62).

Comentariu

Cei care declară că aromâna este o limbă independentă nu sunt lingviști, dar fac această afirmație pentru a putea obține

statutul de popor minoritar, considerând că numai în acest fel se va putea salva limba aromână. **Ei evită să recunoască faptul că aromâna a rămas o limbă săracă și neunitară și nici nu prezintă măsurile pe care le au în vedere pentru înlăturarea greutăților existente în vederea dezvoltării ei.** Am în vedere că aromânii trăiesc în mai multe state și că, în fiecare stat sunt răspândiți peste tot. Este dificil să organizezi un sistem școlar, dacă aromânii nu sunt grupați într-un teritoriu.(v.și pct.3.5. mai jos).

Consider că, pentru aromânii de rând, disputa limbă sau dialect este inutilă, fără importanță. Aceasta este o problemă teoretică de care trebuie să se ocupe numai specialiștii. Să-i lăsăm pe lingviști să se dueleze între ei. **Nu are nici o importanță dacă graiul aromânilor este numit dialect sau limbă, mult mai important este ca acest grai să fie salvat. Dacă el nu va fi salvat nu va fi, în niciun caz, datorită faptului că unii îl consideră dialect. Chiar dacă este numit limbă, situația rămâne aceeași deoa-**rece, după cum am spus, **greutățile sunt insurmontabile.**

Nefiind specialist, înclin să cred că aromâna este un dialect, deoarece cea mai mare parte a lingviștilor, chiar cei străini, pe baza unor criterii științifice, susțin această idee. Am în vedere și faptul că aromâna este o limbă săracă, aproape neutilizabilă în procesul de învățământ. Totuși, nu mă deranjează deloc faptul că alții îi acordă statutul de limbă. Și eu, în prezenta lucrare, am numit-o, de cele mai multe ori, limbă.

Lansarea tezei că aromânii au o limba unitară, independentă, s-a făcut și pentru a susține ideea existenței unui popor diferit de poporul român. Ideea este eronată deoarece existența unui popor nu este condiționată de existența unei limbi proprii. Nu trebuie să se pună semnul de egalitate între națiune și limbă. Pot exista două națiuni care folosesc o singură limbă ca în cazurile: Austria/Germania; Spania/Argentina; Portugalia/Brazilia, etc, după cum, poate exista o singură națiune cu două sau mai multe limbi oficiale, cum sunt: Elveția și Canada. Totuși, în disputa care se dă pentru a demonstra că aromânii sunt makedoni, nu români, argumentul cel mai des folosit este că limba

aromână este diferită de română, deși acest argument are un rol secundar, factorul determinant îl reprezintă statul. Cu siguranță, numai existența unei limbi diferite nu constituie o garanție că se va consolida și o națiune (makedonarmână) aparte care va dezvolta acea limbă. Numai dacă apare statul o limbă se poate dezvolta cu reguli proprii de scriere. Exemplul din R.Macedonia este foarte grăitor în acest sens.

3.4. O nouă standardizare a scrierii

Lipsa unui stat a frânat dezvoltarea unei scrieri unitare: „Începând cu primele încercări de a se aduce aromâna la nivelul de limbă scrisă (secolul al XVIII) s-au semnalat divergențe de idei. Pe de o parte se situau autorii care foloseau aromâna pentru răspândirea limbii grecești și din această cauză scriau cu alfabetul grecesc; pe de altă parte se situau autorii care având conștiința originii latine a limbii lor, se foloseau de alfabetul latin și au dezvoltat tendința românizatoare... Din această cauză... lipsește până astăzi un consens general asupra modului de scriere a aromânei” (Kahl,p.221). Totuși, pentru mult timp, s-a impus scrierea stabilită de generația lui T.Papahagi și G.Murnu, bazată pe regulile limbii române, cu folosirea semnelor diacritice, scriere numită și tradițională.

3.4.1. Vechea scriere a fost considerată necorespunzătoare de către inițiatorii mișcării de la Freiburg. Propunerea de **renunțare la semnele diacritice și adoptarea unui nou alfabet** a plecat de la Tiberiu Cunia care, inițiind o amplă acțiune de reeditare a operelor literare scrise în limba aromână, a constatat că, folosind computerul, nu putea reda semnele diacritice existente în limba română: „Aveam de-a face cu aromâni din cinci state balcanice, fiecare cu computerele și alfabetele lor... De unde putea căpăta aromânul de rând din Skopje sau Tirana, un program cu care să poată scrie ș-ul și ț-ul românesc, la

computerul pe care-l avea el la birou? Pentru că un program este bun numai pentru un anumit computer...” (Cunia1,p.265).

În activitatea sa de redactare a cărților aromâne, T.Cunia a simțit și necesitatea stabilirii unor alte norme de scriere: „*Faptul că scriem cu același alfabet fără semne diacritice, nu înseamnă că scriem la fel... avem un singur alfabet aromânesc dar putem avea mai multe feluri de scriere. Este necesar un îndreptar ortografic care să ne dea reguli*” (Cunia1,p.272).

În vederea fixării noilor reguli de scriere, precum și a normelor pentru adoptarea neologismelor, în anul 1997 s-a organizat un simpozion la Bitolia, în R.Macedonia. Deși la acel simpozion nu au participat specialiști în lingvistică, s-au propus mai multe schimbări, din care redau următoarele:

(i) Nu se mai folosesc literele românești *â, î, ș, ț*. Se menține numai semnul *ă*, atât pentru sunetul *ă*, cât și pentru *â*, iar litera *î* s-a eliminat complet. Sunetul *ș* este redat prin grupul de litere *sh* iar sunetul *ț* prin grupul *ts* (Cunia1,p.266, 268);

(ii) Palatalitatea consoanelor notată în scrierea tradițională cu un semn diacritic, adică prin *l'* și *h'*, (alteori cu sedilă (,) dedesupt sau cu tildă (~) deasupra), a fost redată cu ajutorul literei *j*. De exemplu: în scrierea tradițională s-a scris: *nieli* (miei), *ani* (ani), *leau* (iau), *oamini'l'i ațeli' buhili'*, (oamenii cei buni), *ocli'l'i* (ochii). Prin noul sistem se va scrie: *njelji, anj, ljau, oaminjlji atselji bunjlji, ocljlj*. (cf.DIARO,p.xx);

(iii) Redarea sunetelor preluate din limba greacă se face astfel: // pentru sunetul *ghamma* se folosesc literele *g, gh* sau *y*: *agapi, aghapi* (iubire), *yeatru* (medic); // pentru sunetul *dhelta*, literele *d* sau *dh*: *dascal, dhascalu*; // pentru sunetul *theta*, literele: *t* sau *th*: *teatru, theatru*; Se vede că regulile nu sunt stricte, fiecare își poate alege varianta dorită (cf. Cunia2,p.14,30).

La același simpozion s-au propus reguli pentru redarea cuvintelor ce se termină cu *i* neaccentuat, pentru scrierea diftongului *ie* în diferite situații, scrierea diftongilor *ea/ia, oa/ua*, a cuvintelor ce se termină cu *uă*, care încep cu *ăm/am* și *ăn/an*,

mai multe reguli pentru scrierea sunetului **u**, (cu forma articulată sau nearticulată), atunci când se află la sfârșitul sau în mijlocul unui cuvânt, etc. (cf. *Cunia2*, p.15-30).

În general, aromânii formați la școala românească începând cu sfârșitul secolului al XIX-lea (din România sau din occident) nu au fost de acord cu schimbarea vechiului sistem de scriere. Și T.Cunia face parte dintre ei și recunoaște existența unei variante standardizate a aromânei, variantă care a fost opera marilor scriitori clasici aromâni care nu s-au dezis de românism: „*limba standardu easti atsea a clasitsilor a noshtri, Beza, Murnu, Papahagi, Batzaria, Tulliu, etc, nu limba zburată acasă, i tu vără hoară armănească, dit un loc i altu*” (C.L./ 11.08.2010). (Limba standard este aceea a clasicilor noștri, Beza, Murnu, Papahagi, Batzaria, Tulliu, etc, nu limba vorbită acasă sau în vreun sat aromânesc dintr-un loc sau altul).

Printre cei care au refuzat sistemul de scriere propus de T.Cunia, au fost chiar unii buni prieteni ai săi. Iată ce spun opozanții lui T.Cunia:

M.Caragiu Marioțeanu apreciază că T.Cunia a pornit de la o problemă subiectivă, și anume cea referitoare la dificultățile întâmpinate la scrierea computerizată. Ea consideră că dificultățile invocate sunt „*inexistente*”, deoarece ea a reușit să-și scrie lucrările folosind semnele diacritice: „*scrierea în discuție este, pe de o parte, nepotrivită cu o scriere romanică (ea include și grupurile de litere ts, dz, sh, necunoscute acestora din urmă), aspectul unui text scris în acest fel fiind străin/ asiatic?! , greu de acceptat de ochiul și, mai ales, de tradiția românească/ romanică a aromânului... În orice caz, dacă va fi ca această scriere să se impună, prin absurd, ea va trebui să fie normată de un specialist; deocamdată ea este un amalgam de reguli inventate de amatori... fără principii și total inconsecventă*” (DIARO, p.xx).

Tot M.Caragiu reclamă nerespectarea diftongului **ea**, scriindu-se: „*cljamă*”, (în loc de *cl'eamă*); *angljață* (în loc de în-

gleață), precum și că „nu se notează dizidența -i: bunj, calj, adunj... notat întotdeauna ca marcă de plural sau de pers. 2 sg. la verb”, față de scrierea clasică: *buîni, cali, aduîni* (ibid).

Și Enache Puiu a fost critic: „*preocupați de rezolvarea cu orice chip a adaptării ortografice a aromânei la ordinatorul electronic, inițiatorii noului sistem au creat un adevărat monstru. Ne vedem nevoiți să spunem că, dacă acesta este prețul care i se cere aromânei pentru a fi computerizată, atunci noi credem că ea nu trebuie să-l plătească*” (Cunia1, p.291).

H.Cândroveanu îl citează pe scriitorul D.Bacu care se întreba: „*Câte să scriem noi - dă-lji-lj ljeipurlji s-lji talji fără njilă? Mași ca s-nă si strâmbă limba în gură?*” (De ce să scriem noi - dă-i iepurii să-i taie fără milă? Numai ca să ni se strâmbă limba în gură?). El ajunge la concluzia că prin eliminarea semnelor diacritice s-a urmărit îndepărtarea aromânei de limba română. Acest alfabet „*nă arupi di România, cari nu sâ știe tră ți, nu u hunipsescu dip nâși. Ma, ți lă feați România rău?... Că maș ghini nă ari faptă*” (ne rupe de România, care nu se știe de ce, nu o suportă deloc ei. Dar, ce le-a făcut România rău?... Că numai bine ne-a făcut). Referindu-se la școlile deschise în limba română, scrie: „*Nă li dusclisi ași, că ași li vrură învițațli armăni di atumțea*” (Ni le-au deschis așa, că așa le-au dorit învățații aromâni de atunci), și îi nominalizează pe G.Murnu, A.Mărgărit, D.Bolintineanu, D.Athanasescu, precizând că, și în situația în care s-ar fi deschis școli în limba aromână, „*până tu soni tut ună va agiundzeau, va s-aprucheau*” (În final tot la fel ar fi ajuns, s-ar fi apropiat). (cf.Cândrov1, p.163).

Idei asemănătoare are și Zahu Pană: „*Revista ‘Zborlu a Nostru’ are drept scop să distrugă orice legătură între scrierea românească și scrierea în dialect, întrebuițând un alfabet absurd, sârbo-nemțesc, antiromânesc în spirit*” (Cunia1, p.284). De fapt, s-a recunoscut dorința de separare de limba română.

După numele lui V.Barba și T.Cunia care au inițiat-o, noua scriere este „*cunoscută sub numele de barbar-cuneifor-*

mă”. Cei doi inițiatori au fost aspru atacați de H.Cândroveanu, deoarece ei nu au cercetat „*cum au scris înaintașii aromâni, ajunși academicieni în profesie*”, precum și pentru faptul că nu au pregătire de specialitate: „*acești ciudați teoreticieni, cu toți fără operă, deci improvizați, nu sunt nici filologi, nici istorici, ei neavând prin urmare căderea de a se manifesta pe un teren ce le este străin, filologia și istoria*” (Cunia1,p.286).

T.Cunia a recunoscut că a dorit să rezolve o problemă practică, să ușureze scrierea la computer, chiar dacă nu a respectat regulile lingviștilor: „*Matilda este omul de știință care pare a fi interesată de limbă ca obiect de cercetări... Pe ea nu pare s-o intereseze aplicabilitatea soluțiilor ei, dacă ele sunt... și simplu de aplicat, sau dacă sistemul ei de scris va fi sau nu va fi acceptat de lume. Asta nu e problema ei*” (Cunia1,p.329).

Lingviștii au refuzat să colaboreze cu T.Cunia pentru îmbunătățirea sistemului de scriere și acesta și-a exprimat regretul: „*apelul meu nu a avut un succes semnificativ. Neluând parte la simpozion, ei nu s-au simțit obligați să-i accepte regulile. Și într-un fel sau altul ne regăsim aproape la punctul în care ne găseam înainte de simpozion*” (Cunia1,p.396).

3.4.2. O altă problemă controversată referitoare la scriere, e legată de ***adoptarea neologismelor***. În opinia lui T.Cunia era necesar ca „*neologismele să fie luate conștient de scriitori din limbile de largă circulație. Nu să le luăm din românește, deși limba română este cea mai apropiată de aromână pentru că puțini aromâni în afara granițelor o vorbesc. Prin această regulă, eu caut să-i îndepărtiez de limba majoritară locală. Încerc să obțin un fel de uniformizare a limbajului, nu vreau să ajungem la limbi aromâne paralele*” (Cunia1,p.357). Ideea este nobilă, dar, în final, se va dovedi că este dificil de realizat.

Pornind de la această idee, T.Cunia a introdus neologisme pornind de la limba engleză: *prezident, problem*, (cu pluralul *problemuri*), variante utilizate în R.Macedonia și nu agreează

formele *președinte*, *problemă* (*probleme*), ca în limba română. La fel se întâmplă cu neologismul *marcă*, care în R.Macedonia are pluralul *mărci* sau *mărcuri*, în timp ce în România se folosește forma *mărci*. În final, T.Cunia a ales variantele *mărtsi*/*mărțșă* (cf.*Cunia1*,p.365,366).

T.Cunia a considerat că la introducerea unui cuvânt în limba aromână este necesar „*a-i da neologismului un «strai» aromânesc*” și, mai mult, „*de a construi o întreagă familie de cuvinte în jurul unui cuvânt temelie*”(Cunia1,p.358). Spre exemplu, pentru cuvântul românesc *trac*, *tracă*, au apărut în aromână formele de plural *traț*, respectiv *trați*, iar pentru adjectivul românesc *tracic*, apar în aromână formele *tratsic*, *tratsică*, *tratsits*, *tratsitsi*, pentru masculin și feminin, singular și plural (cf.*Cunia1*,p.359,360). Cam dificil pentru cei din România.

Prin respectarea unor reguli stricte, ar urma să se spună, așa cum se pronunță în vorbirea populară (scris în silabe): *av-u-cat*, *Cus-tan-tsa*, *ga-zi-tar*, *mu-ne-dâ*, *pu-li-ti-câ*, *cu-mi-di-i*, *fî-lu-zu-fi-i*, *in-ti-ri-san-tu*, *pur-tsu-la-ni*, *up-ti-mi*, etc, și nu să se scrie/pronunțe: *avocat*, *Constantsa*, *gazetaru*, *monedă*, *politică*, *comedie*, *filozofie*, *interesant*, *portselan*, *optimi* (Cunia2,p.21). Printre altele, T.Cunia argumentează că forma în care propune preluarea neologismelor se găsește și în dicționarele întocmite de Papahagi, Mihăileanu și Dalametra (*ibid.*).

Și pentru problema neologismelor au apărut acuzații că se urmărește îndepărtarea aromânei de limba română. Cunia se apără: „*De ce folosirea cuvântului avucat să fie considerată o trădare mai mare decât bănățenescul frunce*”? (Cunia1,p.249).

Totuși, într-o situație asemănătoare, soluția lui este diferită: „*cuvântul românesc lapte are același sens cu cuvântul bănățean lapce... dar numai unul singur, primul, este forma corectă, pentru că așa s-a decis, al doilea rămânând un simplu regionalism*” (Cunia1,p.380). Și frunce este tot regionalism...

Criticile referitoare la modul de formare a neologismelor sunt severe. Spre exemplu M.Caragiu Marioțeanu a explicat

cum a procedat la întocmirea Dicționarului aromân, DIARO: „În ce privește adaptarea neologismelor la sistemul aromânei, am ținut să nu facem din aromână o limbă ridicolă, cu adaptări mutilante, deformante, de tipul produs de unii autori amatori de azi: dictsiunaru, puizii, puliticu, urganizari, etc. Neologismele trebuie să aibă o formă cât mai apropiată de cea curentă în româna literară și în limbile de largă circulație”. Ea respinge „alternanțele specifice aromânei: dac, daci și nu daț; autentici și nu autentiți, etc” (cf. DIARO, p. xxi).

Respingând propunerile lui T. Cunia, M. Caragiu Marioțeanu consideră că neologismele ar urma să difere de la o țară la alta, aromânii preluându-le din limba majoritară: „Nu am abuzat de elemente din domeniul limbajelor speciale (tehnicoștiințific, sportiv, administrativ, etc.), deoarece am considerat că, indiferent ce oferă DIARO, aromânii aflați în diferite țări din lume vor introduce, negreșit, neologismul curent în limba oficială respectivă (greacă, albaneză, slavă, germană, etc) (DIARO, p. xxi). Este o poziție diametral opusă față de intenția lui T. Cunia de a crea o limbă unitară pentru toți aromânii, indiferent de țara în care trăiesc, intenție care se va dovedi greu de realizat, după cum va rezulta din relatările de la capitolul III.

Și H. Cândroveanu respinge formarea unor neologisme, preferând variantele: *atmosferă*, *copilăriei* (sau *ficiurimilei*), în loc de: *atmusferă*, *cuchilăriliei*. El respinge și formele: „*doc-tur*, *cumbinații*, *factur*, *puet* (pentru poet), *pîr-soană*, *filulogu*, *prupun*, *prițis* (precis), etc” (Cândrov I, p. 135 și 171).

După părerea lui H. Cândroveanu neologismele pot fi preluate din limba cea mai apropiată, fără adaptări, deoarece dacă s-ar adapta toate după reguli stricte, textul s-ar îngreuna foarte mult: „În dialect nu poți face exegeză, lipsindu-i neologismele, pe care dacă le-ai folosi în măsura necesară, ai îngreuna foarte mult textul, ce ar deveni aproape indescifrabil pentru masa cititorilor. Ba mai mult, abuzul de neologisme, conduce chiar la ridicol. Să spui de pildă: „Profundzitatea a

liriŃlei mudernă cuntimpurană exŃteleadză Ńi prit ixprisivitati” cum propun unii. La ce bun, de fapt? Pentru că un aromân nu prea Ńcolit, nu va înŃelege mai mult dintr-un asemenea text, decât dacđ l-ar citi direct în limba română” (Cândrov2,p.117).

Cu toate criticile susmenŃionate, reforma propusă de T. Cunia s-a impus, în special prin comunicările pe internet, mai puțin în Grecia unde „aromânii urmează... politica naŃională greceascđ de a scrie cu alfabetul grecesc”. precum Ńi în România, „unde ambele sisteme sunt folosite...”(Cunia1,p.273).

SituaŃia din Grecia a fost confirmată Ńi de V. Barba: „Aproapea tuti fimiridzli tipusiti suntu angrđpsiti pi grđtseash-ti” (Aproape toate ziarele tipărite sunt scrise în greceŃte), iar un ziar din Avdela care a încercat să scrie în aromână, după o perioadă, „s-a oprit” (cf.Trifon2,p.165).

Notă: DeŃi T.Cunia a fost atacat dur pentru schimbările făcute în scrierea aromână, el a fost elogiat pentru activitatea sa de redactare Ńi răspândire a literaturii aromâne. Au făcut-o, cu unele rezerve, chiar Ńi opozanŃii lui. ToŃi au apreciat faptul că, de unul singur Ńi din fonduri proprii, a tipărit Ńi a expediat în Balcani peste 200 de titluri (cărŃi Ńi reviste), fiind pe drept numit „un Coresi aromân”. Redau numai două aprecieri:

M.Caragiu MarioŃeanu: „în principiu, consider că trebuie să fim mulŃumiŃi că se scrie, cu orice preŃ, în aromână, totuŃi apreciez că nu se poate scrie oricum” (DIARO,p.xx).

H.Cândroveanu, referindu-se la transpunerea de către T.Cunia a DicŃionarului aromân întocmit de T.Papahagi într-un DicŃionar român-aromân, are multe cuvinte de laudă: „Un singur lucru trebuie recunoscut: uriaŃul travaliu al d-lui T. Cunia! De care ne vom bucura mulŃi, folosindu-l Ńi reŃolosindu-l. MulŃumiri sincere aŃadar truditoului, chiar dacđ îmbracă preŃiosul lui dar în haina barbară a unui alfabet străin de spiritul aromânei”(Revista DeŃeptarea din 04.04.1996).

Dicționarele realizate de T.Cunia sunt foarte valoroase, deși chiar el era sceptic că vor fi folosite vreodată: „*și nici nu știi câtă nevoie va fi de toate aceste dicționare. Totul depinde de evoluția politică în Europa*”(Cunia1,p.411). Cu siguranță vor fi mulți cei care le vor folosi, este nevoie numai să fie multiplicare. Atât pentru realizarea lor, cât și pentru răspândirea cărților aromâne T.Cunia merită toată gratitudinea noastră.

Comentariu

În trecut, aromânii din România au editat publicații și au scris literatură folosind scrierea tradițională. Nici acum ei nu au dificultăți și pot scrie la computer folosind semnele diacritice, altfel spus, nu au nevoie de noul alfabet. Din această cauză, în special scriitorii mai în vârstă, nu au acceptat noua reformă. Totuși, au fost și destui aromâni care au acceptat-o. În aceste condiții, pentru un timp, se vor folosi ambele variante.

În celelalte state, în trecut, aromânii nu au simțit nevoia de a scrie în aromână. În ultimul timp au apărut câteva publicații și, în special în R.Macedonia, s-a scris și literatură. În schimb, în Grecia, țară în care trăiesc peste 50% din numărul aromânilor, noua scriere nu este dorită, cum n-a fost dorită nici cea tradițională, acolo folosindu-se numai alfabetul grecesc. Exagerând puțin, am putea spune că noul alfabet ar fi necesar numai aromânilor din Albania și R.Macedonia, ca și unora din cei aflați în diaspora (o altă parte dintre ei l-au respins).

Personal, sunt pentru menținerea, cel puțin în România, a scrierii tradiționale, deoarece consider că este de preferat să nu schimbi un sistem care a dat roade o lungă perioadă de timp, cu un alt sistem, în speranța că se va dovedi mai bun. În plus, prin înlăturarea diacriticelor se modifică și expresivitatea scrierii. Am în vedere și faptul că prin simpla întocmire a unor norme noi de scriere, chiar dacă acestea ar fi perfecte și ar fi acceptate în unanimitate (acum nu sunt), nu se va rezolva problema scrierii unitare. De la definitivarea teoretică a standardizării

și până la transpunerea în practică a normelor, adică până la însușirea acestui sistem de către toți aromânii este o cale lungă și dificilă. Chiar dacă se va impune noul sistem, aromânii vor continua să scrie diferit cum au scris și în vechea scriere, deoarece nu va exista o autoritate să-i oblige pe toți să respecte aceleași norme. Nu e bine, dar ce mai contează încă o scriere...

Totuși, am apreciat efortul lui T.Cunia. El a fost bine intenționat, a încercat o inovare pornind de la nevoia scrierii la computer. **El n-a putut să prevadă atunci că informatica va evolua, va revoluționa scrierea, astfel că acum, oriunde te-ai afla, poți alege să scrii în limba română cu folosirea diacriticelor.** Este nevoie numai de reactualizarea programelor informatice cu ultimele noutăți. Și perfecționările vor continua. În prezent, pentru cazuri speciale, se pot utiliza litere din orice limbă (eu am folosit deja literele străine **ć, ç și ä**, fără adaptări speciale).

Deși controversat, noul sistem a fost adoptat de mai mulți aromâni, chiar și în România. Acest fapt se poate constata din scrierile apărute, dar și din mesajele care circulă pe internet, deși, așa cum sunt scrise aceste mesaje, cu unele excepții, dovedesc că nu se respectă nici o normă. Este posibil ca, exceptând Grecia, noul sistem să se impună definitiv. Fac această afirmație și pentru faptul că mulți contestatari, fiind în vârstă, au cam dispărut. **Totuși, adoptarea noului alfabet nu constituie și o garanție că va apare o scrierea aromână unitară, care să fie folosită de către toți aromânii. În lipsa unei autorități statale, nu va exista un sistem de învățământ unitar obligatoriu. Aceasta constituie principala cauză care împiedică formarea acelei scrieri unitare atât de dorită. Mai adăugăm și faptul că aromânii sunt nevoiți să trăiască în mai multe state. Ca și până acum, nefiind obligați de cineva, aromânii vor scrie fără reguli. Vor scrie corect (nici nu se știe cum este corect) numai elitele, celelalte persoane nu-și vor face griji de a respecta norme.**

Problema *neologismelor* a provocat și mai multe dispute printre aromâni. Consider că o limbă nu se poate îmbogăți cu

neologisme prin stabilirea lor din birou. Limba se formează printr-un proces îndelungat, în principal, prin educație școlară, prin scrierea și citirea operelor literare și prin mass-media. Numai în acest fel, chiar dacă s-ar folosi mai multe variante pentru același cuvânt, în final, s-ar fi impus una dintre ele, dar aromânii nu beneficiază de școli obligatorii și nici nu există speranțe că situația se va îmbunătăți în viitor. Din această cauză împărtășesc părerea M.Caragiu Marioțeanu care a lăsat liber procesul de adoptarea a neologismelor, urmând ca aromânii să le preia din limba majoritară a fiecărui stat. **Este adevărat că, în acest fel vor apare diferențe de la un stat la altul, dar acest proces este inevitabil, indiferent de faptul că s-ar fixa sau nu niște norme pentru adoptarea neologismelor.** De regulă, un cuvânt nu se impune prin simpla lui prezență într-un dicționar, ci în funcție de frecvența utilizării lui.

Din exemplificările prezentate mai sus a rezultat că, în multe cazuri, se forțează formarea unor cuvinte atunci când sunt preluate din alte limbi, astfel că unii nu le vor utiliza. Cel puțin aromânii care trăiesc în România, vor evita să folosească variantele care diferă foarte puțin de formele lor din limba română cu care sunt familiarizați. Spre exemplu, ei vor spune/serie (la singular) *poet, filozofie*, etc și nu *pu-et, fi-lu-zu-fi-i*.

Alteori se propun formele populare, justificându-se că așa vorbesc aromânii. Dar, pentru a forma o limbă cât de cât unitară, este necesar să se evite redarea în scris a formelor populare, mai ales că multe cuvinte diferă de la o regiune la alta. Din multitudinea variantelor, este dificil să se impună numai una din ele și, dacă se vor folosi mai multe, ele vor fi necunoscute multora. Din această cauză nu agreez justificarea că putem să spunem și noi *avucat* așa cum băănățenii spun *frunce*, deoarece băănățenii au limba română literară și folosesc cuvântul *frunce* numai în vorbirea populară sau ca o licență poetică. Un aromân poate să pronunțe cum dorește, dar într-o viitoare limbă scrisă, mai dezvoltată, cel puțin în România, trebuie să folo-

sească neologismul *avocat*, tot așa cum românii au ales *frunte* și nu *frunce*, folosit de bănațeni în vorbirea populară.

Justificarea că s-a menținut forma din dicționarele întocmite de marii filologi clasici nu este un argument pentru a impune noile propuneri. Un dicționar are rolul de a *explica* toate cuvintele utilizate într-o limbă, inclusiv formele populare și chiar arhaisme. El nu propune cuvintele care ar trebui să fie utilizate într-o limba unitară (literară), această sarcină rămâne în grija scriitorilor, școlii, mass-mediei, etc. Multe forme populare sunt excluse, păstrându-se numai oral. Spre exemplu, în româna literară nu se spune/scrie *aista*, ci *acesta*.

Rezultă că problemele referitoare la scrierea aromână și la adoptarea neologismelor sunt greu de rezolvat. Nefiind de acord cu modificările propuse, cei mai mulți lingviști au refuzat să participe la Simpozionul de la Bitolia din 1997. În final, nici cei care s-au dus, în cea mai mare parte nespecialiști, nu au ajuns la un consens, astfel că noile norme au rămas în stadiul de propuneri, chiar dacă unele din ele se utilizează. Este posibil ca efortul lui T.Cunia să nu fi fost zadarnic, dar aceasta nu înseamnă o garanție că va apare o limbă aromână unitară.

3.5. Statutul de minoritar divide în România

De parcă nu ar fi fost suficientă divizarea aromânilor din anul 1913 între cele patru state din Balcani, urmată de exodul unora în România, via Cadrilater, că, între aromânii stabiliți în România a apărut o nouă dispută. Ea a început după căderea comunismului, odată cu înființarea Comunității Aromânilor din România. Reprezentanții Comunității au preluat una din ideile apărute după mișcarea de la Freiburg, precum că aromânii nu sunt români, ci un popor aparte și, în anul 2005, au solicitat statului român acordarea statutului de minoritate etnică pentru toți aromânii din România, deși unii din ei nu și-l doresc.

T.Cunia vorbește de o „schizmă aromână”, un „război intra-aromân care-i împarte pe aceștia în două tabere: una care se consideră români get-beget, iar alta care, fără a nega românitatea comună cu frații din stânga Dunării, se revendică de la originile ei specifice” (Cunia I, p.178). Să urmărim diversele opinii și evoluția lor:

3.5.1 Imediat după solicitarea statutului de etnie minoritară au apărut **primele dispute** în presa constănțeană. A fost mai întâi protestul Asociației (Suțatei) aromâne „*Picurarlu de la Pind*”, semnat de Stoica Lascu și Nistor Bardu, din care am reținut că minoritarii „*mistifică realitatea atunci când afirmă că mii și mii de aromâni... ar dori să devină minoritari în propria țară, să nu mai aparțină naționalității române*”... „*este ca și cum bravii germani care sunt bavarezii sau sașii ar vrea să devină minoritate națională în Deutschland!*”. Autorii protestului atrag atenția autorităților române că „*sunt obligate, în egală măsură, să fie receptive și la spusele altor asociații culturale ale aromânilor... ori figuri publice reprezentative românești cu ascendență aromână*”. Ei consideră că aromânii „*și-au conștientizat realitatea că propria individualitate etnolingvistică nu se poate prezerva decât laolaltă cu cea a fraților dacoromâni*”, ca în spre final să adauge: „*minoritari, pot, și trebuie să fie socotiți, în țările din Balcani*” (C.L./28.12.2005).

A urmat dreptul la replică semnat de Corneliu Zeană în care nu prea am putut găsi argumente de conținut: Se spune: „*în zadar căutai în Dicționarul Limbii Române cuvintele „suțata” și „picurarlu”, după cum tot fără succes căutai munții Pindului pe harta României*”. În continuare, el reproduce și alte cuvinte sau expresii aromâne, folosite de către autorii protestului, care nu se regăsesc în limba română (cf. C.L./30.12.2005). Prin ambele afirmații dorește să demonstreze că aromâna și româna sunt două limbi diferite. Consider că acest argument este nesemnificativ dacă am în vedere relatarea de la pag.131.

C.Zeană este de acord cu afirmația lui S.Lascu și a lui N.Bardu că *„individualitatea etnolingvistică nu se poate prezerva decât laolaltă cu cea a fraților dacoromâni”*, dar adaugă, fără nici o legătură cu tema în discuție, *„câtă tragedie cuprinde exodul aromânilor, această părăsire silită a locurilor de baștină și stabilirea în Cadrilater”* (ibid). Dacă limba nu se poate salva fără ajutorul României, nu este corect să se separe de această patrie adoptivă, iar suferințele datorate exodului în Cadrilater (am relatat deja cauzele lui) nu vor putea fi eliminate în nici un caz dacă aromânii ar deveni minoritari.

În același drept la replică C.Zeană recunoaște că aromânii *„au fost bine primiți de frații lor români, au servit cu credință patria adoptivă... Au dăruit României mari valori intelectuale și artistice”*. Acum ei *„doresc să rămână ceea ce sunt de fapt: AROMÂN”*, fără să demonstreze de ce pentru aceasta trebuie să fie minoritari. C.Zeană nu este concludent nici atunci când afirmă: *„în curând, în spațiul Uniunii Europene, noțiunea de minoritate etnică dispare, deoarece chiar și cele mai mari popoare nu sunt decât minorități”* (ibid). În această situație nu este necesar să mai fie minoritari în România!?

La câteva zile a urmat replica lui Virgil Coman din care am reținut: (i) articolul lui C.Zeană *„reprezintă punctul de vedere al unui aromân nespecialist în materie de istorie și filologie”*; (ii) *„afirmația potrivit căreia aromânii sunt o străveche etnie balcanică recunoscută în ajunul destrămării imperiului otoman este gratuită deoarece termenul prin care erau recunoscuți... era cel de valahi cu sensul de români și nicidecum cel de aromân”*; (iii) *„nici Carpații nu se regăsesc pe harta Germaniei, dar sașii născuți în spațiul intracarpatic și reînțorși în țara mamă... sunt germani și nicidecum etnici sași”*; (iv) *„Statul român nu a reprezentat niciodată o piedică în păstrarea și afirmarea specificului aromânilor. „În momentul de față, rolul cel mai important aparține în primul rând familiei aromîne care are obligația de a transmite mai departe graiul*

matern și tradițiile”; (v) Îmi este greu să cred că îi veți putea convinge pe viitorii cetățeni ai Europei Unite, născuți în familii de aromâni, să învețe la școală mai întâi graiul matern, aromân, apoi limbile de circulație internațională” (C.L./03 și o4.01.2004). Sunt afirmații care nu pot fi combătute.

Disputele s-au amplificat după apariția Recomandării A.P.C.E., chiar dacă, în acel document nu s-au menționat probleme de natură politică: *„o dezbatere violentă a avut loc în România. Obiectul disputei era dacă Recomandarea este sau nu valabilă în România. Un punct al dezbaterii era legat de concesiile făcute de V.Barba și Lluís de Puig în ceea ce privește dispariția problemei recunoașterii ca minoritate din Recomandare”*(Gica,p.37). Să urmărim și alte păreri pro sau contra:

3.5.2. În primul rând redau opiniile *reprezentanților Comunității Aromânilor din România care au solicitat să fie minoritari*, deși nu-i reprezintă pe toți aromânii din România:

Rida Dumitru: *„Noi considerăm că aromânii nu constituie parte integrantă a poporului român. Noi trăim de peste patruzeci de ani (numai 40?) pe acest teritoriu și ne-am comportat ca o adevărată etnie. Suntem a treia minoritate națională, după unguri și romi. Dorim să ne conservăm identitatea și patrimoniul nostru cultural”*(Trifon2,p.21,22);

Stere Samara: *„Noi, armânii, dorim să ne preservăm identitatea noastră și acest lucru trebuie respectat, promovat, mai ales în casa fratelui nostru român nord-dunărean, cu care noi într-adevăr avem o identitate comună. Această identitate comună se numește latinitate/romanitate balcanică și nicidecum limitată la românism. Noi suntem makedonarmâni originari din Macedonia, la 1500 kilometri depărtare de România... Pentru noi nu este un scop în sine să fim minoritate națională, dar ne obligă legislația română, numai astfel putem beneficia de discriminare pozitivă de care avem nevoie pentru conservarea și dezvoltarea **tradițiilor, culturii și limbii armânești***

(s.n.) *în România*” (C.L./22.05.2013). Reprezentanții Comunității Aromânilor recunosc că își doresc anumite interese materiale, în speranța că vor putea asigura salvarea limbii aromâne, fără a spune și cum intenționează s-o salveze.

Prin susținerea cererii de etnie minoritară se aduc argumente nerealiste: (i) Se susține că prin distanțarea de România, ar fi posibil un ajutor pentru aromânii din Grecia care nu ar mai vedea o propaganda românească în orice acțiune a aromânilor din România și că, (ii) Obținerea statutului de etnie minoritară în România i-ar ajuta pe aromânii din Albania de a fi recunoscuți și ei ca o minoritate în țara lor. (cf.Trifon I, p.477).

Ambele argumente sunt tendențioase, cum este și ideea lansată de C.Zeană că, în România, aromânii au fost persecutați în perioada comunistă, mulți au fost arestați și deportați iar copiii lor au fost exmatriculați din școli pentru simplul motiv că erau „macedoneni” (cf.ArmEu,nr.2,p.9). Afirmatia este reală, dar prezentată foarte simplist. Voi reveni la comentarii.

Ideea de minoritar este agreată în prezent și de persoane care inițial s-au considerat români. T.Cunia recunoaște că, în timp ce se găsea la New York, era „mai mult în mijlocul aromânilor”, dar „aceasta o făceam fără să ne treacă prin gând vreodată că nu suntem români... De multe ori noi, aromânii, eram în fruntea activităților naționale, anticomuniste a românilor din străinătate” (Cunia I, p.193).

Totuși acum are o poziție diferită: „suntem și nu suntem români, depinde de definiția cuvântului român... În școli ni se spunea că suntem același popor cu daco-românii. Și totuși, deși noi ne consideram urmașii lui Alexandru Machedon - nu ni se spunea acest lucru. Nu am auzit niciodată la școlile românești că poporul român s-a născut cu 250 ani înainte, în momentul când Macedonia a fost cucerită de către romani și a devenit provincie romană. Nu am auzit... să se spună că Alexandru Machedon este un strămoș al românilor” (Cunia I, p.196). Cu siguranță, Alexandru cel Mare nu a fost un strămoș al

dacoromânilor, dar nici nu s-a dovedit că a fost strămoșul aromânilor. Nu este suficient numai să te „*consideri*” urmașul lui.

Și Kira Iorgoveanu Manțu, în tinerețe nu se considera că face parte din poporul makedonarmân. Până a pleca din România, considera dialectul aromân ca un „*important dialect al limbii române*”. Ea l-a citat pe W.M.Leake, fără a-l contrazice: „*Limba orașelor valahe din Pind diferă foarte puțin de aceea din Valahia*” (Kira,p.ix). În final, ea a afirmat: „*Aromânii au păstrat, de-a lungul secolelor, mărturia vie a unității de neam: graiul lor. Dialectul aromân este singurul testament al aromânilor întru păstrarea limbii românești*” (Kira,p. xix).

Acum ea îi vrea minoritari pe aromânii din România și spune: „*este inacceptabil*” ca statul român să-i oblige pe aromâni „*să-și uite rădăcinile și să le spele memoria ca unor handicapați*” (FamRo,p.10). Este o acuzație incorectă, deoarece statul român nu are astfel de intenții, dar ține cont și de voința aromânilor care nu-și doresc statutul de minoritar.

Nu-mi plac nici afirmațiile tendențioase ale lui C.Canacheu despre legea care reglementează problema românilor de pretutindeni. El s-a adresat deputaților români astfel: „*Astăzi îi desființați pe aromâni... și le spuneți... români de pretutindeni. Adică, dumneavoastră sunteți români și eu sunt român de pretutindeni. Nu, domnilor! Cultural și lingvistic sunt român!... De origine etnică sunt aromân*” (ArmEu,nr.2/2013,p.5). Afirmația este incorectă deoarece pornește de la un neadevăr. Modificarea adusă prin Legea 176/2013, se referă la „*drepturile persoanelor care își asumă în mod liber identitatea culturală română, persoanelor de origine română care aparțin de filonul lingvistic și cultural românesc, care locuiesc în afara frontierelor României*”(s.n.) (M.Of.343/2013). Într-adevăr, actualul îi nominalizează și pe aromânii din afara României, dar numai pe cei care se consideră români. Legea nu-i obligă să fie români. Voi reveni la comentarii.

În prezent, România este acuzată, pe nedrept, pentru nerespectarea Recomandării A.P.C.E privind drepturile minorităților, prin vocea Kirei Iorgoveanu Manțu: „*nu numai că nu a pus-o în aplicare, însă au apărut și voci care au contestat-o în presă... Intrarea României în Comunitatea Europeană o angajează încă mai mult în respectarea normelor și recomandărilor acesteia*” (FamRo,p.11). Cum să procedeze România, dacă o parte a aromânilor nu-și dorește statutul de minoritar?

În plus, Recomandarea nu se adresează României, ci numai „*statelor din Balcani unde trăiesc aromânii*” adică statelor în care aromânii sunt autohtoni. O spune V.Barba: „*Avem acum o legislație internațională, europeană, care ne garantează dreptul la o viață națională peste tot unde suntem autohtoni* (s.n.)” (Zborlu a nostru, nr. 41/1994,p.3). Este posibil ca în România autohtonismul să nu fie o condiție obligatorie pentru acordarea statutului de popor minoritar, dar situația este discutabilă, după cum rezultă și din rândurile de mai jos.

3.5.3. Aromânii care se consideră români refuză statutul de minoritari. Ei sunt reuniți în mai multe asociații culturale din care, cea mai reprezentativă este Societatea de Cultură Macedo-Română, înființată încă din anul 1860. Și această Societate are ca obiectiv păstrarea tradițiilor și salvarea graiului vorbit de aromâni, chiar dacă acesta este considerat un dialect al limbii române. Reprezentanții Societății de Cultură Macedo-Română afirmă, printre altele, că „*Nu există niciun element cert de limbă sau cultură moștenit de aromâni de la ipotezicii lor strămoși vechi macedoneni: «macedonitatea» aromânilor nu e o tradiție legendar-populară, ci un mit ideologic de fabricație recentă și cultă... Nucleul original al populației aromânești nu este concentrat în Macedonia, nu aceasta este patria primitivă a aromânilor... Condamnă tenacitatea agresivă cu care organizațiile de sub autoritatea Consiliului Aromânilor încearcă să impună României, crearea unei noi minorități*

naționale pe teritoriul ei, prin ruperea aromânilor din România din unitatea neamului românesc. Acest fapt este cu atât mai regretabil cu cât părinții și bunicii lor s-au așezat în România invocându-și românitatea”(C.L./12.08.2010). În aceeași direcție s-au exprimat și alți specialiști:

M.D.Peyfuss subliniază latura subiectivă a disputei: „*La soluționarea problemei, atât de viu disputată, dacă aromânii din România sunt o minoritate etnică/națională sau nu, slujitorii lui Clio nu pot contribui altfel decât prin apelul la judecata rațională: nu există criterii științifice pentru determinarea naționalității cuiva în afara propriei sale conștiințe! Ea singură decide în această privință, dovadă numărul mare de oameni de origine aromână care, totuși, și pe bună dreptate, se consideră a fi – eventual: și! – greci*” (Peyfuss1,p.122). Acum unii, tot pe bună dreptate, se consideră români iar alții nu!

După părerea lui N.Trifon, statutul de etnie minoritară este dificil de acceptat dacă nu ai o altă patrie: „*Nimeni nu este minoritar de bună voie. A fi minoritar înseamnă, nici mai mult, nici mai puțin, să te închini în fața majorității, perspectivă deloc îmbucurătoare. În schimb, poți fi minoritar în măsura în care te atașezi altei majorități decât a țării în care trăiești. Sau în măsura în care vrei să construiești propria ta țară... Or, niciuna dintre aceste perspective nu este bună pentru aromâni*”(Trifon1,p.464). În situația în care nu-și pot construi o țară proprie, aromânii din Grecia și o parte a celor din România nu-și doresc statutul de minoritari, în timp ce în Albania, cei care se consideră români sau greci doresc să fie minoritari.

N.Trifon continuă: „*România este țara în care ei au putut să-și pună în valoare cel mai bine particularismul, inclusiv în perioada comunistă, dacă ne gândim la publicațiile referitoare la limba, literatura și istoria lor... Aceasta poate să explice... reticența multora dintre ei, chiar și în zilele noastre de a se detașa de patria-mamă... Rupând punțile cu România, singura țară care în trecut s-a angajat în favoarea aromânilor, și*

pare să dorească să facă și azi un «gest» pentru ei, nu riscă ei oare să se trezească și mai izolați...?». Din această cauză, o parte a aromânilor consideră România ca pe o patrie-mamă. Ei au în vedere „ce s-a întâmplat în celelalte țări balcanice în care, cu toate că erau autohtoni, au fost mult timp privați de drepturi specifice și câteodată persecutați” (Trifon2,p.30);

Dintr-o cercetare realizată în perioada 1996-1998 de către profesorul german Thede Kahl printre aromânii din Dobrogea rezultă că cei mai mulți dintre ei nu sunt de acord cu statutul de minoritari: „41% dintre ei se considerau minoritate etnică și 59% credeau opusul” (Trifon2,p.137);

Din aceeași cercetare mai rezultă: „66% din ei se considerau minoritate lingvistică și 34% credeau opusul; 5% se simțeau discriminați, 85% au spus că nu sunt discriminați iar 10% n-au răspuns la această întrebare; 29% considerau aromâna o limbă separată, 69% considerau aromâna un dialect al limbii române” (Gica,p.38). Situația poate fi diferită acum, dar să nu uităm că aromânii, nefiind informați, sunt ușor de manipulat de ambele tabere.

Poziția lui Zahu Pană rămâne neschimbată: „Aromânii au existat, nu ca o entitate deosebită de dacoromâni, ci asemenea tuturor românilor din toate zonele țării: ardeleni, munteni, moldoveni, bănățeni, etc. Particularitatea lor rămâne strict folclorică, dialectală, până la asimilarea totală în marea magmă a românismului integral” (Cunial,p.285). Probabil s-a referit la aromânii din România. În același sens s-au exprimat și grecomanii dorindu-și atașarea celor din Grecia la elenism!

După ce precizează că ideea de etnie minoritară a fost inițiată de aromânii emigranți în Europa de Vest, N.Ș.Tanașoca notează: „Aceste puncte de vedere, totuși, nu sunt inovații derivate din studii realizate cu acuratețe. Mai degrabă ele sunt dictate de oportunism politic. În probleme majore naționale, astfel de distrageri (turburări) nu pot fi decât dăunătoare. În orice caz, ele sunt deplasate” (Gica,p.31);

M.Caragiu Marioțeanu face diferențieri realiste: „*Statutul aromânilor autohtoni locuind în țările balcanice, este cu totul diferit de acela al aromânilor din diaspora... A legaliza o comunitate aromânească minoritară în România, astăzi, ar constitui cea mai mare absurditate a istoriei contemporane a aromânilor.*”(s.n.). *Aromânii sud-dunăreni sunt la ei acasă acolo, dar sunt în diasporă în orice alt loc pe care s-au așezat după ce și-au părăsit locuințele de baștină (în România sau aiurea, oricât de mult ar deranja termenul diasporă pe unii)”* (Matilda1, p.14, 17, 25). Minoritarii evită să comenteze această opinie, cu argumente, prezentând numai ce îi avantajează pe ei.

3.5.4. Există și aromâni cu poziții conciliante:

Alexandru Gica: „*Atunci când vrei să vorbești în numele unei comunități..., nu trebuie să pierzi din vedere că ea este constituită din mai multe componente care merită același respect..., mulți dintre cei care vorbesc în numele tuturor referindu-se, de fapt, la propriile lor convingeri*”. El precizează că în România există persoane care se consideră „aromâni, și nu altceva”, altele „se consideră deopotrivă aromâni și români” și există și acelea „care se simt mai degrabă români, dar rămân atașați comunității din care provin” (Trifon2,p.26). Cei care propun o soluție trebuie să se țină cont de această diversitate.

Al.Gica prezintă componența celor două tabere: „*Portretul aromânului care vrea să fie considerat minoritar în România ar fi: este tânăr, este un om obișnuit sau este grămostean*”. Cel care se consideră român: „*este în vârstă, este parte a elitei sau este fărșerot. Chiar dacă este ceva adevăr în aceste remarci, trebuie să fim prudenți cu acest tip de abordare*” (Gica,p.39). Da, clasificarea nu e strictă, sunt și excepții.

El vede „cearta” dintre aromâni „ca pe o competiție între două tabere fiecare dorind să găsească cea mai bună soluție de supraviețuire a lumii aromâne... Probabil că aromânii trebuie să accepte că există mai multe răspunsuri la problema

lor identitară: un model plural de auto-identificare este de asemenea posibil” (Gica,p.40,41).

Se pare că, la sfârșitul vieții, chiar și Vasile Barba, inițiatorul mișcării de la Freiburg, a înțeles că îndepărtarea de România poate fi un pas greșit: „*Eu sunt azi în vârstă și privesc cu mare teamă la evoluția destinului aromânilor. Peste tot în Balcani soarta lor este îngrijorătoare: o splendidă cultură apune încet, fără să trezească regrete nimănui. Nu am ce face și trebuie să-mi pun speranțele tot în România. Ea este, dacă nu patria noastră natală, precum în cazul dacoromânilor..., singura noastră patrie pe acest pământ* (s.n.). Iar istoria și cultura noastră sunt depozitul vechi - și, credem noi, stimabil - al înseși originilor și culturii sale”(C.L./11.o8.2010;Curierul Național/18.03.2006). Nu cred că distinsul profesor a adoptat un dublu limbaj, el părea convins de necesitatea unei patrii-mamă. Curios, și despre opinia lui Barba se păstrează tăcerea....

Comentariu

Disputa dintre cei care se consideră români și cei care solicită statutul de minoritate etnică, a provocat multe inconveniente aromânilor din România. Minoritarii își doresc o separare de România, considerând că numai astfel se poate salva limba aromână. Prin această acțiune ei infirmă toate realizările intelectualilor aromâni din trecut, **deși fără activitatea lor, astăzi toți aromânii ar fi fost grecizați**. Se evită condamnarea lor pe față, dar, practic, li se anulează întreaga activitate. Este dreptul lor să creadă ce-și doresc, numai că nici ei nu trebuie să se erijeze în rolul de reprezentanți al tuturor aromânilor, deoarece nu-i reprezintă pe toți.

Este regretabil că nu se acționează unitar, uneori ajungându-se la momente reprobabile, cum s-a întâmplat la o manifestare culturală programată la Constanța, în urmă cu câțiva ani, atunci când, la aceeași dată și la aceeași oră, s-au organizat festivități de către ambele grupări ale aromânilor și invitații so-

șiți din statele balcanice au fost puși într-o situație jenantă, trebuind să aleagă una din cele două festivități.

Tot atât de regretabil este faptul că, de regulă, la evenimentele festive organizate la Constanța de asociațiile culturale pro-România, nu au participat aromânii care sunt simpatizanți ai ideilor lansate de Comunitatea Aromânilor din România și vice-versa. Și acest lucru se întâmplă, deși toate asociațiile își doresc păstrarea tradițiilor și salvarea limbii. Nu cred că este o dispută între generații, între fărșeroți și grămosteni sau între elite și oamenii de rând. Este vorba numai de interpretarea diferită a problemelor privind originea aromânilor, de lipsă de toleranță între cele două tabere sau, posibil, de anumite interese.

În cele ce urmează voi încerca să dovedesc de ce consider incorectă cererea Comunității Aromânilor de a-i face minoritari pe aromânii din România:

y₁ - Se lansează unele *neadevăruri*. Spre exemplu se spune că aromâna este o limbă unitară, deși, în realitate, este formată din mai multe graiuri diferite. O spun lingviștii, așa cum va rezulta din capitolul următor, dar o simt și eu. În plus, limba aromână este foarte săracă, având nevoie de a fi îmbogățită cu multe neologisme, operațiune complexă, anevoioasă, în lipsa unui stat. Din această cauză am nevoie de limba română.

Lipsită de adevăr este și afirmația prin care se susține că este mai bine ca aromânii din România să fie minoritari, deoarece, în această situație, cei din Grecia nu vor mai vedea în acțiunile acestora numai propaganda statului român, după cum lipsită de temei este și afirmația referitoare la aromânii din Albania, care, se zice, vor putea obține statutul de popor minoritar în țara lor dacă și aromânii din România vor primi acest drept. **Ambele afirmații sunt eronate deoarece, indiferent de situația din România, în Grecia procesul de grecizare este ireversibil iar în Albania nu este permisă acordarea statutului de etnie minoritară unui popor care nu are o patrie de origine sau o patrie-mamă și, aromânii de acolo nu au o astfel de patrie.**

y₂ – Nu-mi plac afirmațiile *tendențioase sau adevărurile parțiale* prin care aromânii sunt manipulați. Astfel se vorbește de romanitate și nu de românism, dorindu-se o îndepărtare a aromânilor de România, adică limba aromână ar fi sora limbii române și nu fiica ei. **Chiar dacă ar fi așa, acest fapt nu are nici o relevanță în efortul care trebuie făcut pentru salvarea limbii; ori soră, ori fiică, posibilitatea ca limba aromână să fie salvată rămâne aceeași, deoarece nu limba este factorul decizional.**

Cei care vor să fie minoritari consideră că aromânii sunt frați și cu italienii, francezii, spaniolii, etc, ca și cu românii. Nu e chiar așa, dovadă că italienii, francezii, spaniolii, etc, nu i-au ajutat pe aromâni așa cum au făcut-o românii. Chiar dacă se va spune că i-au ajutat din interes, acesta a fost reciproc. Se evită să se justifice de ce aromânii nu sunt ajutați și de ceilalți frați. Singura justificare pe care am auzit-o este că „*românul este un frate mai apropiat*”. În acest caz, dacă este mai apropiat, nu este corect să fie părăsit numai pentru a se obține niște bănet, aceea discriminare pozitivă despre care s-a vorbit. Se pare că au dreptate cei care susțin că, prin obținerea statutului de popor minoritar în România, se urmărește numai obținerea alocației bănești și a postului de parlamentar, **beneficii care nu salvează limba. Și cu ce preț se obțin beneficiile? Cu prețul dezbinării aromânilor care au ajuns să se dușmănească între ei. Prea scump!**

Se discută mult în legătură cu expresia „*români de pretutindeni*” pentru a-i manipula pe aromâni. După cum am spus, **actul normativ susmenționat nu se referă, în mod expres, la aromâni, ci la toți cei de origine română care se recunosc ca atare și care se află în afara granițelor României, cum ar fi românii din Serbia, Ucraina, Italia, Spania, etc.** Nu poți interzice României să-i sprijine pe românii din afara granițelor. Este adevărat că în lege sunt nominalizați și aromânii, dar trebuie să reținem ideea de bază a legii, care precizează că este considerat român de pretutindeni numai persoana care își dorește să se declare român. Legea nu se referă la cei din afara granițelor care nu se

consideră români (de ex. aromânii din Grecia și R.Macedonia) și, în niciun caz, la aromânii din România, deoarece aceștia nu sunt în afara granițelor. În schimb, legea poate să-i ajute pe acei aromâni din Albania care, considerându-se români, solicită sprijinul României pentru a fi ajutați în probleme de învățământ sau alte activități culturale. Aceștia, având o patrie-mamă, speră să obțină statutul de etnie minoritară, de care nu pot beneficia în alte condiții. Neavând o patrie de origine, nu vor putea să obțină statutul de minoritari și, cu timpul, vor deveni albanezi sau greci. Chiar este mai bine? Rezultă că România nu „românizează” cu forța pe nimeni și n-ar trebui să fie blamată. Pe tema românilor de pretutindeni s-au „agită” numai persoane nespecializate în probleme de legislație (medici, scriitori, profesori, etc), nu și juriștii din tabăra minoritarilor.

S-a vorbit mult că aromânii trebuie să se separe de România, deoarece aceasta țară i-a persecutat în perioada comunistă. Poate că, proporțional, aromânii au suferit mai mult decât românii, dar **nu poți acuza întregul popor român pentru regimul dictatorial instaurat de regimul stalinist, din moment ce nici românii nu au fost cruțați.** Și eu am fost printre cei persecutați. Așa au fost vremurile. În acea perioadă au avut de suferit, fără a fi vinovați, atât aromânii, cât și românii. Acum nu mă simt discriminat. Mulți nu știu că unii aromânii din Grecia au suferit și mai mult în perioada războiului civil din anii 1946-1949 și în timpul dictaturii coloneilor din anii 1967-1974, perioadă în care rostirea unui cuvânt în aromână era un grav delict.

y₃ – Multe realități evidente sau afirmații incomode sunt ținute sub tăcere de către cei care au solicitat statutul de minoritari pentru aromâni, adică ***se evită adevărul prin omisiune.***

Nu am auzit să se comenteze faptul că datorită condițiilor create de statul român, aromânii și-au putut conserva mult mai bine limba decât au făcut-o cei din statele balcanice unde aromânii sunt autohtoni. Și dacă a fost mai bine, nu înțeleg de

ce trebuie să se separe de România. **Dacă n-ar fi români, nu văd de ce i-ar mai sprijini România altfel decât acordându-le acea alocație cuvenită etniilor minoritare, nimic mai mult.** Nu ar mai fi nici o soluție, în cazul în care această alocație s-ar dovedi a fi insuficientă. Ar apărea și multe dificultăți la înregistrarea ca minoritari a aromânilor care sunt urmașii celor care au avut căsătorii mixte sau care, din convingere, se consideră români.

Se evită exprimarea unui punct de vedere legat de afirmația Matildei Caragiu Marioțeanu referitoare la faptul că **în România, aromânii se află în diaspora și că, nefiind autohtoni, au un statut diferit față de cel al aromânilor din Balcani.** Am auzit spunându-se numai că în România și alți minoritari nu sunt autohtoni, dar fără a-i nominaliza. Afirmația este eronată deoarece toate minoritățile din România existau la apariția statului român. Aromânii au dorit un trai mai bun și au venit aici de bună voie și n-ar trebui să ceară să fie minoritari, tot așa cum nu solicită acest statut nici cei care au ajuns, spre exemplu, în Franța. În două cazuri identice (România și Franța), soluțiile sunt diferite. Este incorect ca unele personalități aflate în occident să discute cu patimă despre necesitatea ca aromânii din România să devină minoritari, deși și ei se află în diaspora. În același timp, ei evită să comenteze despre elenizarea aromânilor din Grecia.

y₄ – Se afirmă că statutul de etnie minoritară a fost solicitat, în principal, pentru obținerea unor fonduri care ar permite organizarea **învățământului în limba aromână.** Este adevărat că este nevoie de școală, dar nu ni se spune și ce fel de învățământ se dorește și nici cum va fi organizat.

Din start, trebuie eliminată intenția de a organiza un învățământ obligatoriu, deoarece nu există acel instrument prin care toți copiii să fie obligați să-l frecventeze. Pentru aceasta este necesară autoritatea unui stat, care să dispună înființarea unei instituții cu putere de decizie, tip „minister”, instituție care ar trebui să rezolve problemele privind pregătirea și perfecționarea cadrelor didactice, stabilirea programei școlare, organizarea

și controlul funcționării cursurilor, etc. Obținerea statutului de minoritar nu crează această instituție. Nu cred că s-a gândit cineva la aceste probleme când a solicitat statutul de minoritari.

Cu siguranță, nu s-a gândit nici la necesitatea perfecționării normelor de scriere și nici la întocmirea manualelor școlare pentru toate disciplinele. Probabil că nici nu se cunoaște faptul că normele existente în prezent nu sunt definitive, având multe probleme neclarificate și că nu prea există specialiști care să le definitiveze. În general, specialiștii în probleme de lingvistică nu se implică, deoarece au credința că aromânii sunt români și consideră că pentru prezervarea aromânei sunt suficiente numai cursuri opționale de limbă și istorie a aromânilor. Atât normele cât și manualele trebuie să fie unice și obligatorii pentru a fi acceptate de toți, dar în lipsa unei autorități ele nu vor putea deveni niciodată obligatorii. Nu se face nici o afirmație în legătură cu instituția care le va aproba și nici cine va hotărî în problemele aflate în divergență. **Rezultă că organizarea unui învățământ integral și obligatoriu în limba aromână, chiar dacă vor exista fonduri, este imposibilă.**

Singura variantă care ar rămâne, ar fi continuarea, în cadrul școlilor cu predare în limba română, a cursurilor *facultative* privind cultura și tradițiile aromâne, cursuri existente deja de câțiva ani. Este necesară dezvoltarea acestora prin introducerea orelor de limbă și scriere aromână. La această concluzie am ajuns după ce m-am informat cum funcționează învățământul pentru celelalte minorități naționale din România⁽⁸⁾.

Este adevărat că învățământul opțional nu oferă o garanție pentru perfecționarea limbii aromâne, dar poate contribui

(8) În anul 2001, exista următoarea situație: (i) școli în care predarea se făcea exclusiv în limba maternă: cehă, croată, germană, maghiară, sârbă, slovacă, ucrainiană; (ii) școli cu predare parțială în limba maternă: turcă, tătară; (iii) școli cu predare în limba română și cu ore facultative în limba maternă: toate cele de la pct.(i) și (ii), la care se adaugă: armeană, bulgară, greacă, italiană, polonă, rromani, rusă. (sursa: internet).

la cunoașterea de către elevi a istoriei aromânilor și la păstrarea actualului stadiu de dezvoltare al limbii, adică la evitarea declinului. Nu este exclusă nici posibilitatea ca, odată cu trecerea anilor, să se înregistreze o revigorare a limbii datorită creșterii numărului celor care vor vorbi și scrie în aromână.

Înregistrarea unor progrese în studiul limbii și istoriei aromâne este condiționată, în primul rând, de existența unei patrii-mamă, care să sprijine organizarea și controlul desfășurării cursurilor și să asigure norme și manuale unice. Majoritatea minorităților din România beneficiază de o astfel de patrie. **O altă condiție, la fel de importantă, ar fi eliminarea divergențelor existente între reprezentanții Societății de Cultură Macedo-Română și cei ai Comunității Aromânilor din România,** deoarece dacă reprezentanții lor sunt divizați, întreaga comunitate a aromânilor va fi derutată și va refuza cursurile. Numai unirea dă putere!

Dar, după cum am spus, **pentru organizarea unui învățământ facultativ *nu este necesar statutul de etnie minoritară,* dovadă că există deja aprobarea Ministerul Învățământului, pentru organizarea acestor cursuri opționale.** Aprobarea s-a obținut la solicitarea Comunității Aromânilor din România, toate cheltuielile fiind suportate de la bugetul statului. Nu am putut obține date oficiale privind numărul claselor aprobate și nici cel al elevilor înscriși la cursuri, dar, din surse neoficiale, am aflat că frecvența rămâne prea „opțională” iar controlul desfășurării cursurilor pare inexistent, considerându-se că nu e nevoie să controlezi ceva care este opțional.

În prezent, rezultatele nu sunt satisfăcătoare deoarece prin programa pedagogică s-a prevăzut numai predarea cunoștințelor referitoare la cultura și tradițiile aromâne, nu și cele referitoare la limba și scrierea aromână. Este posibil ca orele de scriere să nu fie prevăzute în programa școlară din cauza divergențelor existente între reprezentanții celor două tabere ale aromânilor din România. Cu siguranță, dacă nu ar fi existat aceste divergențe, la aceste cursuri s-ar fi pus accentul pe cultura aromânilor, inclusiv a scrierii. În aceste condiții, la cursuri

se vorbește numai de tradiții și se organizează spectacole folclorice, dar acestea nu pot salva limba.

y₅ – Cererea de acordare a statutului de etnie minoritară nu a fost urmată de **soluții și acțiuni concrete**. S-a lansat o lozincă pe care o auzim frecvent: „*să ne salvăm limba*”! Prin această expresie nu toți aromânii înțeleg același lucru. Unii se mulțumesc cu prezervarea stadiului actual în care se găsește aromâna, stadiu pe care ei îl socotesc suficient pentru ca aromânii să poată comunica între ei. Alții își doresc o limbă dezvoltată, unitară, care să fie considerată un adevărat instrument de cultură, fără a mai fi necesară utilizarea unei alte limbi.

Cei care doresc să fie minoritari, vorbesc de salvarea limbii, dar nefiind specialiști, nu au prezentat și metodele cu ajutorul cărora vor să perfecționeze limba aromână, ca aceasta să devină o limbă unitară. Am văzut că numai existența unor fonduri bănești nu poate garanta reușita organizării rețelelor școlare. Ar fi fost necesar ca, înainte de lansarea cererii, să se facă un studiu amănunțit pentru a se stabili măsurile ce se impun.

În primul rând, **era necesar să se fi efectuat un sondaj**⁽⁹⁾ prin care să se afle în ce măsură astfel de cursuri sunt dorite în România. Am în vedere părerile multor personalități care au rezerve că s-ar putea preda toate disciplinele școlare în limba aromână, aceasta fiind o limbă foarte săracă. Este posibil ca dorința reprezentanților Comunității Aromânilor din România de a organiza învățământul cu predare în limba aromână să nu fie și dorința copiilor aromâni care se pot realiza mai bine în-

⁽⁹⁾ Cu ocazia aceluiași sondaj, care s-ar putea realiza prin voluntariat, s-ar putea afla și alte informații. Spre exemplu, ar fi interesant să se știe câte din publicațiile, cărțile sau revistele apărute în aromână, au fost citite de aromâni (mă refer în primul rând la tineri), câți aromâni au consultat vreodată dicționarele aromâne, pentru a-și îmbogăți limba. Eu cunosc destui tineri, dar foarte rar aflu ca cineva se fie interesat să citească cărți în aromână sau să scrie câteva rânduri în această limbă.

struindu-se numai în limba română. **Nu este exclus ca, după organizarea rețelei școlare, să apară surpriza că nu există suficiente solicitări pentru frecventarea cursurilor.**

În al doilea rând, în funcție de rezultatele sondajului ar fi trebuit să se stabilească localitățile și nivelul de învățământ care se dorește a fi organizat pentru aromâni. Una este să ai numai învățământ primar și cu totul altceva este să organizezi și învățământul gimnazial sau liceal. Nu s-a precizat până în prezent nici dacă se are în vedere predarea tuturor disciplinelor de învățământ sau numai a celor de limbă și de istorie aromână și nici dacă acestea vor fi obligatorii sau vor avea caracter facultativ. **Numai după ce ar fi fost în posesia acestor informații s-ar fi putut întocmi un *deviz* din care să rezulte ce cheltuieli sunt necesare pentru organizarea învățământului în limba aromână** cum ar fi: salariile dascălilor și ale personalului administrativ care va organiza rețeaua de școli, cheltuielile legate de întocmirea normelor și a manualelor, cheltuieli pentru perfecționarea cadrelor didactice, cheltuieli curente pentru întreținerea sălilor de clasă, chiar dacă acestea ar putea fi puse la dispoziție de statul român, în mod gratuit. Numai cunoscând nivelul tuturor cheltuielilor se va putea stabili dacă acestea vor putea fi acoperite din alocația cuvenită etniei minoritare aromâne. **Este posibil ca aceste fonduri să fie insuficiente și aromânii nu se vor alege cu nimic, în afara certurilor care s-au iscat deja între cele două tabere. Nu mi se pare corect să se ceară statutul de minoritar pentru a primi niște bani, urmând ca mai târziu să se vadă ce se va face cu acel statut și cu acei bani.**

Avem deja un caz concret în R.Macedonia, unde aromânii beneficiază de statutul de etnie minoritară și de fondurile bănești necesare, exact ce se dorește în România. Și totuși, acolo s-au organizat numai cursuri facultative în limba aromână și acestea sunt slab frecventate de copii. Să mai precizăm că astfel de cursuri s-au organizat în România și fără a fi minoritari.

Pe baza situației din R.Macedonia putem presupune că și aromânii din România ar putea să nu opteze pentru cursuri în

limba aromână. Am în vedere că și ei vor să beneficieze de dascăli mult mai bine pregătiți în limba română. În plus, în limba română ei vor putea găsi multe lucrări de beletristică, medicină, inginerie, artă, etc. Nimic nu garantează că nu se va repeta situația copiilor români care pleacă la studii în străinătate, la școli mai înalte, deși în România au școli și facultăți.

Mai înainte de a se lua o hotărâre este nevoie de informații pentru a se cunoaște realitatea. În situația în care s-ar prezenta toate informațiile, este posibil să dispară și divizarea dintre aromâni: ori cei care își zic români, văzând avantajele, vor accepta să fie minoritari, ori cei care au cerut statutul de etnie minoritară, văzând că fondurile nu sunt suficiente sau copiii nu sunt interesați să frecventeze cursurile în limba aromână, își vor da seama că nu pot face mare lucru și vor renunța la intenția lor. În lipsa acestor informații, rămân la credința că a opta pentru ideea de minoritate în România este o utopie.

y₆ – Aromânii din România, ca și cei din Balcani, au nevoie de o patrie-mamă. Este dificil de crezut că aromânii din Balcani pot fi români deoarece între cele două popoare nu a existat o unitate de teritoriu și de viață economică. Nu văd de ce, acum, un vlah din Grecia s-ar putea considera român. După cum afirmă N.Trifon, dacă ar deveni român, n-ar mai fi aromân și, decât român, preferă să fie grec, fiind legat de Grecia.

Situația este total diferită pentru cei care au venit în România. Ei s-au considerat români și s-au încadrat în statul român. O parte a lor încă se consideră români. **Este adevărat că și cei veniți în România n-au avut un trecut comun cu românii, dar, în mod sigur, au un prezent și vor avea un viitor comun cu ei** (am în vedere o remarcă a lui N.Djuvara ce va fi redată la punctul 3.2. al capitolului III). **Aromânii din România au ales această țară ca pe o patrie-mamă, chiar dacă este numai o mamă adoptivă. Poate că un vlah care a rămas în Pind consideră Grecia chiar ca pe propria sa mamă. Azi, nu văd nimic rău în opțiunile diferite ale lor.** Mai dificil este pentru cei din Albania,

care au de ales dintre trei patrii. Nu era bine să se întâmple așa, dar sunt nevoit să iau acest fapt ca pe o fatalitate a istoriei.

De multe ori, aderarea la o patrie este un proces subiectiv. Îmi amintesc de inițiativa apărută cu câțiva ani în urmă, prin care un universitar ardelean a solicitat separarea Ardealului de România, fiind convins că ardelenii nu sunt români, deși alți reprezentanți ai ardelenilor, socotindu-se români, au cerut în 1918 să se unească cu România. Inițiatorul acțiunii avea la dispoziție un teritoriu delimitat de niște granițe, dar în afara faptului că a provocat puțină agitație, nu a realizat nimic.

Aromânii nu au nici măcar un teritoriu al lor și nu pot să-și organizeze un sistem de învățământ eficient pentru a dezvolta o limbă unitară. Din această cauză, **aici în România, ei au nevoie de limba română și de o patrie care să-i sprijine. Poate că din aceste considerente, chiar și Vasile Barba, inițiatorul mișcării de la Freiburg, a recunoscut că aromânii au nevoie de sprijinul României.** Pentru a beneficia de acest sprijin este necesar să se renunțe la cererea de etnie minoritară. Este posibil ca, vorbind printr-o singură voce, să se obțină de la statul român mai mult sprijin în organizarea cursurilor opționale, precum și pentru finanțarea publicațiilor în limba aromână.

y7 – La solicitarea statutului de etnie minoritară în România s-a pornit de la dorința de salvare și dezvoltare a limbii. Deși este o dorință îndreptățită, **dezvoltarea limbii este nerealizabilă fără un stat propriu.** Chiar dacă ar exista anumite fonduri, numai statutul de etnie minoritară nu garantează dezvoltarea limbii în absența statului, fie el numai un stat protector. Așa au apreciat specialiștii în secolul al XIX-lea, care au fost blamați pe nedrept și tot așa spun și cei contemporani. Este de preferat să se hotărască pe baza părerilor unor persoane competente. Între părerea unui specialist și cea a unuia care are numai ***o dorință subiectivă*** într-o problemă, are prioritate specialistul. Îmi amintesc de o replică a lui V.Barba, dată în momentul în care i-am vorbit de o cunoștință comună, de altfel persoana respecta-

bilă, care nu agreea noua scriere stabilită la Freiburg: „*S-ală-samu pi «păpugiu» s-facă păpuță, că aistă știi ma ghini*” (Să-l lăsăm pe «pantofar» să facă pantofi, că asta știe mai bine), mi-a răspus pe un ton categoric (de fapt, pantofarul era poet!). În cazul nostru, trebuie lăsați lingviștii să hotărască cum este mai bine...

Oricât de neplăcută ar fi alegerea mea, îmi doresc să rămân realist, nu pot să cred în proiecte nerealizabile. M-am format în România și sunt legat de limba română. Deși vorbesc aromâna și îmi doresc ca aceasta să nu dispară, constat că limba aromână este o limbă foarte săracă și neunitară, astfel că îmi este insuficientă. Este adevărat că sunt aromân, ambii părinți ai mei au fost aromâni. Întâmplările istorice i-au adus pe ei în România și eu m-am născut aici. Nu-mi place statutul de apatrid și, neavând altă variantă, am ales România ca unica mea patrie, chiar dacă încă mă simt de origine aromână. Este posibil ca, după câteva generații, urmașii mei să se simtă numai români. În situația în care m-aș fi născut în Grecia, adică dacă părinții mei n-ar fi venit în România, aș fi fost tot aromân, dar urmașii mei ar fi devenit greci, mult mai repede. (Mulți din cei rămași acolo, au și devenit deja, în sensul că nu mai vorbesc deloc aromâna). Am convingerea că, și dacă m-aș declara minoritar, urmașii mei vor deveni tot români, după cum cei ai unui makedonarmân plecat în Canada, Franța, etc, vor deveni canadieni, francezi, chiar dacă ei, temporar, se mai cred makedonarmâni. În sinea mea eu mă simt armân (nu și makedon, macedonean, etc), dar prin aceasta nu rezolv nimic. Fără patrie nu se poate! Este un adevăr dureros, pe care unii se feresc să-l exprime.

Prin voința comunității, limba se poate păstra chiar dacă instruirea *de bază* se face în altă limbă. În acest sens avem exemplul sașilor, bretonilor, bascilor, despre care voi face referiri în capitolul următor la pag. 189. **Sunt convinși că, pentru a se salva, numele sau statutul unei limbi nu are nici o relevanță.**

În concluzie, statutul de minoritar nu schimbă mare lucru în intenția de salvare a limbii aromâne. Se pot organiza

cursuri opționale de limbă și cultură aromână, chiar și fără a fi minoritari. În schimb, prin solicitarea acestui statut, aromânii ar pierde „*prietenia*” României și dorința ei de a le mai fi mamă adoptivă. Alternativa ar fi ca aromânii să rămână ai nimănui precum rromii. Ar mai exista varianta, imposibilă, de a se înarma și de a lupta așa cum fac kurzii. Nici una din aceste două variante nu îmi este pe plac și, în lipsă de altă soluție, dacă așa va fi să fie, urmașii mei vor deveni români, tot așa cum cei din Grecia au acceptat grecizarea. Istoria a făcut să dispară atâtea civilizații mari, inclusiv imperiul „adoratului”, de către unii, a lui Alexandru cel Mare. În mod sigur, ea nu se va poticni de dorința unui popor mic și dezbinat.

3.6. Dezbinările se mențin și în Balcani

În ultima perioadă, aromânii din Balcani (mai puțin cei din Grecia), și-au manifestat dorința de a revitaliza limba aromână aflată de mult timp în declin. Neavând o formațiune statală proprie, ei trebuie să realizeze acest lucru prin voluntarism și „*fără a tăia legăturile cu societatea din care vor să facă parte cu drepturi depline*”(cf.Trifon1,p.521,522).

În toate statele au apărut asociații culturale ale aromânilor. Numai că reprezentanții acestora, din diverse motive, au păreri diferite în legătură cu rezolvarea problemelor lor.

3.6.1. În **Grecia** reprezentanții aromânilor nu agreează Recomandarea A.P.C.E. de sprijinire a limbii aromâne. Ei sunt în divergență și cu Consiliul Makedonarmânilor și resping preocuparea acelor „*cercuri din străinătate care se prezintă ca protectori ai elementului vlah din Grecia... Aceștia nu au nici o împuternicire sau mandat din partea elementului vlah din Grecia... nu avem nevoie de sprijinul lor... trebuie să înțeleagă odată pentru totdeauna că patria noastră este Grecia, acest far luminos al omenirii unde trăim*”(Papatha,p.17).

Pe aceeași linie se înscrie și poziția Asociației culturale a aromânilor din Veria. Reprezentanții acesteia au dat un comunicat, care a circulat pe internet, prin care ei se delimiteze de ideile Consiliului Makedonarmânilor, deși au participat la Adunarea aromânilor de la Moscopole din anul 2010: „*Noi armânjli ali Sutsata di Veria dadun cu tuts armânjlîi dit Ellada vârnă oară ca pish tora nu nă avemu simtsitâ (aduchitâ) ca unâ ahoryia ethnîe di câtu ethnîa ellenâ. Noi armânjlîi tse bânâmu tu Elladâ himu ethnîa ellenâ shi aestâ ethnîe si feaci cu paradz shi sândzi alu armânjloru ică altâ soi nu poati si hibâ (existâ) ethnîa ellenâ fără noi armânjlîi dit Elladâ*”. (Noi aromânii Asociației din Veria împreună cu toți aromânii din Elada niciodată până acum nu ne-am simțit ca o etnie separată decât ca etnie elenă. Noi armânii ce trăim în Elada suntem etnia elenă și această etnie s-a făcut cu banii și sângele aromânilor sau alt fel nu poate să existe etnia elenă fără noi armânii din Elada).

Acest punct de vedere este susținut de aproape toate asociațiile aromânilor din Grecia care sunt grupate în Liga Panelenică și care au la bază teoria lui A.Lazarou: „*aromânii sunt puri greci, ca și grecii din celelalte regiuni, și au fost bilingvi, sau chiar au vorbit o altă limbă, din cauza accidentelor survenite în națiunea lor*”(Trifon2,p.100). Un neadevăr susținut în Grecia și de alți aromâni: N.Katsanis, K.Dina, etc.

N.Trifon apreciază că teza lui Lazarou „*este mai degrabă politică decât istorică*”, deoarece accidentele la care se referă „*sunt greu de acceptat din punct de vedere istoric*”(ibid).

Aromânii din Grecia refuză statutul de minoritar, considerându-l ceva degradant. „*Ideea elenismului unește pe cei mai mulți aromâni din Grecia, mai mulți decât propriul lor aromânism. Cum este posibil ca cineva să se considere minoritate? Noi am făcut statul grec*”(Kahl.p.129), ar zice un vlah. De fapt, toți au convingerea că sunt eleni. În Grecia singura minoritate recunoscută de către statul grec este cea musulmană și aceasta este acceptată numai pe baza criteriului religios.

Divergențele existente între aromânii din Grecia și cei din diaspora rezultă și din afirmațiile lui A.Lazarou, exprimată cu ocazia unui interviu acordat jurnalistei Mariana Caceandone Budeș: „*Aromânul din Elada este cel mai bun grec și aromânul din România este român fiindcă el a venit ca român în statul românesc. Nu vă luați după 2-3 care sunt la Paris sau Freiburg. Cum vă puteți gândi să faceți o minoritate aromână în România? Incredibil*” (Gica, p.75). Deși este o concluzie dure-roasă pentru aromâni, acum A.Lazarou are dreptate. Fiind răspândiți în mai multe state, aromânii nu pot acționa unitar.

Asociațiile din Liga Panelenică fac politica statului grec, nu au în vedere salvarea limbii aromâne în Grecia, dar, din interese politice, își manifestă grija față de aromânii din Albania și R.Macedonia. După părerea lui V.Barba, reprezentanții aromânilor din Grecia sunt încurajați de autoritățile grecești să-i ajute pe aromânii din cele două țări vecine să-și păstreze particularitățile: „*Macă armânjlji ditu Arbinushie âshi cheru limba, elj agiungu arbinesh shi nu mata pot s-hibă luyursits grets vlahofoni*” (Trifon2,p.166). (Dacă aromânii din Albania își pierd limba, ei ajung albanezi și nu mai pot fi considerați greci vlahofoni). Situația este asemănătoare și în R.Macedonia, statul grec având interesul ca, în viitor, toți aromânii din Balcani să fie considerați greci (cf.Trifon2,p.167).

În Grecia sunt și unele excepții. V.Barba prezintă două cazuri: (i) Asociația aromânilor din Atena, care este în deza-cord cu reprezentanții asociațiilor din Liga Panelenică și sus-ține că aromânii nu sunt greci, că ei vorbesc un dialect al lim-bii române și (ii) Asociația aromânilor din Neauosa (Neaguști) care, deși afirmă că aromânii nu sunt greci și că ei și dacoro-mânii au rădăcini comune, refuză în Grecia școlile cu predare în limba română, apreciind că numai astfel pot salva limba aro-mână. Concluzia de final a lui V.Barba este dureroasă: „*Până tu soni limba grătsească va s-easă pisuprâ (tu detrimentul a limbăljei armânească)*” (cf.Trifon2,p.169). (În final limba greacă

va ieși deasupra (în detrimentul limbii aromâne). Dacă în Grecia, se pierde, aromâna va fi vorbită de foarte puțini în Balcani.

Consiliului Makedonarmânilor recunoaște că se află în dezacord cu reprezentanții aromânilor din Grecia: „*Până la această oră, nici o asociație armânească din Grecia nu face parte din Consiliul Makedonarmânilor. Din acest considerent, Consiliul nu poate vorbi și acționa în numele lor. În Grecia armânii se consideră «popor constitutiv», cunoscut fiind faptul că statul modern grec este creația comună a grecilor și armânilor*”(C.L./ 01.03.2010). Altfel spus, sunt lăsați să devină greci, numai în România să fie minoritari. Nu e prea corect...

3.6.2. Aromânii din **Albania** nu au șanse să obțină statutul de minoritate etnică, deși și-l doresc. Constituția Albaniei acordă acest statut numai acelor etnii care au o patrie de origine. Aromânii nu au o astfel de patrie. Acolo ei sunt recunoscuți numai ca minoritate lingvistică (cf. *Trifon1, p.379*).

Și în Albania, aromânii au pornit pe căi diferite: există ramura aromânilor pro-greci și cea a celor care privesc spre România. Cei din prima grupă susțin că aromânii sunt elini romanizați iar cei care doresc un ajutor din partea României consideră că sunt ilirii romanizați. Mai recent, sub influența Consiliului Makedonarmânilor, a apărut și o a treia grupare, care susține că sunt urmașii macedonenilor (cf. *Trifon1, p.480,485*).

Între cele trei grupări din Albania există dezbinări și tensiuni. La Congresul aromânilor pro-români care s-a ținut la Tirana în anul 2009, s-au adus mulțumiri Guvernului român pentru ajutorul acordat aromânilor din Albania, fapt ce a atras nemulțumirea aromânilor din celelalte asociații. Informația am citit-o pe internet și pare a fi reală.

Probabil că, în sinea lor, și aromânii care nu au ales calea independentă, nu se consideră nici dacoromâni, nici greci, dar se atașază la una din cele două tabere, în primul rând, în funcție de avantajele economice individuale pe care le urmă-

resc. Unii dintre ei acceptă să se declare greci pentru a obține mai ușor un loc de muncă sau pentru a primi o pensie, deoarece „*autoritățile grecești recunosc originea greacă a vlahofonilor și le eliberează carnetele de identitate... care le permit să călătorească legal în Grecia*”. Alții acceptă să se declare români pentru a primi o bursă de studii: „*românii au acordat... mai mult de 900 de burse de studii în România albanezilor care își puteau justifica originea aromânească*”. Și unii și alții urmăresc să profite de aceste oferte, având familii de întreținut. Uneori, în funcție de interese, aromânul albanez se poate declara, în același timp, și grec și român. (cf. Trifon I, p.480).

Tot din oportunism, unii aromânii cu funcții mai mari preferă să rămână albanezi: „*a sublinia o identitate distinctă ar putea să le dăuneze imaginii și statutului lor*”, afirmă cercetătoarea germană S.Schwandner-Sievers (cf. Gica, p.64).

Probabil că și din cauza lipsei de unitate a aromânilor, acolo „*nu există programe de televiziune sau radio în aromână și doar la Diviaca există o școală unde aromâna se studiază facultativ, în timp ce, în sudul Albaniei își desfășoară activitatea 73 de școli oficiale în limba greacă*” (Kahl, p.62).

3.6.3. În **R.Macedonia** aromânii sunt recunoscuți ca etnie aparte, fiind menționați și în preambulul Constituției iar statul asigură tuturor aceleași drepturi civice (cf. Trifon I, p.456).

Aromânii sunt grupați în LAR - Liga Aromânilor din R. Macedonia și UCAM - Uniunea pentru Cultura Aromână din Macedonia. Ei vor să salveze limba aromână, nu sunt de acord să se folosească de limba română în școli sau în biserică. În această privință „*LAR este mai ambiguă în relațiile cu statul român, pe când UCAM este foarte reticentă*” (cf. Gica, p.57).

O precizare în acest sens avem și de la T.Kahl: „*Liga aromânilor organizează activități și uneori colaborează cu Guvernul și Ambasada României, colaborare ce permite aromânilor să studieze în România*” (Kahl, p.63).

Și aromânii din R.Macedonia par a fi împărțiți: „*Există doar două categorii: aromâni care se consideră neam separat și cei care preferă să treacă drept macedoneni, adică macedo-slavi*” (Gica,p.57). Cei care se consideră macedo-slavi, sunt similari celor care se consideră români în România, greci în Grecia, albanezi în Albania. Observăm că în toate statele, unii se atașază de populația majoritară.

Există și divergențe care pot fi considerate oarecum normale. Ele se referă la „*aprecieri contradictorii ale situației, dar și la rivalități dintre persoanele implicate*” (Trifon1,p.460).

În R.Macedonia aromânii au reușit să obțină mai multe drepturi, astfel că au apărut cărți, cotidiane în număr mare și chiar o Bibliotecă Națională aromânească, numită *Constantin Belimace*, care are cărți numai în aromână. (cf.Kahl,p.63).

Acolo editarea periodicelor se face cu caractere latine, iar aromâna este folosită în unele emisiuni la radio și televiziune, precum și în serviciul religios în câteva localități. În programa școlară s-au introdus câte două ore de aromână pe săptămână (cf.Trifon1,p.458).

Din referirile stricte la învățământul în limba aromână se constată că: „*rezultatele rămân mai curând simbolice, deoa-rece, de exemplu, pe parcursul anului școlar 1995-1996, doar vreo 350 de elevi au urmat aceste cursuri*” (ibid.). Este dificil să ai și dascăli mai buni pentru a-i atrage pe copii.

Comentariu

Se constată că unele divergențe existente între aromânii dintr-un anumit stat balcanic sunt cauzate de intervențiile venite din afara acelui stat. Formând colectivități diferite, programele aromânilor dintr-un stat diferă de țințele urmărite în alte state. Luați individual, aromânii nu se dușmănesc între ei. Numai pretențiile reprezentanților unor asociații culturale de a se amesteca în programele altora crează animozități. Spre exemplu, aromânii din Grecia au ales calea lor și n-au schimbat-o,

cu toate disputele care au existat în trecut și nici programul actual al Consiliului Makedonarmânilor nu-i va face makedoni.

În mod asemănător, aromânii din R.Macedonia, pe bună dreptate, vor să salveze limba aromână și nu își doresc limba română în școlile lor. Acolo sunt create toate condițiile ca aromânii să se poată afirma ca o etnie independentă. În această situație, nu va exista niciodată o compatibilitate între programele lor și cele ale aromânilor din Grecia sau cele ale unei părți a aromânilor din România, cei care se consideră români.

Am văzut că, de multe ori, lupta se duce în continuare pe plan politic pentru atragerea aromânilor din Albania (uneori și a celor din R.Macedonia). Este vorba de aromânii pro-greci sau pro-români care se atașază de Grecia sau de România, de cele mai multe ori numai din motive economice.

Pentru eliminarea divergențelor, este necesar să se renunțe la orice „indicație” venită din afara statului respectiv, fie că aceasta vine din partea unor reprezentanți ai aromânilor din alt stat, fie că vine din partea unor organizații internaționale ale aromânilor, cum ar fi Consiliul Makedonarmânilor sau Forumul Internațional al Aromânilor. În această situație, **rolul acestor organisme ar trebui limitat numai la susținerea cererilor aromânilor în fața instituțiilor Uniunii Europene, cu scopul ca acestea să sprijine rezolvarea favorabilă a drepturilor aromânilor din țara respectivă.** De asemenea, ele pot organiza conferințe, simpozioane etc, la care să se discute unele probleme, dar **la aceste întruniri nu trebuie să se dispună măsuri obligatorii pentru toți aromânii, ci numai simple recomandări.**

O a doua categorie de dispute sunt cele interne, dintre aromânii care trăiesc în același stat. Ele au la bază anumite interese personale în condițiile lipsei de toleranță, caracteristică aromânilor, dar acestea trebuie să se refere la probleme mărunte și nu de strategie generală. Cu timpul, ele se vor rezolva, în funcție de rezultatele ce vor fi obținute de fiecare grupare. Până atunci, ar trebui să nu existe injurii între ei.

3.7. Cu ceartă nu se clădește nimic

Existența neînțelegerilor între aromâni este încă o frână pentru salvarea etniei. Certându-se, aromânii nu vor realiza nimic. Un exemplu este semnalat de T.Cunia: „*nu am reușit să facem o Academie aromână de arte și științe și nici o federație a asociațiilor aromânești din lumea întreagă*” (Cunia1,p.249).

El recunoaște că nu a putut „*să rezolve neînțelegerile provocate de gena intoleranței din caracterul nostru macedo-român... acea genă tracă care-i făcea intoleranți față de ideile altora... nu acceptau compromisuri. Ei se considerau slabi dacă acceptau ideile altora*” (Cunia1,p.252,259).

Marius Marian Șolea a remarcat și el această intoleranță a aromânilor, opinie pe care am citit-o pe internet : „*Nimeni nu vă poate spune nimic, sunteți imposibili pentru dialog... Voi trăiți doar pentru a căuta compatibilități cu ceea ce credeți și cu ceea ce știți. La fel procedați și cu oamenii, ceilalți există doar dacă vă aprobă*”.

Despre lipsa de toleranță a vorbit și Kira Iorgoveanu Manțu când a relatat refuzul reprezentanților Ligii Panelenice din Grecia de a anunța prezența la festivitățile de la Aminciu a aromânilor din România: „*Mash un dialogu disheljisu poati s-n-agiutâ s-bânămu diznău ashi cumu earamu vâr kiro: ca FRATS! Altâ soie nâ spunemu tu Evropa ca mileti pseftâ, fârâ nâmuzi... Câtâyursearea, vâtâmarea a fratelui nu easti unâ praxi ghini vidzutâ tu Evropa*” (Numai un dialog deschis ne poate ajuta să trăim din nou așa cum eram odată: ca FRAȚI. Altfel ne prezentăm în Europa ca un neam de nimic, fără onoare... Clevetirea, vătămarea fratelui nu este o practică bine văzută în Europa). Atunci ea s-a întrebat: „*Isturia nâ-mpârtsâ fârâ s-nâ-ntreabâ, ama câ tse nâ-mpârtsâmu sh-noi?*” (ArmEu,3,p.12,13). (Istoria ne-a împărțit fără să ne-ntrebe, dar de ce ne împărțim și noi?). Ea avea dreptate. Numai că, peste câțiva ani, nu a procedat corect atunci când a propus etnonimul makedonarmân fără să țină cont că propune-

rea nu era pe placul altora, afirmând: „*S-ar putea ca unii să nu fie de acord, dar asta nu este treaba noastră*”, cum s-a relatat mai sus la pct.3.2. Unde se va ajunge dacă problemele importante se impun unilateral fără să se țină cont de opiniile altora?

Este foarte dificil să se realizeze o uniformizare a tuturor punctelor de vedere ale aromânilor, răspândiți în mai multe state deoarece: „*După pacea de la București, aromânii au devenit cetățeni ai celor patru state balcanice, trăind de acum încolo în medii și culturi, mentalități și interese diferite*” (Cușă2,p.112). Din această cauză, este de preferat ca aromânii să fie lăsați să-și fixeze singuri obiectivele, în fiecare stat.

Mai dureros este faptul că există dispute între aromânii din același stat. Este ceva normal să existe și puncte de vedere diferite, dar este inacceptabil ca aromânii să se jignească reciproc din această cauză. Spre exemplu, în disputele dintre reprezentanții Comunității Aromânilor și cei ai Societății de Cultură Macedo-Română s-au folosit expresii injurioase de tipul: „*criminali ai neamului aromân*”, „*spioni*”, „*tovarăși*”, „*securiști*”, „*dezbinatori ai etniei*”, „*talibani românofobi*”, „*propagatori ai panelenismului*”, (cf. C.L./18.03.2010).

Într-o postare facebook din 26 mai crt, D.Piceava afirmă că Ion Caramitru este „*unu... prudotu (trădătoru) a fariljei armănească.., elu s-alikeashti a pareiljei di prudots, cântători di kirături antiarmăneshtsă*” (un trădător al comunității aromânești.., el se alătură echipei de trădători, cântători de nimicuri anti-aromânești). și-i numește pe N.Saramandu, N.Tanașoca, S.Lascu, N.Bardu, Emil(?) Hașoti, Dănuț Culețu ș.a.. Apoi continuă cu „*altsă ca elji, tsi sh-u mâcâ pânea ca informatori ică turnători*” (alții ca ei ce se hrănesc din activitatea de informatori sau trădători), numindu-i, pe Tașcu Lala, Zoe Carabaș, Filip Merca, Yioyi Șutaru, dar și alții care au apărut recent: Mariana Caciandodoni Budeș, Aurica Piha, etc. Nu pot să înțeleg ce se urmărește prin atâta ură, acuzându-i pe toți, fără dovezi. Mai e puțin și se revine la perioada atacurilor din trecut ale grecomanilor...

Alteori intoleranța dintre aromâni se prezintă sub forma ironiei și dezinformării. N.Cușa, referindu-se la protocolul dintre Societatea de Cultură Macedo-Română și Departamentul pentru Românii de Pretutindeni, a afirmat: „*atât domnul Ion Caramitru cât și cei 80 de membri ai Societății de Cultură Macedo-Română se desprind din marea comunitate a Makedo-armânilor din România... Ion Caramitru, pe care armânii din România îl respectă sau nu... să se pronunțe în ceea ce-i privește pe armâni, doar în numele acestei Societăți ce cu «onor» o conduce pe drumuri greșite*“ (Revista Dobrogea nr.3/2015, p.2). Fiecare are dreptul la propria opinie, dar trebuie evitate neadevărurile. Cu siguranță, în România nu sunt numai 80 de persoane care nu-și doresc să fie minoritari.

Adrian Botez redă o afirmație a aromânului B.Nusiș: „*Să te ferească Dumnezeu de ce îți spune sârbul în față..., de ce îți face grecul în socoteli*”, afirmație care a fost completată de Teohar Mihadaș, un alt aromân, astfel: „*Să te ferească Dumnezeu de ce-și fac românii unul altuia*” (FamRo,p.16). El s-a referit la români, în general, dar, cu siguranță, s-a gândit mai mult la faptele grecomanilor care s-au aliat cu antartzii greci, fapte despre care relatează în creațiile sale literare.

În Grecia s-au înregistrat evenimente și mai grave. Voi menționa un incident din anul 1995, de la Reuniunea vlahilor pahlenici. Într-o pauză a lucrărilor, aromânul Sotiris Bletsas a răspândit o broșură editată de Biroul european pentru limbi mai puțin folosite, în care era menționată și aromâna. Pentru această îndrăzneală, inițial, S.Bletsas a fost condamnat la un an și trei luni de închisoare. La Tribunal, martorii acuzării care „*pe culoarele tribunalului, îi puteai auzi vorbind între ei vlaha*”, au susținut că: „*în Grecia nu se vorbește altă limbă decât greaca... Este posibil să fie vorbită de câțiva indivizi izolați... Ceea ce se vorbește în afara limbii grecești este doar un idiom*” (Trifon1,p.446,447). Chiar dacă, în final, Bletsas a fost achitat, incidentul spune multe despre neînțelegerile dintre aromâni.

Intoleranță a existat și în anul 2002, atunci când la Salonul Internațional de Carte de la Salonic, pentru a nu se atenta la onoarea țării gazdă, au fost arse toate cărțile scrise în aromână care au fost prezentate la această manifestare (Trifon1,p.427). Și în Grecia disputele au la bază, în principal, interese politice.

„Ce-i de făcut? Cum pot convețui aromânii cu atât de multe orientări?” se întreabă Al.Gica și citează poziția unor aromâni din Grecia: „simpatie și înțelegere, dar diversitate în opinii” propune Alecu Kahrmani și, „să ne întâlnim mai mult, cât putem, fiecare să-și păstreze opțiunile lui și să nu uităm că suntem frați” este poziția lui Lazaru (Gica,p.83). Pare curios că tocmai din Grecia se adoptă o poziție pacifistă, poziție care trebuie primită cu rezerve, ca toate „darurile” venite de la greci.

Deocamdată, prin întâlniri nu s-a rezolvat nimic. Menținerea disputelor e în favoarea celorlalte neamuri, care, din interes, acum au cuvinte de laudă pentru aromâni, fiecare numindu-i: „cei mai buni greci”, „cei mai buni macedoneni”, „cei mai buni albanezi”, „cei mai buni români”, etc” (Kahl,p.122).

Se știe că atunci când un popor este divizat, el este amenințat cu pieirea. Din această cauză apare pe internet câte un strigăt disperat, cum este cel al unui tânăr de origine aromână, doctorand la Graz, în Austria, care după ce menționează faptul că în prezent aromânii sunt împărțiți în trei grupe, adică „grecomanii, pro-românii și național-armâni pro-minoritari” (cf. Thede Kahl), lansează o rugămintă: „am ună pâlcarii trâtuti trei grupuri, cari di amârtii di ma multu di ună sută di ani s-alumtâ-ntri eli, tsi easte multu arău trâ armânami!... Armânii a mei di iutsido! vă plâcârsescu multu: nu vă ancâceats-ntri voi, că... cari sigura cheardi, suntu mash armânii ditu Balcani! Armânii nu suntu ahât mults, ca s-hibâ nica ună oară fragmentats!” (Am o rugămintă pentru toate cele trei grupări, care, din păcate, de mai mult de o sută de ani se luptă între ei, fapt ce este mult rău pentru aromâni!... Aromâni ai mei de pretutindeni! Vă rog mult: nu vă mai certați între voi, că cei care sigur pierd, sunt numai

aromânii din Balcani! Aromânii nu sunt așa de mulți, ca să fie încă o dată fragmentați). Pare un strigăt în pustiu...

Comentariu

Din păcate aromânii au fost și rămân dezbinați. Unii își exprimă nemulțumirea că nu găsesc înțelegere la ceilalți, dar nici ei nu acceptă compromisuri. Este o realitate că, astăzi, un grecoman nu mai poate să fie făcut român sau makedonarmân. Nici pe toți aromânii din România nu-i poți face makedonarmân. Totuși, s-a lansat teoria existenței unui popor makedonarmân! Oricât de bună ar fi propunerea, ea nu trebuie impusă, pornind de la ideea că părerile altora nu contează.

Decât să se acuze unii pe alții, chiar dacă sunt divizați, ar fi mai bine ca, fiecare, în direcția în care militează, să realizeze ceva concret. Spre exemplu, dacă nu s-a putut face o Academie pentru aromânii din toate statele, cu puțin efort s-ar fi putut organiza câte un cenaclu literar în câteva din orașele mari, unde pe lângă discutarea unor teme literare s-ar fi putut dezbate și alte probleme de interes pentru aromâni. Este posibil ca, prin discuții „academice”, fără ceartă, să se realizeze o apropiere a părerilor divergente și, cu timpul, acel cenaclu să devină o mică academie. Pentru o inițiativă de acest gen este nevoie numai de voință, această activitate nu presupune fonduri deosebite. Un astfel de cenaclu a existat în București înainte de 1989, dar aromânii sunt mai reticenți la astfel de activități, mult mai ușor ei organizează spectacole folclorice.

E adevărat, mai rar, au apărut și inițiative importante cum este cazul înființării Editurii *Cartea aromână*, o realizare cu totul deosebită. Am relatat deja despre meritele lui T.Cunia, dar nu trebuie să oitem a sublinia și efortul lui Dumitru Garofil care, prin voluntariat, a sprijinit această activitate. Tot ca o acțiune concretă trebuie menționată realizarea online a *Bibliotecii culturii aromâne*, (www.proiect.avdela.ro), deși acest proiect este inițiat de către tineri români, nu aromâni. Ei și-au pro-

pus să adune cele mai importante opere din istoria, literatura și spiritualitatea aromânilor, să ofere posibilitatea ca unele cărți mai vechi, care se găsesc greu, să poată fi citite. Faptul că operele sunt redactate în scrierea tradițională nu ar trebui să supere pe cineva, după cum nici cărțile editate la Editura Cartea Aromână, cu folosirea noului alfabet, nu trebuie să fie respinse.

Astfel de inițiative merită sprijinite, după cum trebuie să fie încurajată și apariția revistelor în aromână. Din păcate, din diferite motive, mai toate publicațiile din România și-au încetat apariția. În perioada interbelică, apăreau mult mai multe ziare și reviste în aromână, deși nici atunci aromânii nu erau minoritari. Poate că în trecut aromânii erau mai uniți și nu se jigneau unii pe alții. Acum activitatea Societății de Cultură Macedo-Română este ponegriată, deși nici Comunitatea Aromânilor nu are alte realizări, în afara spectacolelor folclorice. Și la cursurile școlare accentul se pune tot pe cântece și dansuri.

Deși fiecare are dreptul la opinie, acuzațiile lui D.Picea-va dovedesc multă răutate și lipsă de adevăr. Ele nu sunt însoțite de dovezi. Nici ironiile lui N.Cușa referitoare la activitatea Societății de Cultură Macedo-Române nu sunt indicate, dacă se bazează pe neadevăruri, sau prin ele se anulează complet realizările fruntașilor aromâni din trecut care au activat în cadrul acelei societăți. Am în vedere și faptul că aromânii nu ar câștiga nimic dacă s-ar numi makedo-armâni cum își dorește el. Observăm că mai apare un alt endonim, nu cel de makedonar-mân, de parcă nu erau suficiente numai cele existente...

După cum s-a relatat, disputele sunt pentru idei nesemnificative, cum ar fi schimbarea numelui sau că aromâna este limbă și nu dialect. Aceste neînțelegeri ar fi mai ușor de conciliat, dacă ar fi voință de pace. În România, mai greu de soluționat mi se pare a fi cererea privind acordarea statutului de popor minoritar. În prezent, singura soluție ar fi ca aromânii să devină minoritari, în primul rând în statele din Balcani, deoarece acolo se află cei mai mulți. Și dacă, spre exemplu, în Grecia nu se

dorește, ce mai contează că nu vor deveni minoritari cei din România, țară în care limba aromână s-a păstrat mult mai bine decât în statele balcanice. Cu siguranță, pentru aceste afirmații voi fi trecut în categoria „trădătorilor”, deși este de preferat să se contribuie la *„construirea unui pod, nu la ridicarea unor ziduri”* între aromâni (expresia nu-mi aparține).

Toți aromânii ar trebui să înțeleagă că este de preferat o singură cale, cea a toleranței, a disputelor fără jigniri. Și, dacă s-ar întâmpla ca ei să dispară, cel puțin s-o facă uniți. Se știe că menținerea neînțelegerilor, de orice natură ar fi ele, este numai în favoarea celorlalte state care își doresc ca aromânii să rămână dezbinați. Lipsa de toleranță este determinată, de multe ori, de necunoaștere situației. Deși nu se documentează, unii sunt convinși că au dreptate, bazându-se numai pe propria lor logică sau au în vedere o anumită dorință. Ei nu acceptă că alții pot să fie mai bine informați. Continuând în acest fel, am credința că vom mai auzi, mult timp, strigăte ca cele ale tânărului din Graz.

CAPITOLUL III. VIITORUL PARE INCERT

„Aromânii (macedovlahii) trebuie să aibă un singur scop: să-și cultive limba maternă și tradițiile. Nu cred să existe aromâni care să aibă alte pretenții în țările în care trăiesc, în Peninsula Balcanică” (Matilda1,p.22). Am reprodus un fragment din ultimul „adevăr” al Dodecalogului întocmit de M. Caragiu Marioțeanu referitor la aromâni. Voi încerca să prezint mai jos șansele pe care le au ei de a și le cultiva, nu numai în Balcani, ci și în România.

1. CULTURA ȘI TRADIȚIILE AROMÂNILOR

1.1. Cultura aromânilor

Din cauza inexistenței unei autorități statale, aromânii au rămas cu o cultură săracă, deși din rândurile lor s-au ridicat remarcabile personalități creatoare de cultură. Iată ce spune Nicholas Balamaci, din SUA: *„Nu avem o cultură modernă capabilă să supraviețuiască în lumea modernă. Urmează să o creăm: avem nevoie de artiști, de scriitori, de actori... Am produs mulți oameni de acest fel, dar ei au optat, în majoritatea cazurilor, să lucreze în cadrul altor culturi...: greacă, iugoslavă, română, albaneză și chiar cea occidentală. Noi nu am avut niciodată o cultură creată de noi, pentru noi. Prima și singura noastră tradiție culturală «înaltă» a apărut pe vremea românilor, când, pentru prima dată, limba noastră a fost judecată demn de a fi scrisă și în stare să exprime literatură și cultură. S-a scris mult, mai ales poezie” (Trifon1,p.412).*

În trecut, poezia populară s-a transmis de la o generație la alta pe cale orală. Ea era compusă, în primul rând, spre a fi

cântată fiind numită și cântec: „*G.Weigand conchidea: poeziile sunt aproape fără excepții destinate cântecului*” (Nasta,p.5).

Această idee o găsim și la Kira Iorgoveanu: „*Poezia populară aromână rămâne de neimaginat fără melodie, ea născându-se..., din dorința de a fi cântată, nu rostită*” (Kira,p.xii).

Literatura aromână „*consemnează realist scene de viață, comentând, ca niște documente de arhivă, istoria zbuciumată a acestei populații*” (Cândrov4,p.8), fie că vorbim de poezia „*înstrăinării și a dorului de acasă*”, fie de poezia care redă „*dramatica luptă pentru supraviețuire*” (Cândrov3,p.12).

Din păcate, mulți scriitori și-au scris creațiile în altă limbă, nu în aromână, astfel că este discutabil dacă acești scriitori fac parte din cultura aromână. Părerile sunt împărțite:

Gh.Carageani: „*scriitorii ce întrebuințează în operele lor o limbă diversă de cea maternă trebuie excluși din literatura patriei-mumă. În ce ne privește, suntem cel puțin parțial de părere opusă și de aceea am prezentat sumar scriitori aromâni de expresie lingvistică greacă sau sârbă... Este evident că ei nu pot fi considerați autori aromâni în adevăratul sens al cuvântului; în viitoarea istorie a literaturii dialectale aromâne vor putea fi incluși într-un capitol final*” (Carageani,p.99).

N.Ș.Tanașoca: Așa cum descendenții unor greci „*au devenit asemenea Cantacuzinilor, personalități reprezentative ale națiunii și culturii române..., Rigas Velestini, Aristotel Vlaoritis, Costas Kristallis, Branislav Nusiș, sunt considerați pe bună dreptate, figuri emblematice ale națiunilor greacă, sârbă sau bulgară*”, deși sunt aromâni.(Tanașoca2,p.10).

Istoricul Lucian Boia referindu-se la originea străină a unor oameni de seamă din România, precum I.L.Caragiale, D. Xenopol, N.Iorga, etc, scrie: „*Toți cei amintiți sunt, fără discuție, români întru totul, fiindcă identitatea etnică sau națională nu ține de biologie, ci de cultură. Vor fi păstrat totuși, în fondul lor spiritual, câte ceva și din moștenirea generațiilor anterioare*” (Boia,p.35,36). Dacă ei sunt considerați români, tot așa,

aromânii care au scris în limba greacă, română, sârbă, etc, nu pot fi incluși în literatură aromână.

Părerea este împărtășită și de M.D.Peyfus: „*unicul criteriu obiectiv pentru a determina apartenența unui om la un grup etnic... rămâne limba lui maternă. Iar conștiința națională se poate schimba la fel de ușor ca și culoarea părului (sau carnetul de partid)*” (Peyfuss2,p.164).

Comentariu

Dacă ne referim la cultura aromânilor trebuie să avem în vedere în special creațiile literare, deoarece, cu părere de rău, trebuie să recunoaștem că în lipsa unei formațiuni statale și a unor instituții proprii strict necesare (universități, instituții de cercetări, biblioteci, instituții teatrale, etc.), în celelalte domenii realizările culturale ale aromânilor s-au pierdut aproape integral în cultura celorlalte neamuri. Pe nedrept, unele popoare se mândresc cu oamenii de cultură aromâni.

Sunt de partea celor care consideră că realizările culturale care nu au fost exprimate în limba aromână, nu pot fi incluse în patrimoniul cultural al aromânilor. Spre exemplu, opera lui L.Bloga a fost scrisă în limba română, el personal s-a considerat român. L.Bloga a intrat în cultura română, după cum A.Valaoritis s-a considerat grec și a îmbogățit literatura greacă.

Pot fi și unele excepții, cum ar fi realizările pictorilor și ale sculptorilor aromâni, care pot fi considerate ca făcând parte din cultura aromână, în condițiile în care pictorii și sculptorii vorbesc printr-o limbă universală. Din această cauză, operele lui T.Aman, D.Paciurea, T.Pallady, I.Pacea etc, pot fi incluse și în patrimoniul cultural aromân. Tot în această categorie poate fi încadrată și arta fotografică și a filmului, cu frații Manakia și, recent, cu realizarea cinematografică a lui Toma Enache.

Din păcate, deși s-a scris destulă literatură în limba aromână, aceste scrieri nu prea se citesc. Sunt acceptate de tineri, în măsura în care au fost transpuse pe note și pot fi cântate la

spectacolele folclorice. Este posibil ca tinerii să nu citească literatură și datorită faptului că ei nu înțeleg multe cuvinte din aromână. Și eu am întâmpinat greutăți, în momentul în care am dorit să citesc versuri scrise în graiul grămostean, deoarece nu am înțeles unele cuvinte inexistente în graiul fărșeroților pe care îl cunosc eu. Am căutat în dicționar cuvintele necunoscute numai pentru faptul că am apreciat în mod deosebit poezia unor scriitori, precum Kira Iorgoveanu, Gică Godi, Sirma Guci, etc.

Citind poezie aromână, am avut o satisfacție deosebită văzând că în poezia de dragoste, în cea pastorală etc, am întâlnit multe versuri de o rară frumusețe, dovadă că și în limba aromână se pot realiza adevărate capodopere literare. De multe ori, poetul deplânge soarta etniei aromâne și transformă poezia într-o rugăciune, un strigăt de disperare către divinitate sau către marile state ale Europei, de a salva *fara armânească* de la dispariție, strigăt care, din păcate, nu prea este auzit ...

1.2. Hora și cântecul

Hora și cântecul, alături de limbă, sunt alte două elemente specifice care îi separă pe aromâni de celelalte popoare printre care convețuiesc. De-a lungul timpului, ele au rămas nealterate, deși împrejurările istorice i-au împărțit pe aromâni, obligându-i să trăiască în mai multe state.

O notă aparte trebuie acordată horei („*coru armânesc*”) care este unică prin specificul ei. „*Hora păstorilor aromâni... formează un cerc mare și deschis. Oamenii prinși la horă se țin de mână, de curea sau, mai des, fiecare se prinde cu mâna de umărul celui lalt. În fruntea horei se găsește dansatorul care conduce jocul... ținând o batistă în mână... la țară, bărbații joacă separat de femei. Totuși sunt cazuri când bărbați și femei dansează laolaltă*”(Capidan,p.88,89). Separați jucau în trecut.

De regulă, persoanele prinse în horă formau două grupuri. După ce primul grup termina de cântat o strofă, intra al

doilea grup care repeta aceeași strofă (uneori cea următoare), apoi totul se repeta până se termina melodia (*cf. Capidan, p. 89*).

În trecut hora aromânească avea o notă aparte, desfășurându-se numai în costume populare. Acum acestea sunt promovate numai la festivități organizate. Chiar și aromânii din Seres (Grecia), care susțin și în prezent că „*aromâna nu este o limbă*”, se mândresc „*foarte mult cu colecția de costume folclorice a ansamblului lor coregrafic, unul din cele mai faimoase din Balcani*” (*Trifon I, p. 436, 437*). De fapt, peste tot se organizează spectacole și mai puțin alte activități de cultură.

Alături de horă, cântecul nu a lipsit din viața aromânului și ambele au fost prezente la toate evenimentele de bucurie: logodne, nunți, botezuri și diverse alte sărbători. „*Lipsa instrumentelor muzicale (cu excepția fluierului și cimpoiului), ritualul bogat la oficierea nunților au impus, cu necesitate, cântece și melodii pentru joc și pentru hore*” (*Nasta, p. 6*).

Cântecele aromânilor „*variază de la o regiune la alta, după înrăurirea pe care o primesc de la popoarele vecine*”. În afară de aceasta, *melodiile aromânești se deosebesc după ocupație* (*Capidan, p. 89, 90*). Deosebirile sunt minore.

O notă aparte prezintă cântecul popular fărășerotesesc care, spre deosebire de celelalte cântece, nu constituie „*un monolog al solistului, ci un ansamblu de voci cu forțe desfășurate în planuri succesive, fiecare cu un mesaj bine definit și contribuind la elocvența unitară a ansamblului. După ce-și face intrarea, solistul nu este lăsat să-și ducă singur povara sentimentelor. El este întotdeauna asistat de un grup... După enunțul primelor măsuri, o a doua voce se ridică și vine în urma principalei, ținându-i tovărășie pe o porțiune de drum*”, scrie Ovidiu Babuș-Buznea pe coperta unui disc de muzică populară fărășirotească.

„*Acest fel de a cânta (al fășiroților) există și la albanezi. Nu se știe dacă fărășeroții au primit această particularitate de la albanezi sau invers*” (*Capidan, p. 90*). Este un procedeu unic la aceste două nații, nici un alt popor nu-l mai folosește.

Comentariu

Hora aromânilor a fost îndrăgită de cei tineri, deși este o succesiune a unor pași simpli, având un ritm destul de monoton. În trecut, hora se ducea în ritmul cântecului interpretat de persoanele participante la dans, acompaniate de cimpoi.

Tot atât de îndrăgite de noile generații au fost și cântecele aromânești. Și ele continuă tradițiile strămoșești. De fapt, cântecul a făcut parte tot timpul din viața aromânilor. Ei nu cântau numai la petreceri sau la sărbători ci și în timpul activităților zilnic. Prin cântec erau redată diferite aspecte din viața lor: dorul pentru persoana iubită, faptele de eroism ale luptătorilor, greutățile vieții de înstrăinat, etc.

Interpretarea cântecelor fărășirotești este mai dificilă și din această cauză acestea se aud tot mai rar. Este posibil ca, odată cu trecerea timpului, aromânii din România să renunțe complet la aceste cântece și să adopte unele mai simple, interpretate de un solist, deși prin această schimbare există și pericolul de manelizare. Poate le vor păstra fărășeroții care au rămas în Albania, singurul stat în care se aud mai des în prezent.

Cântecele și dansurile îi unesc pe aromâni. Ele nu aduc dispute, deoarece pentru interpretarea lor nu este necesară obținerea statutului de minoritate etnică, nu are nici o importanță dacă idiomul în care se cântă este declarat oficial limbă sau dialect iar scrierea nu are nici o influență.

Dacă în privința dansului și a cântecului sunt unele discuții, ele se referă numai la paternitatea lor. Deși tinerii aromâni susțin că unele dansuri (*ciancul*, *paidușca*, *pamporea*) sunt aromânești, eu sunt de părere că ele au fost preluate de la greci. Am în vedere faptul că, exceptând *ciancul*, celelalte au intrat mai târziu în repertoriul aromânilor iar de la persoanele în vârstă care îl practicau în anii tinereții mele am aflat că *ciancul* este un dans grecesc. Asemenea discuții au existat și în legătură cu costumele populare. Exemplific cazul *fustanelei* care este disputată tot între greci și aromâni. De asemenea, după

cum s-a văzut mai sus, nu se știe dacă aromânii fărșeroți au preluat cântecele lor de la albanezi sau invers. Toate acestea se explică prin faptul că, în Balcani, mai mult ca în oricare altă regiune, procesul aculturației a fost destul de puternic, toate popoarele influențându-se reciproc. În final, nici nu prea are importanță paternitatea; acum, toate acestea aparțin deja de patrimoniul cultural aromân și nimic nu indică că nu vor dăinui vremurilor.

1.3. Alte obiceiuri și tradiții

Aromânii, asemenea celorlalte popoare, au o mulțime de obiceiuri și credințe populare legate de naștere, logodnă, nuntă etc., sau în legătură cu anumite zile din an (lăsata secului, colinde, pirpiruna, trayianiul etc). Printre cei care au descris în amănunt aceste tradiții în ultima perioadă au fost Gheorghe Caraiani și Nicolae Saramandu (*Folclor aromân grămostean*) precum și Irina Nicolau (*Aromânii, credințe și obiceiuri*).

Consider că nu este cazul să prezint în detaliu tradițiile și obiceiurile aromânilor. Cei curioși le pot afla din lecturarea studiilor susmenționate sau a celor apărute în trecut. Cu trecerea anilor, unele din ele au devenit anacronice, vor rămâne simple amintiri. Spre exemplu, nu poți pretinde azi ca mireasa grămosteană să se îmbrace ca în trecut cu un *cumașu* (sarafan), peste care se pune *poala* (șorțul) și *mintanul* (bluza) din catifea iar în picioare să poarte ciorapi de lână (cf. *Nicolau1, p.95*).

De asemenea, s-a renunțat la vechea tradiție prin care părinții stabileau căsătoria copiilor de când aceștia aveau 7-12 ani. „Nu erau, însă, rare cazurile în care, îndată ce soția năștea un băiat, tatăl să se preocupe de găsirea unor cuscri potrivii... Ca recunoaștere oficială a acestei înțelegeri, tatăl băiatului oferea tatălui fetei o mică monedă de aur”. Căsătoriile se încheiau pe baza relațiilor existente între familii, nu se aveau în vedere sentimentele tinerilor și nici dacă unul dintre ei

avea vreun defect fizic. De multe ori, tinerii nici nu se cunoșteau înainte de căsătorie (cf. *Caraiani, p. 403*).

Mai mult, nici „*în intervalul de timp care trece de la logodna mare până la nuntă, tinerii logodiți evită să dea ochii unul cu altul pentru a nu da naștere la comentarii*” (*Caraiani, p. 414*). Uneori se întâlneau, dar numai în prezența rudelor.

Nu se mai respectă nici tradiția care exista la fărșeroți ca, la nuntă, rudele mirelui și ale nașului să fie legate și atârna-te de un pom, cu capul în jos, fiind eliberate numai după ce făceau donații în favoarea tinerilor căsătoriți, pentru ca aceștia să fie ajutați să-și înceapă noua gospodărie (cf. *Nicolau I, 108*).

Comentariu

Deși, în ultimul secol, în viața aromânilor au intervenit schimbări, multe din obiceiurile și tradițiile lor s-au păstrat. Altele, datorită modernizărilor intervenite în societate, au cunoscut unele modificări sau chiar au dispărut. Spre exemplu, acum aromânii nu mai confecționează *chilimuri* pentru a înfrumuseța pereții încăperilor, în schimb, ei împodobesc bradul de Crăciun, o tradiție de import. Schimbări au intervenit și în viața de familie. Tinerii, după căsătorie, locuiesc separat de părinți și frați, nu conform vechilor tradiții. Într-o familie, cuvântul bătrânului nu mai este decizional, iar femeia s-a emancipat, își poate expune punctul său de vedere în fața soțului (au apărut chiar divorțurile, inexistente pe vremuri). Unii continuă să prezinte virtuțile norei aromane, deși acum ea nu mai spală picioarele socrului ei ca altădată. Sunt schimbări normale. Totuși, se poate aprecia că tradițiile frumoase se vor transmite din generație în generație și, chiar în absența unui stat, ele se vor păstra.

Există și tradiții care mi-aș dori să dispară. Spre exemplu, nu am agreeat obiceiul *meaștirei* (acordarea de bani la diferite ocazii) și nici ca la logodnă, viitoarea mireasă să fie obligată să-i aprindă țigara socrului mare. Sunt gesturi care dovedesc lipsă de civilizație, dar altora le plac.

2. LIMBA ȘI SCRIEREA AROMÂNILOR

2.1. O încercare nefinalizată

În capitolul precedent am prezentat numai disputele referitoare la limba și scrierea aromânilor apărute ca urmare a mișcării de la Freiburg. Pentru înțelegerea corectă a problemelor este necesar să prezint și alte aspecte ale acestei teme.

Începând cu a doua jumătate a secolului al XIX-lea, învățații aromâni au simțit nevoia să realizeze din toate graiurile lor o așa numita *koiné*, adică o limbă comună care să fie folosită de toți aromânii. Prima încercare de realizare a acelei limbi a început încă din primii ani de funcționare a liceului din Bitolia. Faptul că acel liceu „*adunase toată crema intelectuală aromână din Macedonia într-un singur loc, le-a dat ocazie elevilor, prin contactele zilnice pe care le aveau... să-și creeze o limbă comună... Batzaria nu scria cu graiul din Crușova, nici Beza cu graiul lui de-acasă din Clisura*” (Cunial,p.303).

După cum aprecia N.Batzaria acea limbă comună, „*ar fi trebuit să fie graiul românilor moscopoleni în care au scris de preferință Constantin Belimace, Nuși Tuluiu, George Murnu, P.Papahagi și alții*” (Zbucnea,p.219). Și, chiar s-a reușit. Într-o perioadă de aproape un secol s-a scris într-o limbă aproape unificată, scriitorii evitând să utilizeze în creațiile lor literare regionalismele din vorbirea populară.

În acea perioadă, aromânii din România se bazau pe limba română, nu și-au dorit să devină independenți de ea, deoarece se simțeau români. N.Batzaria afirma: „*Toți câți am scris în dialect n-am scris cu gândul de a face din dialect o limbă cultă și de a ajunge în acest fel la un separatism cultural... Ca limbă cultă rămânea tot limba literară română... Fiecăruia din noi ne venea mai ușor să scriem în această limbă decât în dialectul nostru*” (Zbucnea,p.219).

Această convingere s-a perpetuat și mai târziu. Spre exemplu, H.Cândroveanu a vorbit de existența multor dificultăți la folosirea limbii aromâne în școală, deoarece ea nu s-a putut dezvolta la stadiul unei limbi literare: „se cere a naturaliza o atât de numeroasă terminologie matematică, fizică, de chimie, medicală, jurnalistică, din mediul construcțiilor, al sporturilor, istoriei, geografiei, etc..., care ar înăbuși, ar denatura însăși ființa graiului, făcându-l pentru multă vreme de nerecunoscut, dacă nu și ilar, caraghios de-a dreptul... Fără să mai vorbim că... ne-am putea pomeni cu cel puțin 3 limbi aromâne: una în Grecia, alta în Albania și alta în Macedonia-Skoplje, alcătuită cu recurgera la limbile oficiale din țările respective” (Cândrov1, p.35). El a precizat că a făcut aceste afirmații în calitate de dascăl, dar și de om care a scris în graiul părinților.

Dificultățile susmenționate au fost constatate și de Zahu Pană care era de părere că „limba aromână este bună numai pentru literatură, că pentru toate celelalte scrieri trebuie să ne exprimăm în limba literară română” (Cunial,p.242).

Comentariu

Învățații aromâni din secolul al XIX-lea au considerat că nu se putea organiza învățământul cu predare în graiul aromân. Ei au acceptat instruirea copiilor în limba română, urmărind ca prin literatură și mass-media să uniformizeze dialectul aromân. Au înregistrat și unele progrese. Prin operele literare apărute în acea perioadă în România, s-a conturat un limbaj aproape unitar, limbaj bazat pe graiul moscopolean. Se pare că aceea mult dorită koiné nu părea a fi reprezentativă, în condițiile în care cei care vorbeau graiul grămostean erau mai numeroși.

Atunci, scriitorii aromâni au avut ca exemplu procesul de formare a limbii literare în România, unde rolul principal l-au avut scriitorii, în frunte cu M.Eminescu. Aceștia au renunțat să promoveze regionalismele din graiurile populare din Oltenia, Moldova, Maramureș etc. și au impus o limbă care, ulte-

rior, a devenit obligatorie pentru toți românii. Apariția limbii literare nu a însemnat suprimarea celorlalte graiuri, care au circulat în continuare pe cale orală. Spre exemplu, nimeni nu interzice maramureșenilor să se înțeleagă între ei în graiul lor, deși copiii învață la școală în limba română literară.

În mod asemănător au procedat și alte popoare. Avem exemple în acest sens: (i) Șvabii din Banat sau sașii din Ardeal, de sute de ani, își păstrează graiurile pe cale orală, în timp ce copiii studiază la școală în limba germană; (ii) Italienii din nord nu prea se înțeleg cu cei din partea sudică a Italiei. Și unii, și alții, la școală se instruiesc numai în italiana literară, neavând cursuri în dialectele lor; (iii) În Franța, deși nu sunt recunoscuți ca minoritari, bretonii, alsacienii și bascii își păstrează graiurile lor, dar urmează cursurile școlare în limba franceză.

În final, încercarea de formare a unui dialect unitar al aromânilor a fost stopată din cauza evenimentelor politice care au urmat după instalarea regimului comunist, deși, trebuie să recunoaștem că, în a doua parte a acestui regim, a apărut o oarecare liberalizare care a permis editarea de lucrări în limba aromână. După căderea regimului totalitar, apele au fost tulburate de acțiunile apărute sub influența mișcării de la Freiburg, precum și de apariția unor scrieri în care s-au promovat multe cuvinte din limbajul popular, pentru a se diferenția de română..

2.2. *Limba aromânilor rămâne neunitară*

Mulți aromâni rostesc lozinca: „*s-nă salvămu limba*”, dar nu dau nici o soluție pentru realizarea acestei dorințe. Ei refuză să recunoască că aromâna este o limbă neunitară formată din mai multe graiuri, cum afirmă și M.Caragiu Marioteanu: „*aromâna nu a reușit să se ridice la rangul de limbă comună (în forma sa cea mai îngrijită: limba literară), ci a rămas un ansamblu de graiuri nestandardizate*”(Matilda3,p.222). Este părerea unei persoane specializată în lingvistică, în special în

dialectologie română care, în niciun caz nu poate fi acuzată că nu și-a dorit salvarea limbii aromâne.

M.Caragiu Marioțeanu împarte graiurile vorbite de aromâni în două categorii mai mari: „*din punct de vedere lingvistic, graiurile aromânești sunt de două tipuri: „de tip A („ma-rea” aromână) și de tip F (graiurile fărșeroțești din Albania și din Grecia) (DIARO, p.xix).* Din categoria graiurilor de tip A fac parte graiurile grămustenilor, inclusiv cele vorbite de pindenii, cipanii, etc iar în graiul fărșeroților este cuprins și graiul moscopolean. (vezi și nota⁽¹⁾ de la pag. 11).

Și între graiurile din interiorul aceluiași tip există unele deosebiri. Spre exemplu, deși „*cercetătorii consacrați ai dialectului aromân nu-i deosebesc din punct de vedere lingvistic, decât în mod pasager, pe moscopolenii de fărșeroți*”, din cercetările lui Nistor Bardu, în localitățile din Dobrogea, „*reiese că aceștia (moscopolenii n.n.) se deosebesc ei înșiși de fărșeroți, considerându-se o ramură aparte*”. Tot așa, fărșeroții „*știu și ei că sunt de alt neam decât moscopolenii*” (Bardu, p.39,40).

Totuși, deosebirile de grai ale vorbitorilor din interiorul unui tip nu sunt semnificative. Din această cauză, în primul rând este necesară uniformizarea diferențelor existente între cele două tipuri principale. S-au făcut unele propuneri:

M.Caragiu Marioțeanu a renunțat la formele în **-eștă**, deși erau din graiul ei de acasă: „*am normat formele în -ești, -easti aproape literare în aromână: „(tini) crești/ mutrești/ aurăști; mul’irești; (el) zburăști grăteaști, în loc de (tini) creștă/ mutreștă/ aurăștă; mul’ireștă; (el) zburăști grăteaștă*” (DIARO, p.xv). Propunerea nu reprezintă o normă obligatorie pentru toți, chiar dacă vine de la un specialist. Cine să-i oblige? Unii nu renunță la forma **-eștă**, afirmând că așa vorbesc ei, alții nu renunță deoarece forma **-ești** ar apropia aromâna de română.

Și Ion Coteanu vorbește de o limbă săracă și neunitară: „*Aromânii nu aveau cum să dezvolte și celelalte limbaje literare, pe cel juridic, pe cel administrativ, tehnic, medical etc...*

Multe cuvinte... se rostesc în două, în trei sau în mai multe feluri, adesea de același ins, fără să mai socotim deosebiriile cu caracter regional. Astfel sunt, de exemplu: ahânt/ ahât/ ahăt; cathe/ cathi/ cafi; meu/ nieu; tut/ tot; vârnul/ vârnul/ vâru/ vâr/ vâără; ira/ eara; etc” (Almanah,p.129,130).

El consideră că pentru unificarea limbii este necesar să se clarifice mai multe probleme. Redau numai două exemple: (i) să se definitiveze poziția lui **u** față de articolul hotărât adică să se stabilească dacă trebuie să se spună: *nunu* sau *nunlu*; *papu* sau *paplu*; *lucuru* sau *lucurlu*; (ii) să se aleagă varianta corectă pentru unele cuvinte scurtate: *adnară/ adunară; adră/ adără; mșată sau âmșată / mușată; pțân sau psân/ puțanu; fcioru/ ficioru; dicseară/ dicuseară; etc (cf.Almanah,p.130).* Se observă că prin eliminarea unor vocale apare o consonantizare nedorită, o lipsă de armonie a limbii. Cine să hotărască cum este bine și, mai ales, cine să-i oblige să utilizeze variantele care ar duce la formarea unei limbi armonioase? Acum unii aromâni sunt preocupați să întrețină zânzania, susținând, fără dovezi, că nu sunt români și că nu vorbesc un dialect.

Diferențe de vorbire a semnalat și H.Cândroveanu: *tră ninti/ târninti; cari știe/ caști; fudzi/ vdzi; doauă/ dau; mi mutri/ mi mâttri; locurli/ locârli, etc.* El recomandă folosirea primelor variante (cele scrise mai sus cu *italice*), pentru a se generaliza, chiar dacă în vorbirea populară se folosesc și celelalte variante. Tot el consideră că nu este corect să se justifice că așa se aude, deoarece un scriitor nu trebuie să reproducă vorbirea unui neștiutor de carte (cf.Cândr.p.141).

Toate diferențele semnalate mai sus se datoresc faptului că aromânii nu au avut niciodată un sistem de învățământ propriu. Trăind în grupuri izolate, au împrumutat multe cuvinte de la celelalte neamuri. Tiberiu Cunia dă exemplul verbului românesc *a părăsi* pentru care, în aromână, există cel puțin 16 variante și se întreabă: „*Ce formă să alegi? Ce reguli să formulezi, ca lumea aromânească să le accepte în marea ei majoritate, ca*

reguli bune, logice, corecte, pentru introducerea în limba literară?” (Cunia1,p.382).

Sunt multe astfel de exemple, unele cuvinte au în aromână chiar câte 20-30 variante, după cum am constatat din dicționarul român-aromân. Spre exemplu, cuvintele: *vorbăreț, sărman, rotund, prost, cizmar, piuliță, cercetez*. (cf.Cunia3). În actualele condiții este dificil să-i determini pe aromâni să folosească numai una din variante pentru a unifica vorbirea.

Aromâna a rămas o limbă săracă și, cu părere de rău, constatăm că sărăcește în continuare. Deși există cuvinte în aromână, în vorbirea aromânilor din România s-au preferat echivalentele lor din limba română. Nu se mai folosesc cuvintele: *aferumă* (sacrificiu), *apuhie* (ocazie), *angărlimare* (cățărare), *duvlete* (stat), *elefthirusit* (eliberat), *cușameti* (incident), *elpidză* (speranță), *entipuse* (impresie), *hâbârsire* (considerare), *uraciu* (agricultor), *sistisit* (recomandat), *xitâxire* (cercetare), etc (cf. DDA). Pentru mulți aromâni, aceste cuvinte par a fi dintr-o limbă străină. În celelalte state, vor fi altele.

Uneori, pentru „îmbogățirea” limbii apar cuvinte ciudate, de tipul celor propuse pe vremuri de către reprezentanții Școlii Ardelene: *nutritori la TV* pentru cuvântul telespectatori, *alarguvideari* pentru cuvântul televiziune. Sunt expresii pe care le-am întâlnit în diverse publicații, așa cum am întâlnit scris, incorect după părerea mea, și *mPoli* pentru orașul Istanbul. Nu cred că este nevoie de astfel de cuvinte noi, când ele pot fi preluate din limbajul internațional, cu sau fără alte adaptări.

Și Gh.Carageani a constatat că la diverși autori aromâni, în funcție de apartenența lor la un anumit grai, sunt diferențe mari la nivel lexical și rămâne sceptic: „în ceea ce privește... *posibilitatea aromânei de a se constitui ca variantă literară dialectală pe deasupra graiurilor sale, problema este complexă și nu pare deocamdată realizabilă*” (Carageani,p.61).

Chiar dacă este dificilă formarea unei limbi literare, este necesar, cel puțin, să se stopeze declinul. În vederea rea-

lizării acestui scop M.Caragiu Marioțeanu crede că aromânii trebuie să-și cultive limba „*prin câteva ore, poate 4, de aromână (limbă, literatură, istorie, civilizație, etc.) și 2 ore de limbă română literară săptămânal, în școlile din localitățile cu populație aromânească densă din țările balcanice. Cât despre cultivarea lor în sensul instruirii și al perfecționării într-un domeniu oarecare, aceasta se face, în mod firesc, în limba oficială a țării în care aceștia trăiesc: în greacă, albaneză,... Fără limba lor maternă însă, de mâine nu s-ar mai putea vorbi de aromâni!*”(Matilda1,p.26). Este greu de crezut că acele ore de limbă română vor fi acceptate în statele din Balcani și, cu siguranță, în Grecia nu se vor organiza nici cele de aromână.

Comentariu

Existența unor graiuri diferite, cu multe regionalisme, cum sunt și graiurilor aromâne, face dificilă formarea unei limbi unitare. Pentru aceasta este necesară existența statului, fără de care nu se poate organiza un sistem de învățământ corespunzător. Numai statul poate impune, prin rețeaua școlară, studierea creațiilor literare scrise într-o anumită limbă și poate generaliza acea limbă prin mass-media.

Este adevărat că prin voința majorității, în special a tinerilor, graiurile nu dispar. Avem dovada multor dialecte care s-au păstrat. În cazul aromânei, în condițiile existente, este dificilă unificarea. Am în vedere că aromânii trăiesc în mai multe state și continuă să primească influențe diferite. Din această cauză, **numai voința vorbitorilor, în absența statului, nu poate impune formarea unei limbi unitare, chiar dacă unii susțin acest lucru. Ei fac numai afirmații, nu aduc și dovezi în acest sens. Voința vorbitorilor poate contribui, cel mult, la păstrarea limbii la un anumit stadiu, dar pentru aceasta mai este nevoie și de unitate de opinii, care la aromâni nu există.**

Se pare că aromânii nu s-au temut de „blestemele” lui Costa Belimace din moment ce și acum, de multe ori, preferă

să vorbească între ei, limba populației majoritare a statului în care trăiesc. Ei au renunțat la limba lor deoarece au fost manipulați de către reprezentanții lor care, de-a lungul timpului, nu au avut o voință unitară. Unii s-au considerat români și s-au apropiat de limba română, alții au adoptat limba greacă. În ultimul timp, tot niște „șefi” au declarat o limbă independentă a makedonarmânilor. Aceștia au pretenția că o pot dezvolta, chiar și fără existența unui stat protector.

După cum am arătat, în trecut, aromâna s-a dezvoltat mai mult pe baza graiului moscopolean (grai de tip F). În prezent s-a scris mult și în graiul grămostean (grai de tip A) și apreciez că este un fenomen normal. În orice grai s-ar scrie, este necesar să se accepte unele inovări, să nu fie încurajate întocmai formele vorbite în popor. Spre exemplu, este necesar să se accepte propunerea M.Caragiu Marioțeanu de a se renunța la cuvintele cu terminația în *-eșță*. De asemenea, e bine să se renunțe la formele scurtate semnalate de I.Coteanu, chiar dacă în acest fel aromâna se va apropia de română. Nu cred că ar fi o pierdere pentru aromână dacă se va spune *crești*, în loc de *creștă*, după cum nimeni nu trebuie să se supere dacă se va spune unei tinere că este *mușată* și nu *mșată*. Este greu să se accepte astfel de modificări pentru a se putea realiza o limbă unitară.

În prezent s-a ajuns în situația în care numărul cuvintelor folosite în vorbirea curentă este foarte redus. Cei mai tineri nu cunosc decât puține cuvinte din limba aromână, dar ei nu-și fac probleme, nu consultă dicționarele. Este adevărat că la căutarea unui cuvânt în dicționarele aromâne se întâmpină mari greutăți, deoarece există numeroase variante pentru același cuvânt. De multe ori, diferă chiar prima literă a cuvântului căutat și nu știi la ce literă să-l cauți. Este posibil ca, odată cu trecerea timpului, cuvintele folosite să se mai reducă. În cel mai fericit caz, limba se va menține la nivelul actual. Ea se află deja pe o pantă descendentă în statele din Balcani, în special în Grecia, deși unii nu vor să recunoască acest adevăr.

2.3. Normele de scriere nu se respectă

În aromână s-a scris puțin iar în Balcani nu s-a scris deloc: „*Aromânii vorbesc, fără îndoială, aceeași limbă în variante mai mult sau mai puțin apropiate, dar această limbă continuă să fie folosită cvasiexclusiv oral*” (Trifon1,p.194).

Da, multă vreme nu s-a scris deloc, deși Kira Iorgoveanu Manțu afirmă cu mândrie: „*Avură curagiu să s-aspună ca unâ mileti cu unâ veacļi culturâ tu Balcanu... Spusiră că armânjļi avură gramaticâ trâ limba armânească nântea la alanti milets ditu Balcanu cari câtu avea ahurhitâ să s-dish-teaptâ etnicu, natsiunlu*” (ArmEu,nr.2,p2). (Au avut curajul să se prezinte ca un neam cu o veche cultură în Balcani... Au spus că aromânii au avut gramatică în limba aromână înaintea altor neamuri din Balcani, care tocmai atunci începuseră deșteptarea etnică, națională). Este o afirmație corectă, dar trebuie să se recunoască și faptul că acea gramatică a lui Boiagi a fost un caz izolat, care nu i-a ajutat și nu-i ajută cu nimic pe aromânii de azi.

În lipsa unor norme, în aromână s-a scris la întâmplare. Chiar și în România, țara în care s-a scris cel mai mult în aromână, continuă să se scrie fără respectarea unor reguli: „*Lingviștii discută și azi cum să noteze o anume palatalizare sau dacă să amestece grafemele grecești cu cele latine... ceea ce nu-i împiedică pe unii să corespundeze în aromână, fără să-și pună un minut problema transcrierii grafice* (Bacu p.199). Problemele s-ar mai rezolva, dacă aromânii ar fi uniți.

Și T.Cunia recunoaște că aromâna a rămas o limbă neunitară și că fiecare scriitor a scris cum a crezut el: „*metodele de scris ale lui Ciufecu, Pană, Cândroveanu, Caragiu și alții, nu sunt identice. Fiecare scrie după regulile lui*” (Cunia1,p.260).

Pentru scrierea unor expresii am întâlnit păreri diferite: H.Cândroveanu recomanda forma „*elî s-aflau, elî cântau*” pentru a se realiza acordul între subiect și predicat, cum este normat și în limba română (cf.Cândrov1,p,64).

În schimb, M.Caragiu Marioțeanu considera că acordul nu este necesar: „*disidența –u la pers. 3 pl. ind. imperf. nu este specifică aromânei, deci nu trebuie scris/spus „eli cântau.” (DIARO,p.xviii).* În această situație, când specialiștii nu se înțeleg, este necesară o autoritate care să dispună cum să se procedeze, dar aromânii n-au o astfel de instituție...

Printre altele, I.Coteanu a sesizat neclarificarea eludării lui *î* de la începutul unor cuvinte. Mulți continuă să accepte formele: *ndreg, ndrept, ntreabă*, în detrimentul celor cu *î* folosite în limba română: *îndreg, îndrept, întreabă* (cf.*Almanah.p.130*) .

Despre această problemă vorbește și H.Cândroveanu. El nu admite forma „*să ngrăpsească*” și propune forma „*să învrăpsească, ori să-nyrăpsească*”(să scrie). Pe aceeași linie respinge formele: *nclo* sau *ma nclo*, considerînd corecte formele: *înclo, ma-nclo* (încolo, mai încolo)). Tot atât de eronate sunt considerate și cuvintele: *ntruțești, ndoi*, el preferînd formele: *turțești sau înturțești* respectiv *îndoi*, (turcește, câțiva) și concluzionează: „*Neștiutorii trebuie ridicați ei la cultură, și nu invers, să coborâm cultura la nivelul neștiutorului de carte*” (*Cândrov1,p.64,81*). Cuvintele propuse nu sunt acceptate de toți, deoarece sunt considerate românisme și unii își doresc tocmai o îndepărtare a aromânei de limba română.

T.Cunia recunoaște că nu s-a putut realiza un îndreptar ortografic și ortoepic: „*Nu easti necă rialistu s-minduum că, un singur om, un filulog ică un scriitor, va poată s-facă el singur un ândriptar, sh-deapoea tuts armânjli va lu-actseptă, va s-lja după el sh-va si scrii tuts ună soi. Nu easti rialistu, nu că un om nu va s-poată s-facă un ândriptar bun, ma di itia că armânjli suntu oaminj cu multu individualismu, oaminj tsi lă yini greu să ngrăpsească cum lă dzâtsi altu, cându a lor lă si pari că easti ma ghini s-u facă altă soi*” (*Cunia4,p.7*) (Nu este nici realist să ne gândim că, un singur om, un filolog sau un scriitor, va putea să facă singur un îndreptar, și apoi toți armânii să-l accepte, se vor lua după el și vor scrie toți într-un fel. Nu este realist, nu că un

om nu va putea să facă un îndreptar bun, dar din cauză că aromânii sunt oameni cu mult individualism, oameni cărora le vine greu să scrie cum le zice altul, când lor li se pare că este mai bine altfel). Această constatare nu l-a împiedicat ca, de unul singur, să-și realizeze proiectul privind restandardizarea scrierii aromâne.

În ultima perioadă, o contribuție deosebită la soluționarea problemelor privind scrierea în limba aromână a avut-o M. Caragiu Marioțeanu care a făcut mai multe recomandări în acest sens. Nu este cazul să intru în amănunte tehnice. Totuși, ca exemplu, voi reda propunerea de a se scrie: *ți fați?/ ți dzâți?/ tini frândzi, etc* (ce faci?/ ce zici?/ tu frângi), și nu în forma: *ți faț?/ ți dzâț?/ tini frândzâ...* (cf.DIARO,p.xv). Acele recomandări nu sunt respectate de aromâni, ele nici nu sunt cunoscute, dar nici nu se dorește să fie însușite. Sunt prea puțini curioși!

Diferențele de scriere în aromână ies și mai mult în evidență din publicațiile care apar în celelalte state. Redau un fragment din care se pot observa nu numai diferențe de scriere ci și de limbaj: „*Vruts sots shi soatsă, s'mi hãrdzits că ahtãnti or am căftatã ta smi ascultats că tsi voi zvã dzãc (tuts avem kiushtu s'dzãtsem). Ma avets bãgatã oarã pi aisti sciriturrã anjeli uz videts că poematli sãnt scirati pi rrãmãneshti pi dialectu anoast, farsharot shi atsa eara shi protu scupo anjell ma ma nãpoi mini aflai shi un alt scupo, ta scirãm rrãmãneshti ti mar sh'ti cilimanj... ma nu toatãna ti rrãmãnj... Cili-manjjã tuts vra pãrmithuri shi nu easti ananghi tuts actorljã tu sturiuri shi poemati prindi s'hibã rrãmãnj, goallã scirara prindi s'hibã rrãmãneshti. Di libri tsi am cãntatã tuti fac-u zborr totãna ti oi, cãrvãnj, picurar, etc... Duri scirãm ti atsa culturã, că rrãmãnjã nu goallã nu sãnt tuts picurar ma nicã eara vãrroarã tuts picurar pit dzeni...*” (Arumunet Albania nr.32-33/ 2013,p.10). (Iubiți prieteni și prietene, să mă iertați că de atâtea ori am cerut să mă ascultați despre ce vreau să vă spun (toți avem dreptul(?) să zicem), Dacă ați observat în această scriere(?) a mea veți vedea că poemele sunt scrise pe (a)rãmãneaști în dialectul nostru fãrșiroț și acesta era și primul meu scop, dar, mai târziu, am

aflat și un alt scop, ca să scriem aromânește pentru cei mari și pentru copii..., dar nu totdeauna pentru aromâni... Copiii toți vor povești și nu este nevoie ca toți actorii pe scenă(?) și poemele trebuie să fie aromâni, numai scrierea trebuie să fie aromânească. Cântecelul(?) pe care le-am cântat, toate fac referire la oi, caravane, ciobani, etc. Ajunge cât am scris acea cultură, că aromânii nu sunt numai ciobani și nici nu erau niciodată toți ciobani pe dealuri). (Am prezentat o transpunere aproximativă). Într-o publicație nu pot fi admise cuvinte scrise eronat: *smi*, *zvă*, *uz*, *anjeli*, *anost*, *vra*, *fac-u*, în loc de: *s-mi*, *s-vă*, *va*, *a njeli*, *a nostu*, *vor*, *facu*. În schimb, folosire cuvintelor: *kushtu*, *scirutură*, *sturiuri*, *libri*, este și o dovadă că există diferențe de vorbire de la un stat la altul.

Ce să mai spunem de situația din Grecia unde aromânii „*nu sunt interesați de nici o inițiativă ce vizează conservarea limbii materne (de exemplu ca limbă opțională în școală) în afara cadrului familial... Nici una dintre organizații nu a declarat protejarea aromânei ca scop demn de atins*”(Kahl,p58,59).

Și N.Trifon confirmă că în Grecia nu vom întâlni vlahi care să scrie „*în aromână cu caractere latine, așa ceva nu există... Vlahii au dat poeți distinși, dar de limbă greacă... Cei care folosesc aromâna și care se cheamă poeți sunt (considerați) agenți ai propagandei românești*”. În aceste condiții, nu pare surprinzătoare afirmația unor reprezentanți ai aromânilor din Seres: „*în aromână nu se scrie*” deoarece „*aromâna nu este o limbă*” (Trifon I,p.436). Acolo nici nu se pune problema să se organizeze școli.

Comentariu

Deși aromâna este o limbă neunitară și nedezvoltată, continuă să fie vorbită relativ ușor. Într-o conversație, cu puțină indulgență, dacă nu se cunoaște semnificația unui cuvânt, o persoană poate cere lămuriri suplimentare de la interlocutorul ei și, în final, cei două persoane se înțeleg. Tot așa se întâmplă în cazul în care cineva trebuie să scrie în aromână un text sim-

plu, adică atunci când scrisul are numai rolul de a înlesni comunicarea între două sau mai multe persoane. În această situație se poate renunța la exigență, folosind orice scriere, ca și până acum. Așa se comunică și pe internet, fără probleme.

Situația se schimbă fundamental atunci când trebuie să se scrie o lucrare literară, științifică, sau atunci când se redactează manuale școlare, adică atunci când se dorește ca acea scriere să constituie un act de cultură. În acest caz, dacă nu se respectă anumite norme, problema devine supărătoare. O persoană care are un anumit grad de cultură va fi deranjată dacă va citi un text în care două cuvinte diferite, sunt scrise într-un singur cuvânt, ca în cazul revistei din Albania menționată mai sus și chiar se va supăra când va auzi justificări de genul: „*așa se aude*”. Erorile de scriere dintr-un text, alături de câteva cuvinte necunoscute, fac ca acel text să devină neinteligibil. În cazul relatat, nu este exclus ca cititorul să renunțe să mai citească revista în aromână, preferând, de cele mai multe ori, să aleagă scrierile în limba română dacă se află în România, în limba greacă dacă trăiește în Grecia, etc.

Ca și în trecut, și acum, sunt foarte puține persoane care scriu corect în aromână. Este vorba de o anumită elită formată din scriitori și câțiva intelectuali care manifestă o dragoste deosebită pentru limba aromână. Majoritatea aromânilor nu a avut și nu are preocupări pentru a-și însuși regulile de scriere. În general nu se scrie corect. După cum am relatat, nici noul sistem introdus prin reforma de la Freiburg nu a eliminat diferențele de scriere de la o persoană la alta sau de la o țară la alta. Se observă multe erori greu de acceptat. Nu-i văd pe aromâni, chiar pe cei care susțin noul alfabet fără diacritice, să studieze multitudinea de norme pentru scrierea vocalelor, a semivocalelor, (accentuate sau neaccentuate), a regulilor pentru diftongi și mai ales a numeroaselor excepții de la aceste reguli pe care le-a stabilit T.Cunia. Aceste norme au fost publicate într-un număr restrâns de exemplare și aromânii nu le au, dar chiar dacă le-ar

avea, foarte puțini dintre ei ar avea și voința să și le însușească deoarece nu se simt obligați. Alții nu doresc să le respecte, deoarece le găsesc necorespunzătoare.

În lipsa unei autorități care să stabilească norme obligatorii, vor fi multe păreri ca și în trecut. Spre exemplu, atunci unii scriitori, prin grafica literelor, au urmărit să creeze o apropiere a scrierii aromâne de cea română. În acest scop, printre altele, au folosit sedila sub litera c, scriind *ațea* în loc de *ațea* sau au folosit tildă pe litera v, scriind *vin* în loc *yin*. Diferențele se mențin și în prezent, acum dorința altora fiind contrarie, de a îndepărta aromâna de limba română. În acest sens putem exemplifica cazul eludării lui *î* la începutul unor cuvinte, problemă ce a rămas neclarificată, deoarece propunerea lui H. Cândroveanu nu a fost însușită de T.Cunia. În aceste condiții aromânii vor continua să scrie diferit, așa cum li se pare lor că este mai bine sau nu vor scrie deloc. Un aromân care a încercat să scrie în limba sa, măcar odată, a putut constata că nu poate găsi suficiente cuvinte pentru a-și reda ideile și trebuie să apeleze la dicționar⁽¹⁰⁾. De regulă, aromânul, în afara celui curios, nu se va obosi să caute în dicționar un cuvânt pe care nu-l cunoaște, chiar dacă ar avea un astfel de dicționar. El se va descurca fără să cunoască varianta în aromână a cuvântului respectiv, preluându-l din limba populației majoritare a statului în care se află. Nu va proceda așa numai în cazul în care acel text trebuie să ajungă la un aromân din alt stat, care nu cunoaște acea limbă majoritară. Lipsa unei scrieri unitare ar face dificilă

(10) Este nevoie de un dicționar care să redea echivalentul în aromână al unui cuvânt dintr-o limbă majoritară. Aromânii din România pot folosi dicționarul realizat de T.Cunia prin care s-a transpus Dicționarul lui Take Papahagi (DDA) într-un format *român-aromân* sau DIARO-Dicționarul realizat de M.Caragiu Marioțeanu, din care până în prezent a apărut numai primul volum, (literele A-C). Ambele au fost tipărite într-un număr redus de exemplare și sunt foarte greu de găsit. Nu am informații despre existența unor astfel de dicționare în celelalte state.

organizarea cursurilor școlare, în situația în care s-ar organiza astfel de cursuri în limba aromână.

Se poate deduce că este foarte greu să se realizeze o scriere unitară. Din această cauză, faptul că în trecut aromânii au avut gramatica lui Boiagi cu mult înaintea celorlalte neamuri, nu are nici o relevanță. Nu trebuie să ne lăudăm cu trecutul. Mai toate popoarele care n-au avut atunci o gramatică, au acum un stat al lor care le-a dat și o gramatică obligatorie. În schimb, aromânii nu pot folosi gramatica de acum două sute de ani, azi bună numai pentru a fi păstrată într-un muzeu.

Sunt obligat să repet că s-a ajuns la această situație datorită faptului că nu există autoritatea unui stat care să organizeze un sistem de învățământ prin care să se impună regulile de scriere obligatorii. Altfel, nu văd cine l-ar putea obliga pe un aromân să respecte strict niște reguli. Este cunoscut faptul că regulile de scriere se învață numai la școală, după multe ore de cursuri. **În lipsa unui sistem coercitiv, de sancționare a elevului care nu își însușește standardele fixate, unii vor continua să scrie cum cred ei că este mai bine, fără a respecta reguli.** Aromânii nu au nici standarde de respectat, deoarece nu vorbesc printr-o singură voce. Nu este exclus ca din cauza disputelor existente alții să renunțe definitiv să mai scrie în aromână, tot așa cum unii aromâni din Grecia au renunțat complet chiar s-o vorbească.

Deși eu agreez scrierea tradițională, îi respect pe cei care scriu fără diacritice. **Aromânii nu au avut o scriere complet unitară și, pentru considerentele prezentate mai sus, nu o vor avea nici în viitor. Și aceasta se va întâmpla indiferent de faptul că ei vor obține sau nu statutul de etnie minoritară sau că se vor numi makedonarmâni.** Din această cauză, consider că nu contează prea mult dacă în scrierile aromânilor vor mai apare și alte diferențieri. Dar, în aceste condiții, nu se poate susține că aromânii au o limbă unitară, independentă, care poate fi folosită pentru un act de cultură.

3. DIFICULTĂȚI ÎN FORMAREA UNEI LIMBI UNITARE

3.1. *Mai multe predicții pesimiste*

Cercetătorii care s-au ocupat de studiul limbii aromâne, i-au prevăzut un viitor incert. Opinia lingvistului A.Meillet este că toate graiurile neînsemnate dispar: „*Mișcarea civilizațiilor atrage natural eliminarea limbilor vorbite de grupuri mici de oameni și fără influențe; tot așa, într-o comunitate unde se folosesc graiuri diverse de același tip, tinde să se generalizeze un grai central... În modul acesta, limbi și graiuri dispar fără încetare și, acum, mai repede decât oricând*” (DDA,p.5).

Probabil, și pe această afirmație s-a bazat Tache Papahagi atunci când, în introducerea la *Dicționarul dialectului aromân*, a afirmat: „*Acest al douăzecilea secol va fi secolul stingerii aromânilor... Treptat, treptat va dispărea glasul acestei populații romanice care – fără ecouri în viața istorică și politică a Europei – a îndeplinit anumite misiuni în evoluția generală a popoarelor conlocuitoare din Balcani*” (DDA,p.5).

Cu siguranță, el a avut în vedere și împărțirea aromânilor între cele patru state din Peninsula Balcanică, în anul 1913, după prăbușirea imperiul otoman, deoarece a adăugat: „*Evenimentul menționat a devenit preludiul destrămării lingvistice a aromânilor*” (DDA,p.92).

T.Papahagi și-a fundamentat teza aducând mai multe argumente, din care menționez: (i) aromânul nu a fost legat de țară, ci de cerințele vieții (numai păstori au continuat să-și păstreze limba, cei de la orașe fiind ușor asimilați); (ii) caracteristica lui de poliglot (cel puțin bilingv) a acționat în detrimentul limbii proprii, i-a diminuat preocuparea de închezare etnică și l-a lipsit de orice viață politică sau militară națională; (iii) incultura sa l-a lipsit de suficientă hrană sufletească, de sentimentul de nație și a alunecat ușor, fără împotriviri, pe pan-

ta asimilărilor și a deznaționalizării; (iv) vremurile istorice l-au determinat la dispersări în enclave izolate, (cf.DDA,p.6).

Predicții similare au fost făcute și de alți cercetători:

Pe scurt, câteva opinii mai vechi: E.Reclus: „*deși foarte mândri de originea lor latină, nu pot decât să se elenizeze puțin câte puțin*”; J.Cvijić: „*Este un popor care dispare... Este aproape un popor desrădăcinat*”; A.Meillet: „*Cuțovlahii din Macedonia... nu au interes să-și păstreze graiul de tip român*”; D.I.Popovič: „*Zilele grupului etnic aromân sunt numărate, s-ar putea conserva încă 40-50 de ani, nu mai mult*” (cf. Papana1,p.252,253). Se observă că au cam exagerat...

A.Lazarou afirma în 1996: „*Limba cutzovlahă urmează o pantă descendentă. Se reduce în mod primejdios ceea ce duce la dispariția ei totală... Până în 1950-1970 limba cutzovlahă era vorbită ca a doua limbă a casei... După 1985 și până azi cu greu se pot găsi cutzovlahi care nu vorbesc decât cutzovlaha în mediul lor familiar și nu sunt decât persoane în vârstă de peste 70 ani ce vorbesc cutzovlaha într-un mod incomplet, amestecând și un număr de cuvinte grecești. Astfel de persoane încep să fie rare și murind, duc limba cu ei*” (Zbucnea,p.254).

Același A.Lazarou subliniază și câteva cauze ale declinului înregistrat de limba aromânilor: „*abandonarea comunităților montane și răspândirea în centre urbane*”... unde „*ei au generalizat treptat folosirea limbii grecești. Multă vreme (a)românii balcanici au trăit în societăți endogame. În vremurile contemporane a crescut în mod continuu numărul căsătoriilor mixte, evident în defavoarea specificului (a)românesc... Cauza principală a morții limbii cuțovlahe... este propaganda făcută de politica românească... În efortul lor de a nu fi identificați ca autorii acestei propagande, cuțovlahii au ajuns să respingă limba lor*”(Zbucnea,p.255, nota 352, p.301). Această ultimă idee am găsit-o și la Katsanis și Weigand (vezi pag. 102).

Alt aromân, Antonis Koltsidas, s-a referit la vlahii din Grecia tot recent, în 1997 și, după treizeci de ani de cercetări

în localitățile unde locuiesc aromânii, a scris: „*limba cuțovlahă este pe o pantă descendentă. Nu are nici un rost să reconstituim această limbă și nici s-o învățăm*” (Trifon1,p.438).

Și M.Bacu le prezice aromânilor un viitor incert: „*Aromânii, astăzi, sunt în pragul unei forme noi de aculturație, comună întregului Occident: nu asimilare, ci urbanizare, uniformizare europeană și postindustrială a tuturor grupurilor minoritare. Să fie aceasta prevestirea sfârșitului unei culturi și a unei etnii? Sau chiar moartea lor?*” (Bacu, p.205).

După multe cercetări, și N.Trifon a ajuns la câteva concluzii pesimiste: „*Declinul limbii, principala marcă identitară, oricare ar fi țara în care ei se găsesc, a fost încetinit, dar tendința spre declin nu a fost inversată și nimic nu permite să estimăm că ar putea fi inversată*” (Trifon2,p.24).

„*Ceea ce amenință supraviețuirea particularismului aromân nu sunt numai presiunile exercitate de națiunea majoritară, ci și de progresele modernizării. Aculturarea, inevitabil introdusă de modernizare, prin urbanizare..., poate fi fatală pentru o minoritate ca aromânii*” (Trifon2,p.48).

„*La peste un secol de la primele tentative de a-i da o formă și de a o valorifica, limba aromână continuă să fie, într-un anumit sens, la începuturile sale și pare osândită să o ia mereu de la capăt*” (Trifon1,p.66).

„*Separarea dintre română și aromână este tardivă... fără suport instituțional, educațional, mediatic, administrativ, o limbă precum aromâna este condamnată la dispariție... cu mare doză de voluntarism, nelipsit de contradicții, se poate încerca inversarea tendinței*” (Trifon1,p.406); Aromânilor le lipsește voluntarismul și, mai ales, acea voce unică.

„*Zadarnic vom căuta în Grecia o revendicare accentuată în favoarea introducerii aromânei în școală sau în mijloacele de informare în masă*” (Trifon1,p.436).

Totuși, unii aromâni din Grecia declară: „*această limbă trebuie protejată și păstrată, ea fiind dovadă de nedeazămințit a*

continuității elementului grec din Macedonia” (Papatha,p.16). A se reține expresia „*elementul grec*”! Este o declarație formală, deoarece cei mai mulți nu au nevoie de aromână.

În aceste condiții, nu-i de mirare că apare pe internet câte un apel prin care un vlah anonim din Grecia își exprimă regretul: „*Oaminjlji ditu lumea-ntreagă transmitu limbili a loru di la aushi la strânipots. La noi, aushilji nu-lj-nveatsâ a nipotsloru limba armânească, ma nipotslji lâ u-nveatsâ a aushiloru limba greacă*” (Oamenii din lumea întreagă transmit limbile lor de la bătrâni la strănepoți. La noi bătrânii nu le transmit nepoților limba armânească, dar nepoții îi învață pe bătrâni limba greacă).

Situația deosebită în care se află aromânii din Balcani l-a determinat pe P.Ș.Năsturel să afirme: „*Dacă mi se îngăduie o butadă, actualii aromâni sunt virtualii strămoși a mulți dintre greci (și ai altor balcanici) de mâine*” (Năsturel,p.62). Nu cred că are cineva argumente să-l poată contrazice.

Gh.Carageani a constatat o reducere continuă a numărului aromânilor și rămâne sceptic: „*E greu să facem pronosticuri... țara în care aromânii sunt mai numeroși și mai compacți, adică Grecia, dă dovadă de închidere totală în ce privește drepturile minorităților etnice, inclusiv ale celei aromâne*” (Carageani,p.38).

Nici faptul că în ultima perioadă s-au afirmat mulți scriitori aromâni, nu-l face pe Gh.Carageani mai optimist, deoarece aceștia „*se manifestă aproape exclusiv în afara granițelor teritoriilor în care aromânii sunt în pericol de a fi complet deznaționalizați*”(Carageani,p.53).

Și N.Ș.Tanașoca este pesimist: „*Au dispărut prin slavizare, vlahii din Serbia, Croația, Muntenegru și Bosnia, au dispărut prin bulgarizare vlahii din Haemus, dispar prin elenizare, slavizare și albanizare, aromânii din Macedonia, Epir, Tesalia. Momentele de afirmare., a unuia sau altuia dintre grupurile de vlahi din Peninsula Balcanică, a celui din Haemus, prin Asănești, în secolul al XIII-lea, a celui aromânesc,*

prin acțiunea statului român în secolele al XIX-lea - al XX-lea, nu mi se pare a fi fost, la scara istoriei, decât ultime izbucniri de vitalitate”(Tanașoca2, p.10). La aceste izbucniri putem s-o adăugăm și pe cea de la Freiburg?

Limba aromână pierde teren în toate statele. Irina Nicolau prezintă un adevăr care începe să se simtă și în România: *„Eu buchisesc aromâna cărților ca vai de lume și Ana, nepoata mea, mai mult ca sigur n-o s-o învețe niciodată. Mă întreb cum vom vorbi cu strămoșii la Judecata de Apoi”* (Nicolau2,p.34).

Și Kira Iorgoveanu Manțu, care nu poate fi încadrată în categoria persoanelor pesimiste, are momente de îndoială atunci când se referă la situația aromânilor din Grecia: *„Nai ma multsâ di tinirilji tsi gioacă cu pirifanji sh-miraki, gioacă mashi di haraua a gioclui. Zboarâli a cântitsloru, pi limba armânească, suntu anvitsati mehanicu, nu l-adukescu noima... ashî cumu, vâr kiro, maia a mea cânta gârtseashti, ama nu shtea tsi noimâ au zboarâli... N-aprukemu di tiniri tra s-lâ hârsimu mushuteatsa, vrumu s-ligămu vârâ cuvendâ pi armâneashti, ama tuts muta numirlu... Nu puturâ s-napândâsească!... Gârtsia aveagljî stranjilu, gioclu, cânticlu armânescu trâtia câ ari unâ mushuteatsâ ahoryea shi câ va s-li bagâ tu cutarlû a politizmolui gârtsescu. Ama, tsi-adrămu cu atsea parti a politizmolui armânescu cari-ngreacă nai ma multu: limba?... Nâ si spuni di dzats di anji câ tu Gârtsii limba armânească va hibâ tsânutâ-n casâ, ashî cumu fu tsânutâ njiłji di anji. Ama, siyura, sh-atselji tsi spunu aestu lucru, nu pistipsescu. Tu cari casâ? Casa, fumealja armânească di adzâ nu easti ca vâr kiro. Dadili nu mata suntu tuti armâni sh-atumtsea cumu sâ-shi-nveatsâ fumealja «limba di dadâ armânească»?!...”* (ArmEu, nr.2/2013,p.2-3) (Cei mai mulți dintre tinerii care joacă cu mândrie și dorință, joacă numai de bucuria jocului. Cuvintele cântecelor, pe limba armânească, sunt învățate mecanic, nu le înțeleg sensul... așa cum, odinioară, bunica mea cânta grecește, dar nu știa ce sens au cuvintele. Ne-am apropiat de tineri ca să le laudăm frumusețea, am vrut

să schimbăm câteva cuvinte pe aromânește, dar toți dădeau din umeri... Nu au putut să răspundă!... Grecia păstrează costumele populare, jocul, cântecul aromânesc, deoarece are o frumusețe aparte și că dorește să le introducă în cercul politicii grecești. Dar, ce facem cu acea parte a politicii aromânești care are mai mare greutate: limba?... Ni se spune de zeci de ani că în Grecia limba armânească va fi ținută în casă, așa cum a fost ținută mii de ani. Dar, sigur, și-acei ce spun acest lucru, nu cred. În care casă? Casa, familia armânească de azi, nu este cum era odată. Mamele nu mai sunt toate aromâne și-atunci cum să-și învețe copiii „limba de mamă armânească!”).

Aceeași K.Iorgoveniu Manțu, referindu-se la serbările câmpenești din Grecia, prezintă cu multă amărăciune, situația limbii aromâne din acea țară: „*Tsiva nău, idyli lucri vidzuti shi xana-vidzuti, canda armânjlji au mashi adeti di numtâ sh-canda alti milets nu au ahtări adets! Atselji tsi minduescu câ 10-20 cântitsi shi-ndauâ jocuri suntu tutâ cultura armânească, facu mari alathusi! Folclorlu easti thimeljiu di culturâ, ama unâ mileti cari-sh tinjiseashti mashi folclorlu, easti pi calea câ-tâ muzeu, câ-tâ keardiri. Cu-ndauâ zboară di ghiniuari - «Ghini vinitu» shi «S-tritsets ghini!»- nu va s-dzâcâ câ u tinjisimu limba. Ma easti adunarea armânjiloru, cuvendzâli prindi s-hibâ pi armâneashti shi apridusi pi gârtseashti*” (ArmEu,nr.3/2013, p.12). (Nimic nou, aceleași lucruri văzute și revăzute, ca și când aromânii au numai obiceiuri de nuntă, ca și când alte neamuri nu au astfel de tradiții! Acei care gândesc că 10-20 de cântece și câteva jocuri sunt toată cultura armânească, fac mare greșeală! Folclorul este temelie de cultură, dar un neam care își respectă numai folclorul, este pe drumul către muzeu, către pieire. Cu câteva cuvinte de binețe - „Bine ați venit” și „Să petreceți bine”- nu se poate spune că ne respectăm limba. Dacă este adunarea aromânilor, cuvântările trebuie să fie pe aromânește și traduse în grecește). Este o realitate dureroasă.

Și Marius Marian Șolea, consideră că numai păstrarea tradițiilor nu este suficientă: „*Când aveți oportunitatea de a vă prezenta specificul național, voi nu găsiți altceva de făcut decât să jucați și să mâncați plăcinte, foarte mândri de voi înșivă,*

de parcă nimeni pe acest pământ nu a descoperit plăcinta și jocul". (Firimida (revista) Noima nr.1/2013, revistă care apare pe site-ul Societății Culturale Aromâne).

Deși există mulți sceptici, apar și unele gânduri optimiste. T.Cunia s-a referit la previziunile sumbre ale lui T.Papahagi. „*Mă bucur să constat că s-a înșelat. Am intrat, iată, în secolul XXI, condițiile politice sunt complet diferite de cele din timpul lui Papahagi și șansele noastre se află într-un moment de urcuș*” (Cunia1,p.389). Realitatea este că predicțiile lui T.Papahagi s-au adevărat numai în parte în sensul că aromânii nu s-au stins în totalitate, dar numărul lor a scăzut considerabil.

T.Cunia este convins că salvarea limbii nu se va realiza de la sine, fără efort și că, printre alte măsuri, este necesară separarea de limba română: „*E convingerea mea fermă că, fără prezervarea limbii aromânești, așa cum este ca limbă separată de limba românească, noi vom dispărea ca neam. Nu putem rezista ca neam în locuri care nu vor fi niciodată o parte din România, decât prin limba aromânească. Trebuie să ne cultivăm limba, s-o lucrăm, s-o aducem la înălțimea unei limbi moderne, dacă nu vrem s-o pierdem. Dacă o vom lăsa la nivelul prezent, de limbă vorbită, sau de limbă săracă, ea va fi înlocuită de limba majoritară. Și limba care rămâne vorbită numai, și nu este scrisă, se stinge*” (Cunia1,p.212,213,250). Nu înțeleg de ce se mai discută de o separare de România. În statele balcanice, după 1945, toate școlilor românești au fost închise, limba română nu mai exercită nici o influență acolo.

C.Papanace, un mare luptător pentru cauza aromânilor, îi prezintă pe aceștia ca un popor fervent adică ca o „*colectivitate etnică bine structurată, care manifestă predilecții de a activa mai mult printre alte popoare, de obicei sedentare*” (Papanac1,p.162). Uneori, și el ajunge la concluzii pesimiste: „*Se pare că soarta popoarelor ferment este asemănătoare cu aceea a viețuitoarelor care dispar după fecundare... Toate diasporele, mai devreme sau mai târziu, sunt menite să fie înghițite de*

masele înconjurătoare... Drama aromânilor o constituie faptul că din cauza vicisitudinilor istorice..., au devenit o diasporă chiar în locurile lor de baștină” (Papanal,p.236,238);

Tot C.Papanace arată că prin răspândirea în diaspora „a unui număr mult mai mare decât al surplusului (natural) de populație”, se ajunge „la anemiarea, dacă nu chiar la secarea surselor de viață aromânească”. Și că: „Acestea sunt perspectivele care, mai devreme sau mai târziu amenință toate diaspoarele și toate popoarele ce, înainte de a se consolida temeinic... se risipesc. Aceste popoare dispar de pe firmamentul etnic... Este un destin de neînălțurat.” (Papanal,p.239,254).

Alteori, C.Papanace și-a exprimat un crez mai optimist: „într-un moment greu pentru neamul nostru, când este sub jug greu, asuprit, decimat, hulit chiar de ai săi, noi credem în destinul politic al aromânilor”. El s-a pronunțat pentru „o unificare balcanică ce urma să preceadă constituirea Statelor Unite ale Europei” (Zbucnea,p.260). Era vorba mai mult de o dorință, decât de o posibilitate de realizare a unificării balcanice. Era greu de crezut ca statele care tocmai s-au format ar fi renunțat la independența lor, în favoarea unei federații. Și așa aromânii tot nu ar fi avut statul lor și fără stat, salvarea limbii ar fi rămas un proces dificil. Avem ca exemplu situația din R.Macedonia.

C.Papanace credea într-un viitor al aromânilor, chiar dacă ei își vor fi pierdut limba: „nu există popor care în decursul istoriei sale să nu-și fi schimbat o dată sau de două ori limba, sub influența elementelor exterioare... nu numai că vor dăinui, chiar dacă și-ar pierde limba, dar vocația sa de popor fervent se va manifesta mai nestingherit în tot spațiul sud-est european” (Papanal,p.254). O astfel de perspectivă nu pare credibilă. Spre exemplu, bulgarii, la stabilirea lor în Balcani, și-au schimbat limba, adoptând o limbă slavă, dar, spre deosebire de aromâni, ei au beneficiat de un teritoriu și un stat propriu.

Din cele de mai sus rezultă că părerile pesimiste sunt mult mai numeroase. Se pare că Janna Stephanopoli a avut

dreptate atunci când a afirmat că prin acțiunea sa Apostol Mărgărit nu a obținut decât „o simplă suspendare temporară a fatalei elenizări”, așa cum s-a relatat în capitolul II. Poate așa a fost soarta aromânilor. La finele secolului al XIX-lea, dr. Athanas, format la școala greacă, îi declara lui G.Weigand: „*Noi aromânii ne-am născut sub o zodie rea*”. Deși „*mândru de faptul că este armân..., el preferă totuși să se alătore partidului grecesc, căci locuiește în mijlocul poporului grec și pentru că ar fi inutil să lupte împotriva destinului*” (Weigand,p.211).

În aceeași notă pesimistă G.Weigand continuă: „*armânii, cu izolarea și risipirea lor în mijlocul vorbitorilor altor limbi..., nu vor putea rezista, chiar dacă ar urma să reușească răspândirea sentimentului național la toți*” (Weigand,p.311).

La o întrebare a Eugeniei Guzun referitoare la viitorul aromânilor, Neagu Djuvara răspunde: „*Am o părere destul de pesimistă... mai cu seamă în Grecia, unde...îi terorizează ca să nu se manifeste cu dialectul lor (toți sunt niște greci care au învățat latina acum două mii de ani și n-o pot uita, ca să vezi proștii!)*... *Cu toate eforturile care se fac... mi-e teamă că încetul cu încetul, dispar insulele de romanitate de la sud de Dunăre. Rămâne ca trecutul lor să se continue la noi în țară... Aromânii n-or să dispară total, dar mi-e teamă că numai la noi se vor mai păstra*” (FamRo, p20).

Comentariu

S-ar deduce că aromânii nu mai au viitor. Nu cred să fie chiar așa, deoarece dispariția unui popor este un proces foarte lent. Răspândirea lor pe teritoriul mai multor state și în special faptul că ei nu beneficiază de un stat propriu sau cel puțin de o parte „adoptivă”, reprezintă o frână în dezvoltarea limbii aromâne. Totuși ea, chiar dacă va mai înregistra pierderi, va continua să fie vorbită mult timp de acum înainte. Cu mai multe referiri la această problemă voi reveni în comentariul final.

3.2. *Apar deja comunități diferite.*

Toți aromânii sunt de acord că situația lor s-a agravat după 1913, atunci când ei au fost obligați să trăiască în state diferite, despărțiți prin granițe oficiale, astfel că în prezent există comunități diferite ale aromânilor. Neavând un teritoriu comun, viitorul lor prezintă particularități de la un stat la altul. Reproduc din memorie o părere a istoricului Neagu Djuvara, exprimată într-o emisiune radiodifuzată: „*pentru ca un popor să se constituie într-o comunitate, nu este suficient să existe un trecut comun, este nevoie și de un viitor comun. Aromânii, chiar dispersați în Balcani, au avut un trecut comun, dar în prezent nu se poate spune că au și un viitor comun*”.

Aceeași idee este susținută și de N.Trifon: „*nu se poate să fii sau, mai curând, să te simți aromân în aceeași manieră în Grecia sau în Albania, în Republica Macedonia sau în România, în Germania sau în Australia*” (Trifon1,p.445).

Și tot el adaugă: „*Dacă spui unui țințar sau unui cuțovlah că este... român, comiți, în cel mai bun caz, o gafă regretabilă, iar în cel mai rău caz - o insultă. Contrariul este la fel de adevărat*”. Această situație a apărut deoarece, și la unii și la alții, s-au creat „*stereotipuri vehiculate de societatea majoritară*”, deși „*înrudirea lingvistică*” este reală (Trifon1,p.472).

Ca lingvist, M.Caragiu Marioțeanu poate avea dreptate când a afirmat: „*da, aromâna este limba maternă a aromânilor, dar asta nu înseamnă că este o limbă diferită de română fiindcă româna este limba literară a aromânilor*”. Dar nici N.Trifon nu poate fi contrazis atunci când precizează: „*Desigur, româna este, sau mai bine zis, a devenit limba literară a aromânilor care trăiesc în România, dar în niciun caz a celor care trăiesc în Grecia sau Albania*” (Trifon2,p.35).

În mod asemănător, A.Lazaru a vorbit despre bilingvismul aromânilor, că ei vorbesc limba greacă, pe lângă graiul aromân. Cu siguranță, el s-a referit la aromânii din Grecia și

„omite să menționeze că a doua limbă a aromânilor din Albania este albaneza și a celor din Republica Macedonia macedoneana”(Trifon2,p.109). Aromânii din aceste țări, ca și cei din România, nu vor să accepte limba greacă.

Trăind în state diferite, aromânii nu pot forma o singură comunitate și nu vor putea realiza o uniformizare a limbii lor. Ei formează *„minorități care se definesc mai ales în raport cu majoritățile naționale de care sunt înconjurați. Independent de voința lor, aromânii sunt și români în România, și greci în Grecia, și albanezi în Albania” (Trifon2,p.40).*

Apar și diferențe culturale. Deși din punct de vedere lingvistic aromânii sunt mai apropiați de limba română, *„cultura tradițională a aromânilor este, în mod clar, mai apropiată de cea a popoarelor printre care aceștia trăiesc, mai ales de cea a grecilor, dar și a albanezilor și a slavilor macedoneni, decât de cultura românilor”(Trifon1,p.434).* După părerea lui N. Trifon, aromânii s-au integrat mai mult în folclorul grec.

Diferențele de limbă ale aromânilor ce trăiesc în state diferite se accentuează odată cu trecerea timpului. În limba acestora pătrund cuvinte din limbile populațiilor majoritare, așa cum am văzut și din extrasul redat din revista albaneză Arumunet. În limba aromânilor din Albania au apărut cuvinte care nu pot fi înțelese de cei din România (probabil și din alte state). Și vice-versa este valabilă, după cum rezultă din relatarea lui V. Barba care, în timp ce se afla în Albania, a fost rugat de aromânii de acolo să intervină la redacția Radio România Internațional, ca în emisiunile în aromână să nu mai utilizeze cuvinte românești, deoarece nu puteau fi înțelese de ei (Trifon2,p172).

Introducerea neologismelor s-a făcut diferit, de la un stat la altul. Fenomenul este recunoscut și de T.Cunia care, după ce a auzit emisiunile în aromână de la radio Scoplie și București, a scris: *„Vidzui cum anchiseashti si s-facă dauă limbi. Avem niulughismi loati dit limba rumână tsi nu s-află tu limba di Skopje shi niulughismi loati dit limbili slavi, tsi nu s-avdu Bu-*

cureshti. Sh-cându suntu idghili niulughismi, transplantarea s-fatsi altă soi. Bunoară, tră autumubilă avem Bucureshti zborlu mashină, tu Machidunii zborlu amaxi” (Cunia4,p.3). (Am văzut cum încep să se facă două limbi. Avem neologisme luate din limba română care nu se află în limba de la Skopie și neologisme luate din limbile slave, ce nu se aud la București. Și când sunt aceleași neologisme, transpunerea se face altfel. Bunăoară, pentru automobil avem la București cuvântul mașină, în R.Macedonia cuvântul amaxi).

În continuare exemplifică folosirea neologismelor *spital, nusucumiu, bolniță*, după cum aromânul locuiește în România, Grecia, respectiv R.Macedonia (cf. *Cunia1,p.353*).

Tot T.Cunia analizează formarea pluralului unor cuvinte preluate din limba greacă precum *gramă* (la plural *gramati*), *comă* (*comati*), *patumă* (*patomati* sau *patumi*), etc, (cf. *Cunia1, p.364*). Aceste cuvinte vor fi folosite, în continuare, de aromânii din Grecia, dar este puțin probabil să fie folosite și de cei din România, care vor spune: *literă, partid*, respectiv *etaj*, cu formele de plural existent în limba română, nu cu cele folosite în Grecia. Se observă că nu se pot evita aparițiile acestor diferențe de limbaj pentru a avea o limbă unitară.

Cazuri asemănătoare sunt relatate și de H.Cândroveanu: „*Dina Cuvata scrie hodnic pentru coridor și Paovden pentru ziua Sfântului Pavel*”. Pentru „*a nu cădea nici în cursa străinismelor nenecesare*”, Cândroveanu a propus „*cultivarea literaturii înaintașilor remarcabili (un Murnu, un Batzaria, Boga, Beza ș.a.) și adoptarea neologismelor prin limba română, cea mai apropiată de spiritul aromânei*” (*Cândrov1,p.138*). Cu siguranță, aromânii din Balcani nu vor ține cont de această dorință. Tot din scrierile lui H.Cândroveanu am aflat că aromânii din R.Macedonia folosesc cuvintele *dârjavă, bucvar* (sau *abețedă*), în loc de *stat* respectiv *abecedar*, întâlnite în vorbirea celor din România (cf. *Cândrov1,p.155*).

Între aromâni se constată și diferențieri determinate de probleme religioase. Astfel, în R.Macedonia, aromânii nu vor

să renunțe la Biserica Ortodoxă Macedoneană, deși nu sunt slavi. Ei nu vor să treacă la Biserica din România: „*Acceptul de a numi un episcop dependent de biserica românească ar însemna acreditarea ideii că am fi români; slujba ar fi rostită în română de preoți trimiși de la București*”. În plus, „*introducerea aromânei în serviciul religios ar pune probleme tehnice greu surmontabile*”. Ei nu-și doresc să fie subordonați nici Bisericii din Grecia, manifestându-și „*speranța în înființarea unei Biserici a aromânilor*” (Trifon1,p.458 și nota 10). E încă o dovadă că aromânii nu formează o comunitate unică.

În timp ce în lipsa unui teritoriu comun apar diferențe de limbaj, apropierea a două comunități diferite uniformizează limbajul. Spre exemplu, între aromânii din România erau diferențe între graiul fărșeroților și cel al grămostenilor. Mulți ani ei s-au considerat diferiți, fapt ce l-a determinat pe N.Trifon să ajungă la concluzia că și în România, deoarece aromânii au venit din diferite regiuni ale Balcanilor: „*din punct de vedere lingvistic, nu există una, ci mai multe comunități aromânești*”, dar admite și faptul că „*odată cu trecerea timpului diferențele s-au estompat, fără a dispărea cu totul*” (Trifon1,p.65). Poate afirmația pare exagerată unora, dar conține și destul adevăr.

Comentariu

Există multe exemple din care rezultă că în limba aromână pătrund ușor cuvinte din limbile majoritare ale statelor în care trăiesc aromânii. Este adevărat că în prezent diferențele de limbaj pot fi apreciate, încă, ca fiind nesemnificative și că, spre exemplu, un aromân din România se înțelege ușor cu un aromân mai în vârstă din Grecia și, probabil, se va mai înțelege câțva timp, chiar dacă unele cuvinte nu se cunosc. Am în vedere un caz concret. În timp ce mă aflu în Grecia, interlocutorul meu nu a înțeles semnificația cuvântul *praf*, folosit de mine, decât după ce l-am înlocuit cu sinonimul *pulbere* pe care îl știa și el. Am conversat ușor, dar după ce am plecat, a fost

imposibil să continuăm prin scris, din cauza alfabetelor diferite și, mai ales, datorită faptului că cei din Grecia nu scriu în aromână. Din această cauză, de sărbători schimbam mesaje de felicitare scriindu-ne, de fiecare dată, un simplu „la mulți ani”.

După trecerea anilor, nu vom putea vorbi de o singură comunitate a aromânilor, nevoiți acum să trăiască în mai multe state. Indiferent de sistemul de scriere folosit, cu sau fără diacritice, aromânii din România sunt dependenți de limba română. Chiar și makedonarmânii din această țară au nevoie de limba română. În același timp, aromânii din R.Macedonia, Grecia și, parțial, cei din Albania, nu vor să audă de limba română. Pe drept, pentru ei această limbă nu are nici o utilitate, astfel că ideea de a-i face români pe aromânii din Balcani pare absurdă. (nu mă refer aici la acele cazuri izolate, de aromâni care își doresc să vină în România din interese personale). Rezultă că între aromânii care locuiesc în state diferite apar diferențe de limbaj și, cu timpul, aceste diferențe se vor accentua.

Timpul și spațiul diferențiază comunitățile. Admit că aromânii din Balcani, odată cu trecerea timpului, s-au separat de dacoromâni, tot așa cum s-au separat și de meglenoromâni și de istroromâni, deși, lingvistic, sunt înrudiți. **Pe baza aceluiași raționament, putem afirma că împărțirea aromânilor, în 1913, a dus la apariția mai multor comunități care, după o perioadă, (e dificil de apreciat numărul anilor) vor înregistra diferențieri între ele, direcția fiind clar ireversibilă.**

Avem două situații oarecum similare care sunt tratate în mod diferit de către reprezentanții Consiliului Makedonarmânilor. Aceștia acceptă că aromânii nu sunt români, dar evită, spre exemplu, să admită că aromânii din Grecia formează acum o comunitate diferită față de cea a celor din România și că, odată cu trecerea timpului, în mod inevitabil, diferențele de limbaj se vor accentua. Makedonarmânii îi consideră pe toți aromânii ca fiind un popor unic și vor să le creeze și o limbă unică, deși trăiesc în state diferite. Nu cred în reușita acestei idei. Dacă va apărea o astfel de limbă, ea nu va fi limba tuturor aromânilor.

3.3. *Necesitate unui stat protector*

În multe din comentariile prezentate până acum, am subliniat că existența statului este factorul determinant în definirea și dezvoltarea unei limbi. Acest adevăr nu poate fi negat, el a fost recunoscut atât de specialiști cât și de oamenii simpli.

Redau mai întâi o replică a mareșalului francez Lyautey, pe care am citit-o cândva. La o întrebare referitoare la deosebirea ce există între o limbă și un dialect el, fiind militar, a răspuns: (reproduc din memorie) „*o limba este un dialect care are armată și flotă*”, altfel spus, care se bazează pe existența unui stat care s-o protejeze. Să vedem și alte păreri:

Th.Capidan: „*dacă macedoromânii... s-ar fi constituit într-o alcătuire politică independentă, idiomul lor ar fi putut deveni o limbă literară* (Capidan,p.170).

H.Cândroveanu: „*Neșansa și nefericirea graiului nostru, al aromânilor, constă în a nu fi ocrotit de legi, în cadrul unor fruntarii naționale, cum s-a întâmplat cu limba română... Din această cauză nu numai că a fost invadat de străinisme – pe regiuni – dar nici nu a putut deveni funcțional ca limbaj administrativ, blocându-se totodată și evoluția altor limbaje: științific, didactic, religios, filozofic*” (Cândrov1,p.35).

T.Cunia: „*Noi nu avem o structură pulitică, un stat a nostru ică oă acadimii pricunuscută di tuts armănjli, cari s-aibă putearea ică ndreptul s-bagă pri cariva, ică s-numească oă cumisii, cari si studiadză problema shi si scrii un ândriptar ortografic shi ortoepic. Sh-deapoea, după tsi s-fatsi ndriptarlu, si sâlnuească, s-furtseadză pri tuts atselj tsi ngrâpsescu – cu putearea tsi u-ari un stat ică cu auturitatea murală tsi u-ari oă acadimii – s-u facă după regulili dit ândriptar.* (Cunia4,p.7). (Noi nu avem o structură politică, un stat al nostru sau o academie recunoscută de toți aromânii, care să aibe puterea sau dreptul să pună pe careva sau să numească o comisie, care să studieze problema și să scrie un îndreptar ortografic și ortoepic. Și după

aceea, după ce se face îndreptarul, să forțeze pe toți acei ce scriu – cu puterea ce o are un stat sau cu autoritatea morală pe care o are o academie – s-o facă după regulile din îndreptar).

Tot el adaugă: „*că dacă o istorie favorabilă ar fi dat naștere la state aromânești viabile și diferite de cele românești, ceea ce numim noi astăzi dialecte s-ar fi dezvoltat în limbi diferite*”(Cunia1,p.202).

Totuși Cunia acceptă și varianta că un grai sau dialect poate deveni limbă și fără existența factorului politic: „*dialectele catalan și galițian... sunt astăzi considerate limbi, deși se găsesc în statul spaniol*”(Cunia1,p.201). Se deduce că și aromâna poate urma un astfel de parcurs, deși situația diferă. Catalanii au un teritoriu și se pot separa într-un stat, nu și aromânii.

Pero Nane s-a adresat prin revista *Zborlu a nostru*, participanților la Conferința de la Belgrad din 1988: „*V-ați întrebat vreodată dacă poate un popor să supravețuiască cu un atare program? Omul fără casă, fără cămin, nu este om, ci doar sclav, slugă care merge cu capul plecat. Așa este și aromânul. Fără un cuib al său, un stat sau o autonomie culturală, acesta va dispărea pentru totdeauna*” (Trifon1,p464).

N.Trifon face mai multe referiri la necesitatea statului:

„*Absența unui cadru național a contribuit, fără îndoială, la conservarea unor diferențe care altcumva s-ar fi estompat și a favorizat apariția unor noi diferențe*” (Trifon1,p.19);

„*Fără țară, adică stat, nu poți exista ca popor aparte. Deci din două una: ori aromânii se identifică și aderă cu ori ce preț la un stat-națiune tutelar (român, grec, albanez...), ori se refugiază într-un trecut îndepărtat ca să justifice eventuale pretenții de a se reclama de la o țară și un stat oricât de imaginare ar fi asemenea referințe*” (Trifon2,p.68). Realitatea e că, nevoiți fiind, au ales deja: unii statul grec, alții statul român, etc

„*În lumea modernă, fără instituții consecvente, orice limbă este condamnată să-și irosească resursele, cu alte cuvinte, să-și slăbească pozițiile și să dispară*” (Trifon1,p.66);

„Statul... crează națiunea, nu invers!” (Trifon2,p.52);

Trifon face referire și la vocile celor optimiști, de genul: „azi avem Uniunea Europeană, Europa ne ajută” și precizează: „Desigur, Uniunea Europeană nu e o soluție miraculoasă, ea comportă tot felul de contradicții și generează, la rândul ei, tot felul de nedreptăți... cu timpul valorile naționale ale țărilor mici și mari vor juca un rol tot mai marginal”(Trifon2,p.55). Dar aromânii nu au nici măcar țară. Și să mai reținem că Europa, în nici un caz nu obligă, ea face numai recomandări.

Comentariu

De multe ori, în anii adolescenței, visam și eu la o patrie a aromânilor. În acea perioadă, oficial, nu se putea discuta despre aromâni, abia se instalase regimul comunist. Nu puteam să mă informez. Din întâmplare, dintr-o revistă veche, am aflat despre disputa dintre A. Karamopoulos și Th.Capidan. Deși nu eram grec, nu-mi doream să fiu nici român. Încercam, dar nu reușeam să localizez pe hartă un viitor stat al aromânilor pe care mi-l doream. Ulterior, am avut posibilitatea să mă informez, și, treptat, am devenit sceptic în legătură cu viitorul aromânilor.

Mi-am dat seama că, pentru ca o limbă să reușească, este indispensabilă existența unei formațiuni statale, sau cel puțin a unei patrii-mamă care să sprijine acea limbă. Numai statul poate impune reguli obligatorii, stabilite de instituțiile sale specializate, de genul unei academii, a unor organisme de cercetări lingvistice, a unui minister specializat care să coordoneze o rețea de învățământ obligatoriu, etc.

O dovadă în acest sens ne este dată de situația existentă în R.Macedonia, țară în care limba vorbită de populația majoritară, de origine slavă, o variantă a limbii bulgare, a reușit să se dezvolte. Dacă nu ar fi beneficiat de un stat propriu, limba macedo-slavă ar fi rămas un simplu dialect al limbii bulgare.

În schimb, aromânii din R.Macedonia, deși beneficiază de multe drepturi, având și statutul de etnie minoritară, nu au

reușit să dezvolte o rețea școlară obligatorie în limba aromână. Acolo, învățământul în aromână fiind facultativ, rezultatele rămân modeste. Elevii nu sunt sancționați pentru absențe, astfel că ei nu se înghesuie să frecventeze cursurile.

Pentru reușita învățământului unei comunități minoritare, este necesar să existe o patrie-mamă care să asigure norme pentru instruirea copiilor în acea limbă. În România, avem două cazuri: (i) minoritățile de maghiari, turci, sârbi, etc, care se bazează pe existența unor astfel de patrii și care reușesc să se instruiască corespunzător și (ii) minoritatea romilor care, fiind a nimănui, deși beneficiază de acea „discriminare pozitivă” ca etnie minoritară, nu a înregistrat progrese în învățământ. Comparația este deplasată: spre deosebire de romi, copiii aromânilor sunt mai dornici de învățătură, dar ei preferă să învețe în limba populației majoritare. Din această cauză consider că România este patria-mamă, cel puțin a aromânilor care trăiesc aici.

Am întâlnit și persoane optimiste și prin discuțiile pe care le-am avut, am căutat să le înțeleg gândurile lor pozitive. Cei optimiști pot fi împărțiți în două categorii:

Din prima categorie fac parte persoanele care resping predicțiile celor sceptici, lansând lozinci de tipul: „*armânul nu chiori*” (armânul nu pieri) sau „*nu ti-aspari ore armâne, că nu cheri, ni adz ni mănî*” (nu te speria măi aromâne, că nu pieri, nici azi, nici mâine). Ei își exprimă o dorință, însă, fără a o argumenta. De multe ori, abat discuția de la fondul problemei, spre o abordare simplistă și irelevantă, afirmând că aromânii vor dăinui deoarece au îndrăgit dansul popular și organizează serbări aromânești. În general, din această categorie fac parte persoane care nu au preocupări de a citi sau scrie în limba aromână. Și dacă îl vei întreba cum se va realiza salvarea limbii, îți vor răspunde că nu trebuie să-mi fac griji, se vor ocupa alții de aceasta problemă. Așa este aromânul, fiecare își rezolvă problemele personale, urmând ca alții, mereu alții, să le rezolve pe cele ale comunității. Tot în această categorie pot fi incluse și

persoanele mai puțin pretențioase, care nu sunt deranjate de faptul că se scrie fără reguli și că aromâna nu este o limbă unitară, în speranța că se va reuși ceva în viitor, probabil, tot de către alții. Ei par a fi mulțumiți chiar dacă se va păstra limba existentă în stadiul actual. Și eu cred în această posibilitate, dar asta nu înseamnă că aromânii au o limbă unitară.

A doua categorie de optimiști o formează persoanele care consideră că aromânii își vor putea salva limba, dacă vor beneficia de fondurile bănești necesare, ca urmare a acordării statutului de etnie minoritară și la care nu este cazul să mai revin. Problema a fost tratată în capitolul precedent, unde am precizat că, până nu se prezintă programe concrete, acest tip de optimiști nu devin credibili. În plus, îmi displace faptul că ei au creat multă dezbinare printre aromânii din România, deși aici numărul acestora este destul de mic, în timp ce mult mai numeroșii aromâni din Grecia sunt lăsați să se grecizeze. Consider că acești optimiști și-au propus o țintă măreață, dar nu au sesizat disproporția existentă între intențiile lor și posibilitățile de realizare a acestor intenții.

Optimiștii din a doua categorie mai aduc un nou argument, invocând sprijinul Uniunii Europene. Se știe că aceasta a emis o recomandare, dar nefiind obligatorie, niciun stat nu a ținut cont de ea. Recomandarea nu se aplică nici în statele care fac parte din Uniunea Europeană. România și Grecia nu pot fi mustrate că nu acordă statutul de etnie minoritară, deoarece în România nu toți aromânii își doresc un astfel de statut iar în Grecia, aproape toți refuză să fie minoritari. În actualele condiții, Albania și R.Macedonia nu prea au șanse de a fi admise în Uniunea Europeană. Aceasta depinde de conjunctura politică internațională, cum a mai depins soarta aromânilor și în trecut. Nu numai că există șanse ca o nouă extindere a Uniunii Europene să nu mai fie posibilă, ci, în condiții tragice, nedorite, este posibilă chiar dispariția acestei structuri. De aceea, aromânii au nevoie de un stat protector. Rezultă că optimiștii nu m-au

convins, astfe că sunt nevoit să revin la opiniile mele inițiale care se bazează pe realitățile care se desfășoară zilnic în jurul nostru. Dintre acestea menționez:

z₁ - Tinerii aromâni de vârsta școlară nu simt utilitatea limbii aromâne, sunt interesați mai mult de limbile străine. Unii dintre ei refuză chiar s-o vorbească, deși sunt sfătuiți de părinți. Nici vorbă să scrie sau să citească cărți aromânești. În general, aromânii nu sunt dispuși să citească scrieri în aromână, ca să nu mai vorbim că n-ar face nici un minim efort să caute în dicționare cuvinte sau expresii frumoase din limba aromână pe care să le introducă în circuit, spre a fi utilizate în vorbirea curentă. În schimb, cu toții, tineri sau bătrâni, acceptă cu plăcere să ducă corul armânesc cu ocazia unor petreceri, dar numai acesta, singur, nu poate salva limba. Fenomenul nu se întâmplă numai în România, ci în toate statele din Balcani;

z₂ - După cum am afirmat, limba unui popor se formează și se dezvoltă printr-un sistem de învățământ bine organizat. Am argumentat faptul că este puțin probabil să se poată înființa școli cu predare exclusivă în limba aromână. O variantă ar fi ca în școlile cu predare în limba oficială a fiecărui stat, să se introducă, cu titlu facultativ, ore de limbă și istorie în aromână, urmând ca toate celelalte discipline se fie predate în limba majoritară a statului respectiv. **Această variantă, singura posibilă, poate contribui numai la stoparea declinului;**

z₃ - Viața aromânilor a evoluat, astfel că, în prezent, și ei au renunțat la obiceiul din trecut de a practica, în exclusivitate, căsătoriile endogame. Din această cauză, în prezent se înregistrează multe pierderi prin căsătoria tinerilor cu greci, români, albanezi, etc. Dacă unul dintre părinți nu mai este aromân, urmașii lor renunță mult mai ușor la limba aromână;

z₄ - Un proces normal al epocii moderne este urbanizarea. Acum acest proces uniformizează și viața aromânilor. De

multe ori, aromânii renunță cu ușurință la limba lor, în favoarea limbii majoritare a statului în care trăiesc. Și în România, la oraș, de multe ori aromânii discută între ei numai în românește. Limba s-a păstrat, și în trecut, numai la sate;

z₅ - Răspândirea aromânilor în diaspora, este o altă cale de micșorare a numărului lor. Plecarea unora din locurile natale îi face pe cei rămași mai ușor de asimilat de către majoritari. În schimb, cei plecați se pierd printre celelalte neamuri. În general, au plecat cei mai pregătiți, mai întreprinzători, dovadă că toate mișcările de redeșteptare a aromânilor au venit de la cei aflați în diaspora. Numai că „sfaturile” din depărtare nu au ajutat prea mult și, mai mult, au dus la apariția altor dezbinări. Inițiativele ar fi trebuit să vină numai de la cei rămași în Balcani;

z₆ - Odată cu scăderea numerică a aromânilor, se constată și o scădere a numărului de cuvinte aromânești pe care le utilizează ei prin introducerea echivalentelor din limbile majoritare. Se poate ușor observa faptul că, după fiecare generație, numărul cuvintelor din aromână care sunt folosite se micșorează. Noi, cei mai în vârstă, cunoaștem și folosim mai puține cuvinte aromânești decât părinții noștri, iar copiii noștri mult mai puține decât noi, așa cum a constatat și Irina Nicolau;

z₇ - Divizarea ce există între aromâni, îi împiedică să-și unească forțele pentru realizarea unor obiective. Acest fapt a rezultat din cele relatate până acum. În sprijinul acestei afirmații mai adaug și faptul că în perioada 1985-2000, aromânii au organizat cinci Congrese internaționale în Europa și încă șapte Congrese regionale în America, fără ca participanții să ajungă la un consens pentru problemele aflate în discuție. Nici una din părțile aflate în divergență nu a acceptat să facă concesii. De peste 15 ani nu s-a mai organizat nici un alt congres. Acum se lansează diferite idei în nume personal și mai ales se urmărește denigrarea persoanelor care au alte opinii.

Cu siguranță, mulți mă vor blama pentru această notă pesimistă din final, dar am considerat că trebuie să fiu realist. Numai cine citește literatură aromână sau, mai cu seamă, cine încearcă să scrie câteva rânduri în aromână, se convinge ușor de greutățile existente. Eu mi-am dorit să prezint numai o radiografie, o imagine a situației aromânilor din trecut și a celei în care se află ei acum, așa cum am perceput-o eu. Automat am fost nevoit să fac și unele referiri de viitor, deși cred că asemenea predicții sunt riscante și ar fi trebuit evitate. Oricum, mai toate previziunile mele au la bază afirmațiile altora.

Nu trebuie să se înțeleagă că limba aromână va dispărea în câțiva ani. Ea va continua să se vorbească mult timp. Se va comunica și în scris, chiar dacă vor fi diferențe de scriere de la o persoană la alta, sau de la un stat la altul. Se va scrie și literatură așa cum s-a scris și până în prezent. **Lipsa mea de optimism se referă numai la faptul că limba aromână nu se va dezvolta, astfel ca ea să poată fi folosită în lucrări cu conținut științific, tehnic, juridic, administrativ, etc.** Aromânii vor continua să rămână cu aceeași limbă arhaică și neunitară pe care au avut-o din cele mai vechi timpuri, limbă pe care o putem compara, cu puțină indulgență, cu cea care a existat în România pe vremea cronicarilor G.Ureche și M.Costin.

În aceste condiții, neavând o limbă literară unitară, aromânul care va avea nevoie să comunice în scris în domeniile susmenționate, o va face în limbile română, greacă, albaneză, etc, fiecare în limba în care s-a instruit și în care se poate exprima cu ușurință și va neglija aromâna. Așa a fost să fie...